J. STANKIEVIČ

MOVA RUKAPISU „AL KITAB“

KRYVICKAHA MUZEJU JVANA ŁUCKIEVIČA Ŭ VILNI.

NEW YORK 1952

Pṙeradmova

Razhladany daławach rukapis „Al kitab" napisany pakryvicku (pabiełarusku) arabskimi litarami i naleža da davoli bahataj kryvickaj litaratury arabskim piśmom (religijnaj litaratury kryvickich musulman). Ja apisaŭ jaho ŭ „Slavii" XII, 3-4, tam-ža nadrukavaŭ viedańni pra kryvickuju litaraturu arabskim piśmom naahuł, nadrukavaŭ tak-ža pryncypy transkrypcy „Al kitabu" z arabskaha piśma na łacinskaje dy karocieńka padaŭ historyju kryvickich musulman.*) U tym-ža numary „Slavii" nadrukavana mnoju ŭ łacinskaj transkrypcy poema „Meradž" z „Al kitabu". Hetta paŭtarać napisanaha ŭ „Slavii" nia budu, bo ŭ „Kałośsiu" nia budzie drukavacca tekst „Al kitabu", ale tolki razbor jaho movy. Adno mušu karotka paviedamić ab pryncypach transkrypcy „Al kitabu", bo biaz hetaha byli-b niezrazumiełyja pryvodžanyja ŭ pracy prykłady.

Hetaj pracy majoj stanaŭko nia ščaście. Napisana jana była ŭ 1925 h. ŭ Prazie (Čechi). U 1927 h. da mianie źviarnuŭsia Instytut Biełaruskaj Kultury ŭ Miensku z pasuleńniam vydać tekst „Al kitabu" i maju movaviednuju pracu ab jim. Ale tymčasam dačynieńni da Kryvičan (Biełarusaŭ) u SSSR pahoršali. Kab drukavać u B. R. S. R. navukovuju pracu biełaruskuju, tre było być u łascy maskoŭskaje komunistyčnaje partyji. Dajšło da taho, što za nadrukavańnie ŭ „Pracy klasy filologiji" t. II. Biełaruskaje Akademiji Navuk majho artykułu byli zvolnienyja iz svajho stanovišča vice-staršynia i sakratar Akademiji. Viedama, što pry takovych dačynieńniach nie mahło być movy pra drukavańnie maje pracy. U 1930 h. na pasuleńnie prof. Stanisława Šobera ja pasłaŭ tekst „Al kitabu" redakcy „Prac Filologicznych", dzie jon mieŭ drukavacca razam iz majoju pracaju. Kali adnak iz pryčyny ahulnaha kryšu (kryzysu) nastupny tom „Prac Filologicznych" doŭha nia vychodziŭ, a Movaviednaja Sekca Navukova-Daśledavalnaha Instytutu Uschodniaje Eŭropy (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej) u Vilni pastanaviła nadrukavać maju pracu pra movu „Al kitabu" razam iz transkrybavanym tekstam, ja tekst „Al kitabu" ŭziaŭ nazad ad prof. Šobera. Akazałasia adyli, što ja paśpiašyŭsia, bo darma što była pastanova takoje vysakakompetentnaje ŭstanovy, jak Movaviednaja Sekca mienavanaha Instytutu,

*) Šyrej ab historyji kryvickich musulman i ab jich litaratury padana mnoju ŭ „Hadaviku Biełaruskaha Navukovaha T-va", Vilnia, 1933 h.

u katoruju ŭchodzili najvydatniejšyja pradstaŭniki polskaje movaviedy, jak profesary — Jan Atrenbski, Jan Razvadoŭski, Kazimier Nič, Ervin Košmider — hałoŭny redaktar vydaviectvaŭ Instytutu, prof. Sciapan Erenkrojc, nie zvažajučy na abiacańni, nie znajšoŭ dahetul hrošaŭ na vydańnie maje pracy. Dziela taho ŭ 1937 h. mieła drukavać maju pracu pra movu ,,Al kitabu" biblioteka Urubleŭskich u Vilni. Ale, zaniaty pracaju na čorny kavałak chleba, ja nia mieŭ času pierakłaści jaje na polskuju movu.

Pačynajučy ciapier druk svaje pracy ŭ ,,Kałośsiu", ja nie mahu nia ŭspomnieć słovami ščyraje padziaki svajho Darahoha Vučyciela, spad. prof. Oldrycha Hujera, za ŭsiu tuju viedu, katoruju ja zdabyŭ u jaho, spad. Antona Łuckieviča, dyrektara Kryvickaha Muzeju jim. Ivana Łuckieviča ŭ Vilni, za prysłańnie ŭ svajim časie „Al kitabu" ŭ Prahu i Dr. Maryju Tauer'anku za transkrypcu jaho.

Aŭtar.

U Vilni, 1938.

U kancy 1938 h. ja daŭ hetuju pracu drukavać u biełaruski vilenski časapis ‚Kałośsie", ale tam byŭ nadrukavany adno jaje pačatak, bo ŭ 1939 h. „Kałośsie" pierastała vychodzić. Drukujučy ciaper u „Viedzie" ja razam pieradrukovuju i heny pačatak.

Drukujučy ŭ 1952 h. pracu, napisanuju ŭ 1925 h., ja ładnie jaje skaraciŭ, starajučysia abmiežycca adnym apisańniam movy rukapisu, a, z druhoha boku, dzie-nia-dzie pryniaŭ pad uvahu niekatoryja novyja daśledavańni.

Žadańniam majim było, kab praca maja była prystupnaja kažnamu inteligientu. Techničnyja siarodki drukarni nie dazvolili karystacca niekatorymi, patrebnymi ŭ lingvistyčnaj pracy, značkami i daviałosia zastupać jich jinšymi albo apisańniam.

Rukapis byŭ pierapisany z kryvickaje arabicy na kryvickuju łacinicu; dziela taho z techničnych pryčynaŭ karyśniej pracu drukavać łacinicaju, hetym druhim, choć i druharadnym, biełaruskim alfabetam.

Aŭtar.

U Niu Jorku, 1952.

Prytarnavańnie arabskaje abecady da kryvickaje movy a pryncypy transkrypcy

Kryvickija piśmieńniki, pišučy arabskim piśmom, musili arabskuju abecadu prytarnavać da kryvickaje movy.

U varabskaj abecadzie jo pa try litary da abaznačańnia hukaŭ **z,** s i **k.** Heta davała mahčymaść abaznačać roznyja kryvickija suhuki syčačyja dy ćviardoje j miakkoje **k.** Arabskaja litara, abaznačajučaja **d** zadnie-padniabiennaje, užyvajecca da abaznačańnia kryvickaha **z** ćviardoha; transkrybavana jana pieraz **z,** prykładam **zaraz.** Dźvie druhija arab. litary dla **z** abaznačajuć kryvickaje **ź** siarednie-jazyčnaje; ź jich **dal** (angielskaje **th** u **there**) transkrybavana pieraz **ź,** a **za** (francuskaje **z** u **zéro**) pieraz **z',** prykł. **źmeniŭśe, z'emla.** Arab. litara, abaznačajučaja vojstraje zadnie-padniabiennaje **s,** užyvajecca da abaznačańnia kryvickaha **s** ćviardoha; transkrybavana pieraz **s,** np. **sad.** Dźvie jinšyja arabskija litary da s abaznačajuć biełaruskaje **ś** siarednie-jazyčnaje; ź jich **ta** (angielskaje **th** u **thing**) transkrybavana pieraz **ś,** a **sin** (vojstraje **s,** vymaŭlanaje śpieradu na zubach) — pieraz **s',** prykł. **śehośvetnij, s'oj.**

Z troch litaraŭ **k** u kryvickim tekście ŭžyvajucca tolki dźvie: zadnie-padniabiennaja da ćviardoha **k** i piarednie-padniabiennaja da **k** miakkoha; transkrybavany jany: pieršaja pieraz **k,** druhaja pieraz **k'** iz značkom miakčyni. Prykłady: **kazac, k'idac.** Z dźviuch litaraŭ da huku t u kryvickaj movie ŭžyvajecca tolki adna, abaznačajučaja arabskaje zadnie-padniabiennaje **t;** transkrybavana pieraz **t,** prykł. **tabe.**

Da ŭsich jinšych suhukaŭ u varabskaj abecadzie jo tolki pa adnej litary. Pa adnej jany zastalisia i ŭ movie kryvickaj, choć tut apračа, **r, d, t, dž, ž, č, š,** što zaŭsiody ćviardyja, usi jinšyja suhuki, zaležna ad miesca ŭ słovie, byvajuć ćviardyja abo miakkija. Značycca, apračа **ź, ś** siarednie-jazyčnych i **k'** miakčynia ŭsich jinšych kryvickich suhukaŭ uv „Al kitabie" nie abaznačana. Treba, značycca, dahadacca, dzie pračytać miakka, a dzie ćviorda, što susim nia ciažka. Susim nakšaja vymova kryvickich suhukaŭ **c, dz** prynučyła prydumać da jich u varabskaj abecadzie apryčonyja znački, katoryja, jak balšynia jinšych litaraŭ, užyvajucca jak da **dz, c** ćviardych (ludzki, pričinca), tak da **ć, dź** siarednie-jazyčnych. Litary, katorych miakkaja vymova nie abaznačajecca ŭ rukapisie, tak-ža transkrybavany biez abaznačańnia jich miakčyni. Ale, kab čytać było lahčej, arabskaje **lam,** abaznačajučaje **ł** a **l,** transkrybavana, zaležna ad vymovy, pieraz **ł** ci **l** (hołas, kali). Dziela taho-ž arabskaje **waw** pieradadziena častkava litaraju **v** (pierad samahukami, pr. **vada**), a čast-

kava litaraju ŭ (miž samahukam a suhukam dy na kancy słova, prykł. **voŭk, biŭ**).

Kryvicki huk **e** abaznačajecca ŭv „Al kitabie" pry pomačy značka da arabskaha **a** karotkaha. Kryvickaje **a** abaznačana ŭ rukapisie pry pomačy arabskaha značka da **a** daŭhoha, abo častkava-zhodna z arabskaj abecadaju — na pačatku słova pry pomačy **ajn** (transkrybujecca značkom ʻ) i arabskaha značka da **a** karotkaha. U varabskim piśmie pa **k, ch, t** značok da karotkaha **a** vymaŭlajecca jak **a** daŭhoje (a nie jak **a** karotkaje); dziela taho i ŭ biełaruskim tekście časta da abaznačańnia **a** pa **k, ch, t** nia stavicca značok daŭžyni. Transkrybavana: arab. karotkaje **a** pieraz **e** (śedzec) arab. daŭhoje **a** pieraz **a** (sad, śadz). Choć arabskaje karotkaje **a** pa **k, ch, t** i zʻ (ajn) vymaŭlałasia, jak **a**, to adnak transkrybavany jany pieraz **e** (u druhim prypadku zʻ), bo niaredka ŭ kryvickim tekście pa **k, ch, t** i z **ajn** pišacca tak-ža **a** daŭhoje. Prykłady: **ʻebačimśe, ketorij, matke** (abačymsia, katory, matka).

U balšyni prypadkaŭ kryvickaje **o** abaznačajecca pry pomačy značka da arabskaha **u** daŭhoha, a **u** pry pomačy značka da arabskaha **u** karotkaha, ale niaredka byvaje naadvarot: arab. **u** daŭhoje ŭžyvajecca da kryvickaha **u**, a **u** karotkaje da kryvickaha **o***). Transkrybavana: arab. **u** karotkaje pieraz **u** (uʻahnu-u ahniu, ʻuława — oława), arab. **u** daŭhoje, kali abaznačaje kryvickaje **o** — pieraz **o** (hołas), a kali abaznačaje kryvickaje **u**, pierz **ū** (z dimū — z dymu).

Kryvickija huki **i, y** abaznačajucca adnolkava, pry tym blizu zaŭsiody značkom da arabskaha **i** karotkaha, adno redčas (naparu) značkom da arab. **i** daŭhoha. Transkrybavany: pieršy litaraju **i**, druhi litaraju **i**. Viedama, što ŭ transkrypcy pierad **e** i **i** mohuć stajać jak miakkija, tak i ćviardyja suhuki, načaj kažučy **e, i** nie abaznačajuć miakčymi papiarednich suhukaŭ.

Dziela taho, što pry transkrypcy pierapisavali litara ŭ litaru, dyk pierapisavali tak ža ajn(ʻ) pierad **u** (naʻuka), choć u takim pałažeńniu ajn ničoha nie abaznačaje.

Znakoŭ prypynku ŭ rukapisie niamašaka, u transkrypcy pastaviŭ jich ja. Vialikija litary taksama ja pastaviŭ.

---

*) U paźniejšych rukapisach kryvickich arabicaju arab. **u** daŭhoje ŭžyvajecca tolki da kryvickaha **o,** a karotkaje da kryvickaha **u**. Chistańnie ŭ užyvańniu ŭ našym rukapisie arab. značkoŭ da arab. karotkaha j daŭhoha **u** pakazuje na niapoŭnaje jašče skrystalizavańnie kryvickaha pravapisu ŭ spravie abaznačeńnia kryvickaha **u** i **o** i śvietča ab davoli rańnim napisańniu našaha „Al kitabu".

Bačyny j radki transkrypcy adpaviadajuć bačynam i radkom „Al kitabu". Panumaravana podle zachavanaje čaści rukapisu, katory numaracy nia maje.

Dzie byŭ napisany „Al kitab"?

Upierad, čymsia prystupić da hramatyčnaha razboru movy „Al kitabu", važna daviedacca na prastory jakoha kryvickaha (biełaruskaha) dyjalektu jon byŭ napisany. „Al kitab" musiŭ być napisany tam, dzie žyli kryvickija musulmanie, a hetyja ŭ XV-XVII sth. žyli siarod kryvickaha nasialeńnia chryścianskaha tam, dzie j ciapieraka, značycca ŭ ciapierašnich pavietach: Vilenska-Trockim, Ašmianskim, kryšku ŭ Vałožynskim, dalej u Navaharadzkim, Słonimskim i Horadzienskim, u Klecku, Miensku. Jak bačym, mienavanaja prastora vializnaja, na joj jo kolki kryvickich dyjalektaŭ Z druhoha boku, čysta narodnaja mova „Al kitabu" dajeć mahčymaść aznačyć miesca jaho paŭstańnia podle adnych asablivaściaŭ moŭnych. Dyk da movy j źvierniemsia.

Kab aznačyć miesca napisańnia „Al kitabu", davoli źviarnuć uvahu na hetkija asablivaści jaho movy:

1) Nienaciśnienaje **o** zaŭsiody pierachodzie ŭ **a** z vyniatkam kancavoha **o** ŭ kančatku dakładnaha skł. adz. l. (gen. sg.) prymietaŭ a prymietnych zajmionaŭ iz naciskam na asnovie. Prykłady: kažnahu 8a2, naŭčońahu 13a15, adzinahu 14b6 (kažnaho i pad.), sūdnaho 4a. A kali nacisk na kančatku, dyk na kancy jo **a**: śvetoha dna 26a3, złoha 65b2, jakoha 65b13. Adnolkava gen. sg. zajmionaŭ **nichto, ništo**: nikoha 48b11, 52a5, ničoha 54a2 i jinš.

2) 1 as. mn. l.ciap. č. (1 praes. pl.) dziejasłovaŭ tem. maje kančatak **-m** (ʻadpośnikajemśe 94b6, ʻebačimśe 96b12 a jinš).

3) Dziejasłovy iz zachavałymi samahukami asnovy majuć pierad kančatkam **-cie** ŭ 2 as. mn. 1. zahadnaha ładu (2 pl. imp.) samahuk -i, -y: śceražiceśe 20a3, razijdziceśe 28b6, hledzice 84b15 a jinš.

U vakańniu mova „Al kitabu" zhadžajecca z kryvickim dyjalektam paŭdniova-zachodnim (tačniej: z paŭnočna-ŭschodniaj čaściu dyjalektu paŭdniova-zachodniaha) i ź vilenska-ašmianskimi havorkami. Jinšymi dźviuma mienavanymi asablivaśćmi zhadžajecca z kryvickim dyjalektam siarednim i ŭznoŭ iź vilenska-ašmianskimi havorkami. Usimi mienavanymi asablivaśćmi mova „Al kitabu" zhadžajecca ź vilenska-ašmianskimi havorkami. Jinšyja asablivaści movy „Al kitabu" nie piarečać napisańniu jaho ŭ movie vilenska-ašmianskich havorkaŭ. Značycca, „Al kitab" paŭstaŭ na prastory vilenska-ašmianskich havorkaŭ kryvickaje movy*).

---

*) Vilenska-ašmianskija havorki (nazvanyja hetak podle bolšych

FONETYKA

Samahuki

Akańnie

Najvialikšaj asablivaściaj kryvickich samahukaŭ jość akańnie, h. zn. pierachod nienaciśnienych **o, e,** a redčas i jinšych samahukaŭ u **a.** Naš rukapis maje mnostva prykładaŭ akańnia. Razhledžu asobna prykłady na pierachod **o ŭ a** i asobna na pierachod **e ŭ a ('a).**

Pierachod nienaciśnienaha o ŭ a. Pryviadu niekatoryja prykłady na pierachod nienac. **o. ŭ a.** Dziela taho, što jak **o** spačatnaje, pierachodzie ŭ **a** tak-ža nienaciśnienaje **o** z daŭniejšaha ъ, prykłady na jich buduć pryviedzieny razam. **A** na miescu etymologičnaha **o** nienaciśnienaha ŭ 1-m składzie pierad naciskam: Prarok 13a17*), daždžu ibid., 'adzinamu 42b9, pačaŭ 41a2, pa dzesec 17a9, pa razu 17a8.

U druhim składzie pierad naciskam: 'Ad stvaricela 38b16, dakranūŭšiśe 32b16, panižaŭ 12a13, 'adpūsklivij 3b14, pa čirvonam załatom 17a16, 'addaliŭši 2b14, vałasi 133al, 'aśminaccać 38b17, ne 'abrakajučiśe 40a9, daždžavoha 47b16.

U trejcim i dalšych składoch pierad naciskam: 'abdaravaŭ 19b7, pad hałavuj 19b7 (-pad hałavoj), da 'adpūščene 23a11, 'aśmidześat 47b8, da saraku 57a6, bahatiri 130a5, 'ad 'aśmidześat četiroçh hod 14a10, 'ad perehavuru (-voru) 41b1.

U składoch pa nacisku. U pieršym składzie pa nacisku: sustavaŭ 1a16, pomači 4b1, 'udzačnaści 9a9, małaku(-o) bełaje i smačnaje rajškaje 22b10-11, čełevekaŭ 31b1, nad całam, pravaj 55b15.

Taksama **a** na miescu nienaciśnienaha kancavoha **o** majuć u naz.-prym. adz. 1. (nom.-acc. sg.) usi jmiony nijakaha rodu — nazoŭnyja, prymietnyja, dziejaprymietnyja, zajmiony nijakaha rodu dy prysłoŭji, paŭstałyja skaścianieńniam naz. -prym. adz. 1. siarednich prymietaŭ: chełopstva i paddanstva činiš 4a12, tvaju(-o) słova 61b3, svaju(-o) całła 60a11, adzinostva 4b2, mnoha 14a12, 'uśo cała naha, hrešna 129b3, choc blizka, 'a hłiboke(-ka) 73bl, bahamołstva činiŭ 14b2.

Adnolkava ŭ druhim składzie pa nacisku: moŭčikam 9b10, nevulnikaŭ(-vo-) 12a5, kłopataŭ 52a2, pitalnikaŭ 79b2, patničnaj 33a9, nevernikaŭ 13a6, dzeravam 44b2, 73b3, hułasam (ho-) 19a2, 42b10, słova stvaricelškaje 57b2, pošepkam 81b14, na toje dzerava 75a8, skažu, što śe dzejała 108a3.

Zhodna z asablivaśćmi arabskaha piśma, pa **k, ch, t** arabski značok da **a** karotkaha abaznačaje kryvickaje **a** (a nia **e,** jak pa jinšych suhukach). Značycca, u prykładach-chełop 4a3, kerona 40a12, pachevali 18b13, kolke (adv.) 43a1, tevari 60b3, da kelen 58b3, cherošich 96a3 i ŭ mnośćvie jinšych **-e** pa **k, ch, t** treba čytać jak **a.** Transkrybavany padobnyja prykłady pieraz **e,** a nia **a,** bo pisar „Al kitabu" u tych samych słovach piša tak-ža pa **k, ch, t,** choć u mianšyni prypadkaŭ, **a** (značyć, stavie arabskaje **a** daŭhoje), prykł.: chałop 79b10, charošija 90a1, chavanem 51a4, karona 26a17, kaleni 84a1, kolka (adv.) 40b15, 42a1, tavariši 61b7, katorije 130a5, łokac 73b9.

Tak-ža zhodna z asablivaśćmi arabskaha piśma, arab. **a** karotkaje z ajn abaznačaje kryvickaje **a.** Adnak takoje **a** z **ajn** transkrybavana pieraz **e** iz značkom ', bo ŭ tych samych słovach aŭtar niaredka pieradaječ kryvickaje **a** (jak iź nienaciśnienaha **o,** tak i spačatnaje) pry pomačy arab. **a** daŭhoha z ajn. Kali-b u vabodvych prypadkach transkrybavać adnolkava pieraz **a,** dyk byŭ-by zacierty ŭ danym prypadku pravapisny stan rukapisu Dyk takovyja prykłady ŭ transkrypcy, jak 'edna, 'ebaraniŭ, treba čytać taksama, jak 'adna, 'abaraniŭ, značycca z **a** na pačatku słova.

A ŭ pryjmionach-pryrostkach. Hetta budzie na miescu zaciemić, jaki samahuk źjaŭlajecca ŭ rukapisie na miescu vokalizavanaha ъ u pryjmionach pryrostkach. Najbalej prykładaŭ jo ŭ pryjmieni **z,** paŭstałym zlićciom **sъ** a **jьz.** Hetaje pryjmia ŭ spravie ъ pryniało funkcu spačatnaha pryjmieni sъ. Prykłady **z a** na miescu daŭniejšaha ъ ŭ pryjmieni **z:** s'ohodne i za mnoj pan hutariŭ 5a4, zapsūje 43a17, 43b8, 84b9, 74a3, 84a10, za-

---

miestaŭ jichniaje prastory — Vilni j Ašmiany) apisany mnoju ŭ vart. „Stan badań nad klasyfikacją dialektów języka białoruskiego" (Balticoslavica II, Vilnia 1936 h.). Hranicy vilenska-ašmianskich havorkaŭ hetkija: Kali ad utoku r. Isłačy ŭ Biarezinu (Niomnaŭskuju) praviadziom na zachod la miest. Višnieva (Vałožynskaha, la stancy Bahdanava) liniu da moŭnaj hranicy ź Latuvisami la miest. Varanova, dyk aznačym hranicu paŭdniavuju našych havorkaŭ. Na poŭn. j zach. hranica vilenska-ašmianskich havorkaŭ zychodzicca z moŭnaju hranicaju kryvicka-latuviskaju. Na ŭschodzie hranica prachodzie ad r. Biareziny na poŭnač da latuviskaje hranicy blizka Haducišak, tak, što ŭ siarednim biełaruskim dyjalekcie zastajucca Vałožyna, Zabiareźzie, Harodźki, Prudy, Zaleśsie, Smarhoni, Daniušava, Žojdziški, Višnieva (Vialejskaje, la Svira), Svir, adli Miadzieł, Postaŭje, a da vilenska-ašmianskich havorkaŭ adychodziać: Bahdanava, Kreva, Halšany, Soły. Značycca, prastora zajmanaja vilenska-ašmianskimi havorkami składajecca z hetkich ciapierašnich pavietaŭ: Vilenska-Trockaha, Ašmianskaha, biaz vołaści Smarhonskaj, dy nievialičkich čaściaŭ pavietaŭ Lidzkaha j Sviancianskaha.

*) Pieršy lik la kažnaha prykładu pakazuje bačynu rukapisu, druhi — radok.

psūješ 49a3, 59a2, nechaj i za mnoj vidzicca 59a8, nezapsūje 74a4, 84b2, 84b11, štob za mnoj muviła (mo-) 96a13. Ale blizu hetulki jo prykładaŭ iz **e** ŭ hetym pryjmieni, prykł.: zetne 1b7, zebraciśe 20a1, ze snū parvaŭśe 84b17, zebranije 88b14, iz' neba zešle 96b17, pleči s krištału, kapita ze srebra 110b4, ze mnoj vidzeŭśe 132a4. U prypadkach, dzie aŭtar piša **ze,** na jaho, vidavočna, upłyvaŭ polski pravapis.

Aŭtar, značycca, niaredka pisaŭ **ze** zamiest **za** iz **zo,** choć vymaŭlaŭ **za,** ab čym śvietčać prykłady iz **za.** Adhetul lohka było abmylicca j napisać **e** na miescu spačatnaha **a** ŭ pryjmieni **za,** na što jo taksama prykłady: ze kažnij dzen postu 24b3, zebaŭlaliśe 24b12, 34a2, pobač zabaŭlaliśe tam-ža, zenechaŭ 40b8, zevuc 40a16, pobač zavuc ibid.

Hetak akańnie ździejała ŭ dadzienym prypadku źlićcio pryjmieni z (zo) z pryjmieniam **za.**

Adnolkava jo iz samahukam u pryjmionach pierad, pad, ad: pereda mnoj 76b7, 81a17. Pada ŭśe pakoji 124b4, 'adarvecca 126a3.

Apryčonyja prypadki. Muskija j nijakija prymiety, dziejaprymiety, paradkavyja ličniki j zajmiony, kali majuć nacisk na asnovie, kančajucca ŭ dakł. adz. 1. (gen. sg.) na -aho. Prykłady: chmelnahu 1b1, velikahu 2a15, łaskavahu 5a10, padobnahu 7a3, kažnahu 8a2, 13a8, 13a15 i h. d., naŭčonahu 13a15 (chmelnaho i h. d.) naŭčonaho 13a17 a jinš., miłościvaho 24b1, pateho 16b17; prykładaŭ mnostva.

Tyja samyja chormy, kali majuć nacisk na kančatku, kančajucca ŭ gen. sg. na -oha: złoha 8a8, 76b12, 65b2, małoha 17b5, takoha 16b15, staroha 13a7, śvetoha 26a3, 75b12, 89a1, 'ad złoha 42a16, daždžavoha 47b16, živuha 48a3, čūžoha 58b1, jakoha 63b13, drūhoha 106a4, 108b9, 122b1, 123b4, darahoha 123a7, 132a5 i jinš. Adnolkava gen. sg. zajmionaŭ **nichto, ništo** (ź nikъto, ničьto): nikoha 48b11, 52a5, 78a9, 89a14, ni 'ad koha 52a8, ničoha 54a2, 74a7, 84a11, 87a16, 94b11, 96a10, 104b15, 120a6, 'astatnahu śvetoha dna 26a3, śem rečej złoha, sabe škadlivahu (-ho) maje mec 65b2, ničoha śveckahu 74a7 (-ho). Prykładaŭ mnostva. U troch apošnich prykładach pobač iz kančatkam -aho prymietaŭ iz naciskam na asnovie majem kančatak -oha ŭ prymietaŭ i zajmionaŭ iz naciskam na kančatku.

Kolki adchinaŭ: levoho 131a8, 126a7, pravohu ibid., zam. levaho i pad., tak-ža živuho 98b14, ničoho 71a10, zam. živoha i pad. Nielha vidzieć u hetych prykładach adbićcio vymovy aŭtaravaje. Hetkamu adbićciu piareča mnostva prykładaŭ nakšych, vyšpryviedzienych, katoryja źjaŭlajucca normalnymi ŭ rukapisie, jak i ŭ ciapierašnich vilenska-ašmianskich havorkach. Mienavanyja adchiny musili paŭstać u vaŭtara jak abmyłki ŭ pisańniu.

Jo dva prykłady z -a na kancy ŭ dakł. adz. 1. prymietaŭ iz naciskam na asnovie: posła božeha 52b16, pereścerehajūčeha 82b11. Možna dumać, što ŭ hetych prypadkach adbiłasia vymova susiedniaha siaredniaha dyjalektu kryvickaha, dzie hetyja chormy ciapier zaŭsiody ŭžyvajucca.

Kancavoje -o gen. sg. prymietaŭ a pad. iz naciskam na samahuku asnovy paŭstała z raniejšaha -a analogijaj gen. sg. zajmionaŭ jaho, taho, majho i h. d. Što hetkaja analogija mahła dziejić, bačym iz taho, što ŭ dyjalekcie siarednim upłyŭ analogiji pajšoŭ u praścinku advarotnym: pad upłyvam kancavoha -a gen. sg. prymietaŭ tam paŭstała **a** pad naciskam na kancy gen. sg. zajmionaŭ (kaha, čaha, jaha, majha i h. d.). Ale čamu analogija nia dziejała na kancavoje -a ŭ gen. sg. prymietaŭ iz naciskam na kančatku, značycca takich, jak **maładoha** i jinš.? Pryčyna hetaje roźnicy ŭ roznym charaktaru pieršaha j druhoha składu pa nacisku.

Jinšy fonetyčny adchin ad akańnia znachodzim u słovach: poŭhoda, 106b7, 106b8, poŭšasta 49b13, poŭdna 106b14, poŭstane 96b15, 34b8. Hetta -o źjaviłasia, pad upłyvam **ŭ,** -z **a,** paŭstałaha ź nienac. **-o,** taksama, jak u niekatorych havorkach etymologičnaje, nat naciśnienaje a pad upłyvam **ŭ** pierajšło ŭ **o,** prykł.: **doŭ, zoŭtra,** zam. **daŭ, zaŭtra.**

Słova „čałaviek" aŭtar blizu zaŭsiody piša z **e** pa **ł** (čełeveke 13a17 a jinš.) i adno vielmi redka z **a** (čełavečej 18a2, čełavek, 11a1, 28b2, čełavekam 44b8). Viedama, vymova była tolki z **a** pa **ł.**

Razhledžu prypadki ź nienaciśnienym **o** ŭ rukapisie. Najpierš tut majem polonizmy, prykł.: spełno 109a1, oto 110a2, stvoriŁ 118a6 (**ł** pakazuje na polonizm), velkości 88a13 i niekatoryja jinšyja. U sufiksach i ŭ skłonnych kančatkach na miescu nienaciśnienaha etymologičnaha -o albo -ъ- zvyčajna jo -a-, ale niaredka sustrakajecca i -e- (arab. a karotkaje), prykł.: padarek 35b8, sorek 30b4, pred Panem Bohem 39a10, mus'ulmaninem (dat. pl.) 31a17, iz dubrej (do-) vuli (voli) 52b13, pravej rukoj a jinš. Hetyja i da jich padobnyja prykłady paŭstali grafična pad upłyvam pisańnia **e** pa polsku ŭ padobnych prypadkach.

Ź jinšych słovaŭ a chormaŭ, katoryja ŭ „Al kitabie" sustrakajucca ź nienaciśnienym **o,** vializnaja balšynia jo takich, katorych etymologičnaje **o** tak ci nakš zvaročavała na siabie ŭvahu aŭtara. Hetak, prykładam, słova „miłaść" i tvoranyja ad jaho najčaściej pišucca z **o** (miłość 82a12, 82b9 a jinš.), bo aŭtar u sučasnaj litaraturnaj movie kryvickaj časta bačyŭ dy j sam, pišučy alfabetam kiryličnym, musiŭ pisać jaho z **o.** Kali ja-

koje słova časta sustrakajecca ŭ chormie z naciśnienym **o**, jo balej danych, što aŭtar napiša jaho z **o** i ŭ pałažeńniu biaz nacisku.

Na pieršych dziesiacioch (la -5b) bačynach rukapisu ja paličyŭ usi prypadki, dzie nienaciśnienaje o perajšło **ŭ a**, i prypadki, dzie takoha pierachodu nia było. Akazałasia, što na mienavanych bačynach jość 280 prypadkaŭ pierachodu nienaciśnienaha **o ŭ a** i 12 prypadkaŭ takich, dzie nienaciśnienaje **o** zastałosia nie pierajšoŭšy **ŭ a.** Ad hetych 12 prypadkaŭ treba adniać dva vidavočnyja polonizmy -heta **miłośerdnij** (pa kryvicku było-b **miłosernij** -z **s** ćviardym i biaz **d**) i **povelbena** (povielbienia). Hetkija balej-mieniej dačynieńni buduć i ŭ całym rukapisie. Da mienavanych 12-och prypadkaŭ niepierachodu nienaciśnienaha o ŭ a ja nie zaličyŭ kancavoha -o gen. sg. prymietaŭ i pad. z naciskam na asnovie (novaho), bo ŭ hetaj chormie, jak pakazana vyšej, my majem paźniejšy pierachod **a** ź nienac. **o ŭ o** z pryčyny analogiji (padobnaści).

Z usiaho vyšmienavanaha, jak i z pryviedzienych prykładaŭ, jasna vidać, što ŭ movie „Al kitabu", a tym samym u vilenska-ašmianskich havorkach 16 sth., z vyniatkam dźviuch kategoryjaŭ -kancavoha -o ŭ gen. sg prymietaŭ i jinš. z naciskam na asnovie i **o** pierad **ŭ** -usiakaje jinšaje nienaciśnienaje **o** pierachodziła **ŭ a.**

Pierachod e ŭ a ('a). Pierachod nienaciśnienaha **e ŭ a** pradstaŭlajecca ŭ rukapisie nakš pa suhukach ćviardych (**d, t** a jinšyja ŭ słovach čužych) a zaćviardziełych r, ž, dž, š, č, c (z prasłavianskaha c), z adnaho boku, a nakš pa suhukach miakkich, da katorych naležać usi zastałyja, i **j-** z druhoha. Dyk prykłady na abiedźvie hrupy pryviadu asobna. Dziela taho, što **ŭ a** ('a) pierachodzie nia tolki **e** spačatnaje, ale tak-ža i **e** iz spačatnych ě i ь, dyk prykłady na jich buduć pryviedzienyja razam.

Pierachod nienaciśnienaha e ŭ a pa ćviardych a zaćviardziełych suhukach. U składoch pierad naciskam: strała 1b17, čaho 1a10, 9a4, 20a6, 40b3, 44b9, 45a13, 138a5, 138a17, da čahu ti prišuŭ (da čaho ti prišoŭ) 62a4, 62a13, a čahu (-o) 66b13, kričic: „Čaho ležice..." 118b2, kali čaho bajacca 121a8, uścerahu 4b10, nepereścerahaŭ 10b17, častūje 12a1, poŭ šasta funta 49b13, 'užanuc 54b15, žanockaje 57b13, štob ne zhrašiŭ 68b9, ne čakaje 70b17, 'abrakajecca 87a1, čamu 96b1, dastament (zam. tastament, raspadabnieńnie) 105a6, čatiri 108b2, kerani 124a3, daždžavoha 47b16, ne 'abrakajūčiśe 40a9, žana 40b11, 58a3, 58b8, 80a11 i šmat jinšych, častavac 20b15, 31a14, častavaŭ 20b13, 25b1,31b1, 31b2, ebdes' 'u čatiruch (-roch) rečach 74b9, pacałavaŭ 58a7.

U składoch pa nacisku: viššahu (-o) 5a8, inšahu (-o) 6b11, 21b1, 89b2, 89b4, 108b8, 136b14, prąšaščahu 12a12, večara 16a3, zavešan 18a12, 17b13, zavešanij būdze 18a15, zavešani 20b1, peršahu (-o) 22a10, 27a12, 83a9, peršaj 22a11, milšaho 24b1, ime boža 26b8, peršamu 40b13, pricincaju 57a11, iz mužam 58b9, kručanaje 68b2, pałcam (instr.) 71b15, da kanca pałcaŭ 73b12, velik'im pałcam 73b13, najbolšamu 78a10, 'u mora vik'idac 78b16, stvarencaŭ 88b13, peršaje słova 91a1, 'adpuščani 93a10, rano i ŭvečar pejce 76b4, ŭvečar 94a2, 97a5, biło žboža (zboža, abmyłka ŭ pisańniu pad upłyvam nastupnoha ž) 100a12, lepšaho 111b3, Z dimū stvorana peršaje neba 115a5, pabolšaje 221a4, pałacaŭ 123a3, 123a8, dzerava velmi charošaje 138b4, dušajemcam (instr.) 138b12, višaŭši 133b9, najvišaje mejsca 13b6, na čistaje mejsca 84b2, sunca (sonca, voc.) 106a6, choraša 71b12, 115a1, mesecaŭ 22a15, 26b1, pjanicam (instr.) 64a14, tavarišaŭ 106a4, temparavaŭ (słova čužoje ź ćviardym p) 114b1 i šmat jinšych.

'a na miescu nienaciśnienaha e pa miakkich suhukach. U składoch pierad naciskam: nachaj (niachaj) 7b13, na mnej (pol. nie mniej) 12a17, 'uśahu (usiaho) 21b13, lasuŭ (lasoŭ) 27b5, na jeden 39b7, dzicana (dziciania) 42b3, 'ahnanimi 53b12, 'ahnanije 53b9, što ja 'u jaho būdu pitac 59b8, 'u pasuk (-piasok) 69b6, is pasku 81b2, 81b4, paskom 81b3, tlajancegu (-o, u polskim tekście) 104a14, na pisali (nia pis-) 137b14. Taksama majem **a** ŭ prysłoŭnym pryjmieni **kala** z **kale,** paŭstałym skaścianieńniam loc. sg. kolě: kela śebe 84a13, biŭ zabaŭnij kela taje tablici 125b4. Nacisk hetaha słova pierachodzie na słova nastupnoje (pryr. **kala** j **kale** E. Klich, Teksty 184).

U składoch pa nacisku: 'astatnamu 5b17, 'astatnahu (-o) 26a13, 50a9, trecaje 34b5, 34b9, z bajaz'naju 36b7, bež mužnaho (abmyłka ŭ pisańniu zam. bez) 40b9, Pałūdnaŭ kolka 41b17, 42a1, kuflaŭ 56a11, prepomnaŭši 65a2, 'ūtoplana 68a17, bajaz'naju 64b5, Pred gergerejam (instr. sg. ad arab. gergerej) 71a10, śerednaju darohaju 81b14, 'u rannam 89b12, trecam 114a4, na trecaje neba 116b9, rastoplana 128b6, iz cicok vidajana 64b13, śvetłaścaju 95b10, Trecaje neba 117a1, z radaścaj 126b2, prijecełaŭ (nacisk na **pri-**) 18b17, prijecełaŭ mus'ulman 117a4, majuc peśc (zam. jeśc) vuhalja 10b13, 'adzena... pašarpana 19a7, nadzevajce rajśkaje 'adzena 56a2, Bahamolja žanockaje 57b13, biło na jom 'adzena 109a3, pacehnūŭ 'adzena 109b9, inšaje 'adzena 110a2, toje 'adzena 110a5, chadzena maju (-majo) 120a5, 'adzena dam 121a5, kažnaje 'adzena 122b8*)

*) Jaŭchim Karski, II-1, 363, uvažaje, što kancavoje -a ŭ hrupie suhuk-ьj-e pa ščeźnieńniu ь i ŭpadabnieńniu j da papiaredniaha suhuku

Prykładaŭ, pryviedzienych na pierachod nienac. **e ŭ a** (**'a**) davoli, kab skonstatavać, što ŭ movie ,Al kitabu" kažnaje nienaciśnienaje **e** jak pa ćviardych, tak i miakkich suhukach pierachodziła ŭ **a** (**'a**). Zastajecca tolki vyjaśnić, čamu pa suhukach miakkich prypadkaŭ na hety pierachod jo pryraŭnalna mała (kolkaść jich blizu ahraničajecca vyšpryviedzienymi).

'e na miescu nienaciśnienaha etym. 'a pa miakkich suhukach. U „Al kitabie" zvyčajna pišacca **e** tak-ža na miescu nienaciśnienaha **'a** etymologičnaha (iz spačatnych **ja** i **ę**). U składoch, što nikoli albo nadta redka byli pad naciskam, aŭtar ,Al kitabu" piša e na miescu etymologičnaha nienac. 'a pa miakkich suhukach biaź nijakich adchinaŭ. Da takich chormaŭ naležać dziejasłoŭnyja prysłoŭji na -'ačy (u „Al kitabie": lubeči, čineči i pad.), 3 pl. praes. (činec, chodzec i pad.), zajmia **sia** (iz sę) u dziejasłovaŭ zvarotnych (maliŭśe i pad.), takovyja słovy, jak „kłanejecca", „tišeča" i pad. U prypadkach jinšych, dzie skład byŭ redčas (naparu) pad naciskam u jinšaj chormie abo ŭpłyvała analogija taje-ž chormy jinšych słovaŭ z 'a naciśnienym, jo tak-ža prypadki z pravilnym napisańniam iz **a**, prykł.: praca taja 34a12, bo taja-ž chorma jinšaha zajmieni maje pad naciskam a: maja i pad. Jasna, što hetaja rysa ŭ „Al kitabie" nia moža być fonetyčnaj: kali ŭ jim nienaciśnienaje **e** pierachodzie ŭ **a**, dyk nia moža adnačasna nienaciśnienaje **a** pierachodzić ŭ **e**.

Padobna jak u „Al kitabie", **e** na miescu nienaciśnienaha **'a** užyvałasia tak-ža ŭ biełaruskich pamiatkach abecadaj kiryličnaj. Karski, Biełorussy II-1, 95, śchinajecca da dumki, što staryja pamiatki hetaj asablivaściaj adbivajuć žyvuju tahačasnuju vymovu. Ale z hetym nielha zhadzicca. Kali hetkaja vymova była ŭ XV-XVII sth.,čamu jaje niama ciapieraka ani na vilenska-ašmianskaj prastory, u katoraj movie napisany „Al kitab", ani na 9/10 biełaruskaje moŭnaje prastory naahuł*). **e** na miescu nienaciśnienaha 'a etymologičnaha viedama ŭ biełaruskich havorkach praŭdzionna-paleskich, dzie jano źjaviłasia ŭ časie ŭtračavańnia akańnia,

---

paŭstała pad upływam zdvojenaha abo ŭzmocnienaha suhuku (**vuhalla**), jak heta jo ŭ movie ukrajinskaj. Ale ŭ ukrajinskaj movie 'a ŭ hetaj hrupie jo i pad naciskam, tymčasam u biełaruskaj tolki ŭ pałažeńniu biaz nacisku. Dyk jasna, što i ŭ hetaj hrupie słovaŭ majem u biełaruskaj movie dačynieńnie z akańniam.

*) Stang Chr. S. : „Die Westrussische Kanzleisprache des Grossfuerstentums Litauen", bač. 70, pakazaŭ, što ŭ starabiełaruskaj movie litaraturnaj hetaja asablivaść źjaŭlajecca ŭ kancy XV stah., kali na henuju movu mieli ŭpłyŭ paŭnočnyja havorki biełaruskija, hetaje rysy ciapier niaznajučyja.

najmia, jimknučysia da vymovy **e** zamiest **'a ź** nienac. **e**, Palašuki stali vymaŭlać tak-ža **e** na miescu 'a spačatnaha, bo ŭ vabodvych prypadkach a vymaŭlajecca adnolkava. Tam-ža na Paleśsiu -z taje-ž pryčyny — paŭstali prypadki ź nienaciśnienym **o** na miescu etym. **a** (postuch, moliny, rukovicy a jinš.)**).

Dyk razhledžanaja źjava jo asablivasciaj pravapisnaj, a nie fonetyčnaj. Jana paŭstała jak u kryvickich tekstach kiryličnych, tak i ŭ tekstach arabicaju. Vychadnym mamentam u pisańniu **e** na miescu etym. nienac. **'a** pa miakkich suhukach było jimknieńnie da etymologičnaha pravapisu. Pryznać hetkaje jimknieńnie ŭ vaŭtara „Al kitabu" ci- šyrej- u piśmieńnikaŭ arabicaju naahuł my možam, darma što majem tut zvyčajna pierachod na piśmie nienac. **o ŭ a**, bo i ŭ litaratury kiryličnaj łučajuć pamiatki, jak prykł. biełaruski zbornik XVI sth. Čudavaha m-ra № 62-264***), z takim samym častym a vialikim akańniam, choć tam pravapis byŭ etymologičny.

Pišučyja pakryvicku staralisia abaznačać pa miakkich suhukach pry pomačy **e** toje **'a**, što paŭstała z **e** nienac.; a dziela taho što adnolkava vymaŭlałasia i **a** etym. pa miakkich suhukach, dyk i zamiest jaho stali pisać e, bo vielmi časta ciažka było razabracca, dzie jakoje **a** jość. A z časam hetki sposab pisańnia staŭ pravapisnaj normaju. Ciapier u biełaruskim pravapisie jość praviła, što ŭ składoch pa nacisku **e** pa miakkich suhukach zvyčajna na piśmie nie pierachodzie ŭ **a**. Starajučysia dziaržać hetaje praviła, dzieci ŭ škołach zvyčajna robiać abmyłki, pišučy **e** i zamist nienaciśnienaha **a ź ja** i **ę** pa miakkich suhukach (miesiec, zajec, pojes, pamieč.a jinš.).

A pa miakkich suhukach vymaŭlajecca vyziej, jak pa zaćviardziełych, dziela taho tolki pa miakkich u składoch nienaciśnienych paŭstaŭ sposab abaznačać nienaciśnienaje **a** pieraz **e**. Aprača taho, składy z nienaciśnienym **a** pa miakkich suhukach šmat mieniej sustrakajucca pad naciskam u jinšych chormach taho-ž słova, abo u jinšych słovach taje-ž chormy, čymsia heta jo pa suhukach ćviardych.

Što da pišučych arabicaju, dyk treba dapuścić, što na jichny sposab pieradavać na piśmie **a ź** nienaciśnienych **e, j a pa** miakkich suhukach litaraju **e** maŭ upłyŭ pravapis hetych samahukaŭ u starakryvickaj movie litaraturnaj, bo hetki sposab pisańnia byŭ nadta lahki, vyhodny pišučym:

**) Ossowski L., Przyczynki do białoruskiej dialektologii (Sbornik Miletič, Sofia 1933).

***)Bibliografičeskije materiały, sobrannyje A. N. Popovym..., izdannyje pod redakcijej M. Speranskago. Moskva 1889.

nia treba było dumać, što jo ŭ nienaciśnienych składoch **-e** ci **a** pa miakkich suhukach — pišy ŭsiudych **e** i tolki.

Ciapier jasna, čamu małuju kolkaść prypadkaŭ pierachodu nienaciśnienaha **e ŭ a** pa miakkich suhukach majem u našym rukapisie: abaznačajučy pry pomačy **e** nienac. etym. **a** pa miakkich suhukach, aŭtar nia moh abaznačać pieraz **a** taho **a,** što paŭstała ź nienaciśnienaha **e** pa miakkich suhukach.

E na miescu etymologičnaha a pa k, ch, t i ' (ajn). Ź jinšaje pryčyny pišacca ŭ rukapisie **e** na miescu etym. **a** pa **k, ch, t** i pa ajn ('). Turki j Tatary, a tak-ža kryvickija Musulmanie litaru **e** pa **k, ch, t** dy **e** z '(ajn) vymaŭlajuć, jak **a.** Dyk i aŭtar našaha rukapisu pry pomačy **e** pa **k, ch, t** a takža pry pomačy **'e** (**e** z ajn) abaznačaje huk **a** roznaha pachodžańnia, ab čym ja ŭžo zaciemiŭ vyšej. Kolki prykładaŭ: kezan kezaŭ s prikezane (kazań kazaŭ s prykazańnia) 13b13, pa tetarśku 86b17, łaske (-łaska) 28b17.

O na miescu nienaciśnienaha etym. e majem u hetkich prykładach: spaśenjom učinū 46a6, ażančejom (kličučym na malitvu) biŭ 89a3, navernu (navernio) 103b17, radujucca (3sg.) 109b5, Pan Boh 'ušelakoju (-jo) žadane jeho prijme 25a3, vi toju (tojo) popełnajece 28b12, peršaje, iz k'afiremi poŭstane; drūhoju (-jo), tvaru śvinoju 34b9, na levuju (levojo) plečo 'uz'lij 71b2, kažnajo kryło 109a1. U pryviedzienych prykładach majem dačynieńnie z hiperpravilnaściaj, jak rezultat jimknieńnia aŭtara rukapisu da etymologičnaha piśma.

A na miescu nienaciśnienaha u ŭ kančatku prym. adz: 1. (acc. sg.) składanych niaściahnienych prymietaŭ a pad. **(novaju, dobraju chatu,** pry **staruju** (kali nacisk na kančatku), abo **novu** — chorma ściahnienaja j jimiennaja) A. Šachmataŭ (Russkoe i slovenskoe akanie ŭ „R.F.V.") tak-ža łuča z akańniam. Na hetuju asablivaść u našym rukapisie łučyła siem prykładaŭ: 'u praŭdzivaju darohu 'upravadz 4b12, velikaju preškodu 42b12, śehośvetnaju razmovu 43a15, pasłūhu velikaju činiŭ 62a11, muku velikaju 68a1, u čistaju z'emlu 73b10, iz rajškaj śvetłašci na cemnašc śveckaju 77b17. Darma što aŭtar rukapisu ŭ prym. adz. liku žanockich (acc. sg. fem.) prymietaŭ i pad. zvyčajna piša -uju, nielha sumlavacca, što vyšpryviedzienyja prykłady adbivajuć žyvuju tahačasnuju vymovu. Aŭtar „Al kitabu", jimknučysia da etymologičnaha pisańnia, pisaŭ zvyčajna -uju ŭ acc. sg. pad upłyvam prymietaŭ, majučych nacisk na kančatku (małuju).

U ciapierašniaj biełaruskaj movie narodnaj nienac. kančatak -aju acc. sg. fem. prymietaŭ jošć u vilenska-ašmianskich havorkach, na prastory katorych napisany „Al kitab", u dyjalekcie siarednim, razam iź sievierskimi havorkami, i ŭ vabrusiełaj movie kryvickich Viacičaŭ (t. zv. ciapier Rasijcami paŭdzionna-rasijskim nareččy). U kryvickim dyjalekcie dysymilacyjnym **a** ('a) ŭ kančatku **-aju** pierajšło ŭ **y, i,** jo značycca -yju, -iju (novyju, siniju).

Karski (II-1, 296 i II-2, 315) u kančatku -aju acc. sg. fem. bačyć upłyŭ naz. adz. 1. (nom. sg.), ale kali źvierniem uvahu, što adno -u nienaciśnienaje ŭ kančatku acc. sg. pierajšło ŭ **a,** dyk musim zhadzicca iz Šachmatavam, katory bača tut źjavu fonetyčnuju, značycca akańnie. Rola naz adz. l. była-b tut adno pamočnaja.

Kančajučy pra akańnie, treba skazać, što ŭ movie „Al kitabu", a značycca i ŭ vilenska-ašmianskich havorkach XVI sth., kažnaje nienaciśnienaje **o j e** pierachodziła ŭ **a ('a)**,*) u niekatorych prypadkach takža nienac. **u,** a, chiba, **i y, i** pierachodzili ŭ **a.** Značycca, charaktar vilenska-ašmianskaha akańnia XVI stah, byŭ adnolkavy ź ciapierašnim.

JINŠYJA ŹMIENY SAMAHUKAŬ A, O, E

Źmiena samahuku a.

Pierachod **a ŭ o** majem: 1. Pierad nieskładatvornym **ŭ:** kłoŭ 12b5, 12b7. Tutaka **ŭ** vyklikała labijalizacu **a,** u rezultacie čaho hety samahuk pierajšoŭ u **o.** Heta źjava taho samoha charaktaru, što **o** ŭ **poŭdna, poŭstane** i pad., dzie vuśnianaje **ŭ** pryčyniła, što ŭ **o** pierajšło **a** ź nienac. **o,** abo **ŭ** nie dapuściła pierachodu nienac. **o ŭ a,** zaležna ad taho, jakaja źjava — akańnie ci labijalizaca **a** — staršaja. Chormy typu **kłoŭ** na prastory vilenska-ašmianskich havorkaŭ ja naziraŭ u vakolicy stancy Bahdanava Ašmianskaha pav. — u siale Rymavičy j jinš. U hetaj miascovaści vymaŭlajuć **kazoŭ, doŭ, uzioŭ, dzioŭčyna, zoŭtra** j pad. Ale kolki viorstaŭ ad Bahdanava, u siale Vojštavičy i m. Višnieva hetkaj vymovy niamašaka. Miarniej hetaja asablivaść vystupaje ŭ Kraŭskoj voł., dzie ja naziraŭ jaje ŭ siale Arlaniaty.

2. **o** ŭ tros 73b17 (tręslъ.) paŭstała z pryčyny radaŭkavańnia nienaciśnienaha **a** z naciśnienym **o (niasu — nios, viazu — vioz** i pad.).

3.„o" na miescu naciśnienaha „a" majem takža ŭ ličniku „abodva": abodvim 13b8, 79a13, 87b12, abodvich 17a8, 110b8, pobač iz tracha adnolkavaha liku z „a": 'abadva 116a7 i jinš. Karski, II-1, 89, vyjaśniaje paŭstańnie hetaje źjavy tak, što ŭ kancavym „a" pieršaje čaści składana-

*) Pra dva vyniatki, što da **o,** było skazana vyšej.

ha słova (oba) pačali bačyć samahuk sufiksu, jak u niejkim „ledachod". Ale Kryvič hetak nikoli dumać nia budzie, dziela taho, što ŭ składzienych słovach samahuk „o" asnovy z pryčyny akańnia zaŭsiody hučyć jak „a", bo nacisk na hetym składzie byvaje adno jak radki vyniatak. Tut ździejiŭ upłyŭ słova „aboje", dzie „o" spačatnaje.

Dva apošnija prypadki pierachodu „a" ŭ „o" viedamy ŭsim kryvickim dyjalektam.

Taksama ahulna-kryvickim jo zamiena nac. „a" na „e" ŭ słovie „hladzieci": hledzeči 112a2, 112a3 (tut nacisk na hle-). Na źmienu hetuju mahła dziejić analogija (padobnaść) dziejasłovaŭ iz nasavym infiksam u ciapier. časie (u kryv. siadu — sieści).

Nie pierachod „a" ŭ „i", ale abmyłku ŭ napisańniu pad upłyvam papiaredniaha „i" majem u skaržiliši 113b7.

ŹMIENA SAMAHUKU O

Pierachod nienac. „o" ŭ „u" chiba treba bačyć u prykładzie hrŭmadami 95a6, bo spadziavalisia-b, što nienaciśnienaje „o" pierajšło-b u „a". Hetkaja vymova chiba jo na cełaj prastory vilenska-ašmianskich havorkaŭ, zapisana mnoju ŭ Arlaniatach Kraŭskoje voł. Pierachod „o" ŭ „u" tut staŭsia pad upłyvam nastupnoha vuśnianaha „m".

Dyftong (dvuhuk) na miescu „o" chiba adbivajecca ŭ słovie praruok 28a17.

„a" zam. „o" pad naciskam u słovie kalkc 43a3 (strełasia adzin raz) tre vyjaśnić niedahladam.

„o" prystaŭnoje majem u prysłoŭnym pryjmieni „akrom" z okromě: 'akrom 25a13, 48b14 i jinš. Prykładaŭ mnostva, adchinaŭ niamašaka.

„o" adpałaje jo ŭ słovie „spadar" z „haspadar" z gostьpodarь: Spadaru Bože, čistaje vada tvaje 'ačišci ceła maje hrešnaje 71b17, Bože Spadaru, jestem s pasku stvuronij (stvo-) 81a10, Bože Spadaru, ja jestem is pasku stvuronij i znovu 'u pasuk (=piasok) pajdzu (zam. pajdu) i paskom bŭdu 'abernenij 82b2. Ale jo takža hetaje słova (i druhatvornyja) z pačatnym ha- (ho-): Jak vele pakojeŭ činŭ bez hospadara, dušu 'az'mu velik'im strachem tak 126b6, haspadarstve 12a15, ŭ haspadarstve da trech dnej pri vas buduči 12a16. Jak bačym užo z pryviedzienych prykładaŭ, dźvie chormy razhladanaha słova roźniacca miž sobku i značańniam, najmia „spadar" užyvałasia ŭ dačynieńniu da Bona i (jak iź jinšych pamiatkaŭ viedama) było vietłym źviarnieńniam da ludziej.

U słovie „harod" — 'u harodze, 'u sadu 73a14, pobač iz 'eharodem 78a17, 'eharodi 124al — „o" nie adpała, bo, jak dobra kaža Karski, II-1, 174, tut jo apryčony morfologičny tvor, značycca, słova „harod" paŭstała z „haradzić".

ŹMIENA SAMAHUKU E

U kryvickaj movie z „e" spačatnym źliłosia „e", paŭstałaje 1) vokalizacaj ь, 2) „e" ŭ hrupie -er- z prsł. -r- sonant. iz samah. elementam, 3) „e" ŭ paŭnahałośsiu, paŭstałym iz prasłavianskaje hrupy -er-. Z vyniatkam čaści dyjalektaŭ z „e" źliŭsia takža dvuhuk ě. Dziela taho adyli, što „e" iz spačatnaha ě pry niekatorych źjavach roźnicca ad „e" zastałych, dyk pra „e" z ě budzie hamonka asobna.

Pierachod „e" ŭ „o". Pa źmiakčonych suhukach pierad ćviardymi naciśnienaje „e" pierachodzie ŭ „o". Prypadkaŭ mnostva. Pryviadu adno niekatoryja: ščodrašci 1b3, ščodrich 11a8, panižonuju 13a7, naŭčonich 13a14, nebos 1b7, šomaje 17a3, 'u z'elonam 18b15, zaŭšohdi 19a14, išuŭ (išoŭ) 29b9, zišoŭ 41a4, šostaje 42a14, 45a15, imona 54b3, 54b10, mod 65a4, ves'ołahu 105a10, prinos 113a2, ucok 80a1, dnoŭ 27b10, vŭžoŭ 129b8, mŭžoŭ 129b5.

U takovych, jak mužoŭ, dnioŭ barždžej „e" pierajšło ŭ „o" niefonetyčna, ale pa analogiji z kančatkam o- asnovaŭ.

Nie fonetyčny jo pierachod „e" ŭ „o" ŭ sn. adz. l. (instr. sg.) u vasnovaŭ miakkich: 'ajcom 22a8, dažčom 47b14, dnom 96b15, 'ehnom 128b1, kanom 111b6 i h. d., bo spačatna tut było -mь. Tak sama ŭ miakkich ja- asnovach: z'emloj 126b9, dušoju 29b2 i h. d. Zamiena tut stałasia analogična pad upłyvam asnovaŭ ćviardych (stałom, žanoju i pad.).

Taksama analogična podle **tomь** paŭstali chormy zajmionaŭ miakkich asnovaŭ masc., n. ŭ loc. sg.: na šom 2b10, 'u jom 14b4, ni ŭ čum (čom) 17b17, na ŭšom 19a16, ŭ dome svajom 25a17. Hetyja chormy ŭ balšyni proci chormaŭ z „e": na sŭdze svajem 10a9, 'u domu svajem 12b11, 12b12, 31a14 i jinš.

U gen., dat., loc., instr. sg. zajm. miakkich asnovaŭ žanockich: starajceše majoj 'udzačnašci 11a5, nad matkaj majoj 11a14, vulej (volej) svajoj 3b8, 'e (a) majoj prihodze 19b4, łask'i majoj ne bŭdze 26a9, da chełapji majoj 36a4, ŭ moci majoj 61b1, 'us'oju 83b5, 'u ma-

joj 84b16, joj (dat.) 100a1, u łasce majoj 81b4, svajoj (instr.) 99b16 i h. d. Tut „o" paŭstała analogijaj dat.-loc. toj, instr. toju, adhetul chormy z „o" prajšli takža da gen. sg. Ale bolšaja kolkašć prypadkaŭ jošć iz „e" ŭ hetych skłonach: da łask'i svajej, 'u łasce svajej 12b13, svajeju 15b5, 28a10, 30b17, da majej 29a11, pa tvajej śmerci 33a16, tvajej (dat.) 52b9, majeju 70b11 i jinš.

„e" nie pierachodzie ŭ „o" pierad zaćviardziełymi ž, č, š, c: ne jdzeš 53b1, upjecce 63b2, napjecca 63a16, adzežu 70a3, 72b17, 74a4, 'abrečeśše 83a12, peješ 83b7, 84a17, pluješ ib., 'adervecca 126a3, śmejecca 131a7, razdzerecca 1b6 i jinš.; adchinaŭ niamašaka.

Taksama pierad zaćviardziełym „m" niama pierachodu „e" ŭ „o": cemnośc (z tьmьnostь) 34b5, cemnaśc 77b16, 78a4, cemnaści 78b10, 79a7, cemna 108a5, 108a6, tolki adzin raz strełasia comnich 79b1, karčemnije (z kъrčьmьnъ) 63a1, 63b2, dušejemca 125a6, dušajemcam 138b12, tajemnuju 105b2, tajemno 130a3, tajemnije 138a16.

„e" nie pierajšło ŭ „o" ŭ lehъk-: lechka 19a6, 79b14, lechko 35b11, lechk'im 94b8, 'ulechce meli 129b5, 'ulechce mec 138a9, 138a10. U ciapierašniaj movie kažacca „ulechca" (jechać), ale „lohki, lohka".

U movie „Al kitabu" „e" nie pierachodzie ŭ „o" ŭ infin. (nieaznačanym ładzie) I klasy 6-aje hrupy: 'umerci 30a7, 39a16, 137b5, 106a10, pacerc 72b5, umerci 53a5, 68b7, cerci 48b16, cerc 43a5, ucerc 113b9. Ciapier u vilenska-ašmianskich havorkach dziejasłovy 6-aje hrupy 1-aje klasy majuć u nieaznačanym ładzie tolki „o" (ciorci, umiorci i h. d.).

Adli jo „e" ŭ partycypijach taje-ž hrupy dziejasłovaŭ: 'umerłaho 18b14, raspaścerši 83b2, 83b4, 'aberneni 81a1, 81b3, 'umer 39b8, 105a5, umerła 104b9, 'aperłaśe 108b7. Ale strelisia dva prypadki i z „o": raspaścorši 73b10 i 'umor 18b11. Ciapier u vilenska-ašmianskich havorkach mienavanyja chormy majuć u balšyni „o" (umior, umiorły, choć źmierz, źmierzły), značycca paślej u hetych havorkach pašyryŭsia proces, što adno pačynaŭsia ŭ XVI sth.

U dyjalekcie paŭdniova-zachodnim dziejasłovy 6-aje hrupy I-aje klasy zachavali dahetul „e" ŭ poŭnaj sile ŭ nieaznačanym ładzie i ŭ składzie -er- z -r- sonant. u partycypijach i ŭ jinšych čaścioch movy. Nie ŭ partycypijach zachavałasia „e" hetkaha pachodžańnia ŭ bolšaj miery takža ŭ vilenska-ašmianskich havorkach. Prykł.: umierłyje Vaŭk. pav. (Feder. I, 69), žerdačka Navahr. pav. (Klich. 220), bierda Ašm. pav. (moj zapis), žerdka, tamža, čaćvierty Vaŭk. pav. (Feder. II, 20) a jinš.

U movie „Al kitabu", aprača adchinaŭ pierad zaćviardziełymi suhukami, značycca pierad **ž, č, š, c i m z mь,** zastałyja adchiny dvajakija. Adnyja, jak „merci" mohuć być vyjaśnienyja tym, što „e" nie pierachodzie ŭ „o" pierad miakkimi składami. Hetkaje praviła ŭstanaviŭ u polskaj movie J. Łoś („Gramatyka polska" 1922 h., I, 34), a ŭ ukrainskaj A. Krymski („Ukrainskaja gramatika" 1907 h., I, 395). Niaprosta vykazaŭsia za heta A. Sabaleŭski ŭ „Lekcii", 1907, 66, 3 adstup. Podle hetaha ŭ „lechk'i" pa ščeźnieniu ъ i źmiakčeńniu „k" druhi skład byŭ miakki. Analogijaj „lechki" zastałosia „e" nie źmianiŭšysia ŭ „o" ŭ „lechka", jak u ciapierašniaj movie tych-ža prastoraŭ pad upłyvam adv. „daloka" paŭstała „daloki" („o" z „e" pierad miakkim k).

Da druhoje kategoryji adchinaŭ naležać tyja prypadki, u katorych „e" zastałosia nie pierajšoŭšy ŭ „o" ŭ staroj hrupie ź miakkim „r" sonantyčnym, značycca, pierad „r" zaćviardziełym. U kryvickaj movie „e" pierad zaćviardziełymi suhukami nie pierachodzie ŭ „o", dyk možna było-b padumać, što dziela taho nie pierajšło i ŭ vyšmienavanych prypadkach. Tut adyli heta nia maje značeńnia, bo kryvickaje „r" zaćviardziełaje ŭžo z pary prasłavianskaje, dzie zaćviardzieła dyjalektyčna (hl. nižej pry „r"). Pryčyna tut nakšaja, najmia taja, što da viedamaje pary hrupa suhuk+r sonantyčnaje ź piarednie-padniabiennym samahukovym elementam+suhuk*) zastałasia ŭ kryvickaj movie iz spačatnaj svajoj vymovaju. Kali paślej „r" sonantyčnaje było zamieniena častkava pieraz -ir- (mirhać), častkava pieraz -er- (mierznuć), proces pierachodu „e" ŭ „o" byŭ skončany, dziela taho ŭ hetaj hrupie „e" nia było abniata razhladanaj źjavaju. Adzinočnyja prypadki z „o" na miescu „e" ŭ hetaj hrupie lohka mohuć być vyjaśnieny analogijaj. Hetak „čorny" podle „dobry" a pad.

„E" ŭ dat. pl. **ludzem** (mnostva prypadkaŭ) možna vyjaśnić tym, što nacisk byŭ na lu-, choć ciapier nacisk na kančatku (ludziom). Padobna słova „nieba" sustrełasia tolki z „e". Niama viedama čamu jo „e" ŭ iz'veŭ 74b15, 74b13. U nametka 49b4 možna bačyć nacisk na na-.

Na miescu naciśnienaha „e" kancavoha častkava majem „e", častkava „o".

„e" jo: 1. u 2 asobie mn. 1. ciap. času (2 pl. ind. praes.): dajece

---

*) U drukarni niama adumysłovych značkoŭ, dziela taho mušu apisavać toje, što možna było-b pieradać pry pomačy pryniataj u navuccy transkrypcy.

9b9, 9b10, ne addaśce 15a15, ležice 118b7, 119a8, umrece 119a4 i jinš. — zaŭsiody, adchinaŭ niamašaka.

2. U gen. sg. zajmionaŭ asobavych i zvarotnaha: mene, cebe, śebe.

3. U prysłoŭju jašče: Ješče 18b17, 19b10, 43b1 i jinš.

Zaŭsiody jo „o": 1. u prysłoŭju „užo": užo 19b14, 'užo 19b15, 54a6.

2. U naz. — prym. adz. 1. (nom-acc. sg.) jo — asnovaŭ spakmieńnikaŭ nijakaha rodu: pecju (pecjo) 5a1, jejcu (jejco) 30a13, plečo 71b2 i jinš. — podle analogiji „akno, dabro".

Zajmiony nijakaha rodu majuć „o" ŭ naz.-prym. adz. 1. adno častkava: ŭśo tvajo 120a3, svajo 4a14, słova majo 96a10, uśo 45b15 i jinš. „o" tut paŭstała analogijaj „to".

Chormy z „e" ŭ hetych skłonach u mianšyni: serce tvaje 58a17, vujška (voj-) tvaje 59a17, svaje 58b5, cełа tvaje chto rastupic (-top-) 59b3, cełа maje rastopic ib. 5, miłośerdze svaje učinic 10a2, Džebra'ił pašuŭ (-šoŭ) na svaje mejsca 62b12, pakajenje svaje 'uzrūšiŭ 65a3, 'uśo cełа svaje 69b4, 'ačišci cełа maje 72a1, paddanstva svaje 79b9, za ŭśe tuje (toje) 78b3, svaje 80a6, śvetoje ime tvaje 83a8, małaku (-ko) svaje 129a4, i jinš.

Bačym, što analogičny samahuk „o" zapanavaŭ adno ŭ kančatku spakmieńnikaŭ (substantiva), a ŭ zajmionaŭ „o" ŭžyvałasia pobač iz spačatnym „e".

U ciapierašniaj movie vilenska-ašmianskaje prastory na miescu „e" nac. na kancy 2 pl. jo zaŭsiody „o" (daścio, hładzicio a jinš.). Značycca, hetaje „o" z „e" paŭstała paślej z pryčyny vytvaranaha akańniam radaŭkavańnia nienac. „a" z nac. „o" (siało, pamiało — sioły, pamioły). Z taje-ž pryčyny paŭstała raniej „o" ŭ „užo". U paŭdniova-zachodnim dyjalekcie kryvickim i ciapier mienavanyja chormy majuć na kancy „e" (jaście, uže). Tam-ža jo „e" ŭ naz.-prym. adz 1. zajmionaŭ nijakich (maje), ale ŭ vilenska-ašmianskich havorkach tolki „o" („majo" a jinš.). Značycca, praścinak analogičny (podle to), katory ładnie zachapiŭ hety kančatak u paru napisańnia rukapisu, z časam čysta pieramoh.

Svietčańniam movy „Al kitabu" i ciapierašniaje kryvickaje movy paŭdzionna-zachodnich havorkaŭ (Navahradčyna, Horadzienščyna, Słuččyna i jinš.) źbita ćvierdžańnie Sabaleŭskaha („Lekcii", 63) i Karskaha (Biełorussy, II-1, 197), što ŭ kryvickaj movie kancavoje „e" pa źmiakčełych suhukach pierachodzie ŭ „o". „E" tut možna vyjaśnić adno tym, što jano spačatnaje, tymčasam „o" vyjaśniajecca lohka analogijaj asnovaŭ ćviardych (adno, dabro, to a pad.). Dziejańnie hetaje analogiji zachapiła takža kancavoje -a (-'a) z ę spačatnaha nt- asnovaŭ; hetak ciapieraka majem: „dzicianio, jahnio" i jinš. zam. raniejšych „dziciania, jahnia" i jinš.

U movie polskaj, ukrajinskaj i narečču paŭnočna-rasijskim „e" pierachodzie ŭ „o" jak u składoch naciśnienych, tak i nienaciśnienych. Ale ŭ kryvickaj movie, razam iz abrusiełym nareččam daŭniejšych kryvickich Viacičaŭ (t. zv. ciapier paŭdzionna-rasijskim nareččam), bačym pierachod „e" ŭ „o" adno pad naciskam, bo ŭ składoch nienaciśnienych „e" pierachodzie ŭ „a" ('a). Podle analogiji ź jinšymi movami słavianskimi, my spadziavalisia-b, što taksama ŭ kryvickaj pierad paŭstańniam akańnia „e" nienac. pierachodziła ŭ „o". Ale vyhladaje, što akańnie ŭ svajim pačatku raniejšaje za labijalizacu „e", najmnia, kali apošni proces pačaŭsia, nienaciśnienaje „e" było, vidavočna, redukavaŭšysia, dyk nie mahło labijalizavacca, a, značycca, i pierachodzić u „o", ale z časam pierachodziła ŭ „a".

„ě" ci „e" z „ě" ŭ „o" nie pierachodzie: z'vezdi 107b4, zvezdi 116a2, zvezdam 123a1, źvezdi 123a4.

Vypadańnie „e" majem: 1. U dakł. adz. 1. zajmionaŭ muskich nijakich (gen. sg. m. n.): moj, tvoj, svoj, čyj: majho 4a15, 84b15, 111a8, 125a8, svajho 13b2, 20a11, 47a7, 51b14, 52b7, 64b5, 66a11, 76a10, 85b11, 88b9, tvajho 19b3, čijho 37b17, 38a2, 38a3, 38a4. Hetyja chormy ŭžyvajucca zvyčajna proci adzinočnych z „e": majeho 96b1, svajeho 66a6 i h. d. Jašče radziej sustrakajucca ŭ „Al kitabie" chormy ściahnienyja — maho i h. d.

2. U pryzn. adz. (dat. sg.) tych-ža zajmionaŭ: svajmū 44a7, svajmu 44a8, tvajmū 93a16, 106b7, 106b12, 114a7, majmū 106b5, 106b11, 107a2, 122a3. Adchinaŭ ad hetaha niama.

3. U a) vajvudaj (vajvodaj) 19b13, vajvuda (vajvoda) 19b14, ale vujevuda (vojevoda) 19b11, vojevoda 127b5. Cikava, što ŭ dvuch apošnich prykładach z „e" majem u pieršym składzie „o" (značycca nienac. „o" nie pierajšło ŭ „a")' dyk dva apošnija prykłady možna ŭvažać za polonizmy.

b) Adno z vypałym „e" ŭžyvajecca pazyčanaje słova „majstat": majstat 18a6, 18a5, 114b8, 123a9, 123b5, 135a7, 135a12, majstatach 56a4, majstataŭ 96b1.

4. U złučy nižli (ź „niželi"): nižli 37a16, 75b10, 84a1, adnolkava ŭ niž 84a2.

Adpałaje „e" znachodzim sparadyčna ŭ nienaciśnienaj častcy

„že": idziž 51b17, Tož 54a6, timiž pałcami 73b13, Tahož 106b4, 107a3, tajež 110a7, tajež hadziny 125a9, Janož 70a5.

ŹMIENY SAMAHUKU ě

Dyftongi na miescu ě. Možna ŭvažać, što dałavach pryviedzienyja prykłady adbivajuć vymovu ě jak dyftongu: vjedomij 5a14, 75b9 (viedamy), nevadaje 25a13, 33a6, 40b15, 57b3, 80a7 (nia viedaje), narazaŭšy 26a8 (narezaŭšy), zavašana 116a3 (zaviešana), dana vadac 138b7, čełevake 135b17, śveata 115b1.

Na pieršy pahlad možna było-b u „j" u słovie „vjedomij" bačyć imknieńnie da abaznačańnia źmiakčonaha „v". Ale charaktarystyčna, što „j" jo ŭ składzie naciśnienym, u katorym u paŭdniova-zachodnim dyjalekcie biełaruskim ciapier jo dyftongi, a byli ŭ XVI sth. i ŭ dyjalekcie siarednim*), a, značycca, i ŭ vilenska-ašmianskim, što gieografična i podle svajich asablivaściaŭ zajmaje miesca pamiž jich. Nia majučy apryčonaha značka da abaznačańnia dyftongu, aŭtaru nie zastavałasia ničoha lepšaha, jak abaznačyć jaho pry pomačy je. Mieniej peŭnaści ŭ vabaznačańniu dyftongu pry pomačy značka da arabskaha „a" daŭhoha. Ale nielha takža pavieryć, kab mahła być 9 razoŭ abmyłka u pisańniu i zaŭsiody na miescu naciśnienaha „e". Dumaju, što, nia majučy apryčonaha značka da dyftongu, aŭtar abaznačyŭ jaho značkom da arabskaha daŭhoha „a", katory ŭ jaho ŭ danym prypadku maŭ značeńnie nia „a", ale samahuku daŭhoha, značycca bližšaha da dvuhuku, čymsia samahuk zvyčajny. U prykładzie śveata dvuhuk abaznačany dvuma značkami.

Vyšej byŭ pryviedzieny prykład na dvuhuk na miescu spačatnaha „o".

ě **u dziejasłovaŭ „siadzieć, pomnieć".** Nakš jak u movie rasijskaj i zhodna iz zastałymi movami słavianskimi (z vyniatkam, što da „siadzieć", ukrajinskaj — sydity), u kryvickaj majem ě ŭ dziejasłovach „siadzieć, pomnieć". Heta taksama adbivajecca ŭ „Al kitabie": prepomnaŭši 65a2, tut nienaciśnienaje „ě" pierajšło ŭ „a"; śedzic 1b1, 14b3, 14b4, 18b15, śedzec 14a2, 33b13, śedzeŭ 14a16, 22b5, śedzeči 73a7, ne śedzi ib. i jinš. Adchinaŭ niamašaka.

*) Pakazaŭ ja heta ŭ svajoj recenzi ŭ „Balticoslavica" II. pracy Stangavaje (Stang Chr. S.) „Die westrussische Kanzleisprache..." Jak pakazuje Karski, u kryvickim dyjalekcie siarednim i ciapier jo dvuhuki ŭ niekatorych miascovaściech.

Adpałaje „ě" majem u prysłoŭnym pryjmieni „akrom" z okromě (skaścianieły loc. sg.): 'akrom 42b8, 'Akrom 40b14, 48b10, 53b14, 57b3 i jinš.

ZAMIENA ъ, ь

U zaležnaści ad pałažeńnia, ъ, ь abo vokalizavalisia ŭ „o", „e", abo čeźli. Podle son — sna, dzień — dnia ŭ rasijskaj movie ŭ viedamaj hrupie słovaŭ pačało ŭ zaležnych skłonach vypadać „o", „e" spačatnaje: rov — rva, lod — lda, korńa, kamńa a jinš., šti (značyć šašci) i pad. (hlań Sabaleŭski, Lekcii, 56). U biełaruskaj movie analogija dziejała ŭ praścinku advarotnym: spačatnyja „o", „e" nie mianialisia, a pad upłyvam prypadkaŭ z „o" spačatnym paŭstavała „o" na miescu spačatnaha ъ tam, dzie apošni, budučy ŭ słabym pałažeńniu, musiŭ ščeznuć. Dziejaŭ tut takža nom.-ac. tych słovaŭ, dzie było „o" z mocnaha ъ. Pryr. Karski, II-1, 175, 179, 230 i 232.

Taksama ŭ našym rukapisie „e", „o" spačatnyja nia čeznuć: kamenem 73a1, 73a11, kerani 124a3 i pad. „O" ŭ rukapisie na miescu ъ słaboha ŭ skłonach zaležnych: ratuŭ (ratoŭ) 1b8, iz rota 53b7, 'u roce 123a2, 'u kažnym roce 132b7.

Normalnaje ščeźnieńnie ь u zaležnych skłonach majem u słovie „česć": pej s'elevat' o tšci praroke 133a3. Adnolkava ŭ prymietaŭ: 'us'civaje i charošaje reč rozum 136a13. I ŭ spakmieńnika, utvoranaha ad hetaha prymietnika: 'utšcivašc 62a2, 'utšcivušci 62a1. Taksama ŭ jinšych starych pamiatkach kryvickich (u chormie tsti, sti, čti) i ŭ balšyni ciapierašnich nareččaŭ (pryr. Karski, II-1, 231). Ab „tš", „š" zamiest „č" u „tšci", ści hl. nižej pry suhukach.

VOKALIZACA NOVYCH PAŬSAMAHUKAŬ

Prośle asłableńnia, adli i ščeźnieńnia kancavych jeraŭ časta paŭstavali ciažkija da vymovy hrupy suhukaŭ. U takovych prypadkach usi słavianskija movy palahčali sabie vymovu tym, što ŭ novapaŭstałych hrupach pamiž suhukaŭ źjaŭlalisia novyja jery (Sabaleŭski, Lekcii, 53). Vokalizaca jich zhadžałasia z vokalizacaj jeraŭ starych. Ale mahčyma, što ŭ takovych prypadkach „o", „e" paŭstavali pad upłyvam analogiji tych prypadkaŭ, dzie jany raźvilisia fonetyčna z daŭniejšych ъ, ь. Prykłady z rukapisu: 'ahon 53b7, 53b8 i h. d., vuhalja 10b13 (zbornaje ad „vuhal"). Kancavoje „a" ŭ „vuhalja" pakazuje, što nacisk, jak i ŭ

ciapierašniaj movie, na -ha-. Značycca, majem naciśnienaje „a" na miescu spadziavanaha „o".

Podle A. Paciebni („K istorii zvukov ruskago jazyka, I, 90-103) dy Sabaleŭskaha („Lekciji" 25-28) u ŭschodnie- i častkava zachodnie-słavianskich movach iz prasłavianskaje hrupy, što składałasia iz składatvornaha r, l iz samahukovym elementam, stajačaha pamiž dvuma suhukami, paŭstavali hrupy tъrъt, tъlъt, tьrьt, tьlьt, a redčas tьrъt, tьlъt, jak rezultat uźniku svarabaktyčnaha samahuku miž likvidaju a nastupnym suhukam. Heta zaviecca druhim paŭnahałośsiam. Kali zapraŭdy było druhoje paŭnahałośsie, dyk byŭ-by na jaho ŭ rukapisie adziny prykład u małanja 2b8, małanje 25b16; lit. „e" ŭ kančatku pakazuje, što nacisk byŭ na składzie -ła-, jak u ciapierašniaj movie. Tut, značycca, taksama było-b „a" zamiest spadziavanaha „o" — tak-ža z pryčyny paślejšaha pieranosu nacisku (u danym prypadku z kančatku). V. Jagič u „Kritičeskija zametki po ist. rus. jazyka", Pieciarburh 1889, 23, dapuščaje 2-oje paŭnahałośsie adno dla ciapierašniaha paŭnočna-rasijskaha narečča. U ciapierašniaj kryvickaj movie prykładaŭ na 2-oje paŭnahałośsie vielmi mała (pryvodzie jich Karski ŭ II-1, 309) i mohuć jany susim dobra być vyjaśnienyja analogičnym upłyvam słovaŭ iz „o", „e" spačatnymi, abo paŭstałymi z mocnych jeraŭ. Prykłady na hetuju źjavu iz starych pamiatkaŭ nia peŭnyja, jichnija ъ, ь mahli paŭstać iz pryčyny jimkniennia pišučych da grafičnaha addaleńnia hrupy kolkich suhukaŭ. Hetkija prykłady, pryvodžanyja Sabaleŭskim, jak staryja отверьзу, церьковь, ciapierašnija ras. ver'ch, pol. wierzch pakazujuć tolki na miakčyniu „r". Jagič tam-ža dobra pakazuje, što ŭ starych pamiatkach prykładaŭ z dvuma „o" abo „e" blizu niamašaka (adzinočnyja prykłady nia roźniacca ad takich, jak ohoń iz ognь a pad.), a dziela taho ъ, ь u opъ, epь nielha prymać za abaznačańnie samahuku. Dla kryvickaje i jinšych movaŭ słavianskich treba zhadzicca ź Jagičam, što 2-ha paŭnahałośsia nia było. Dykže dziela taho ŭ kryvickaj movie majem takija prykłady, jak „vuhalla", „małańnia", što ŭ vakajučaj movie na paŭstańnie novych samahukaŭ pamiž suhukami ŭpływali nia tolki „o", „e", ale takža „a".

ZAMIEŃNIKI ъ, ь Ŭ HRUPIE rъ, lъ, rь, lь.

Zamieńnikami ъ, ь u hrupie rъ, lъ, rь, lь jo takža „o", „e", kali jery ŭ pałažeńniu mocnym: kruŭ (kroŭ) 43b6, 34b11 a jinšyja. A kali jery ŭ hetych hrupach u pałažeńniu słabym, dyk zamieńnikami jich jo „y", „i": jak małanje bliśnec 25b16, krivi 27a1, krivavimi 52a8, hłiboka 73b1 (dapuščaju prsł. dyjal. glъb-), hłybokaści 133a5, trima pałcami 73b11, prehlinuła 79a5, strivaju 94b4, triścini 104a13, drižaŭ 105a15, 127b2, drižic 106a2, drižała 125a7, drižali 127b3.

Karski, II-1, 98, vyjaśniaje hetuju źjavu tak, što słabyja paŭsamahuki ŭ takich hrupach čeźli, ale „r", „ł", apynuŭšysia miž suhukaŭ, pierajšli ŭ sonanty (jak heta bačym u movie českaj a serbskaj), a potym raźvivali prośle siabie samahuki „y", „i", sami traciačy sonantyčny charaktar.

U hetych hrupach majem niaredka zaćviardziełaje „ł", prykł.: raschłystać, raschłyślivy Łastoŭski, Ras.-kr. słoŭnik, 606, zakinuć viaroŭku zachłyskaj ibid, 710, pryr. ras. raschlestat'; kłyhtać, kłyhatać, Aroł kłyhoča — kryvi choča ibid., 260, pryr. ras. klegtat'. Iz spačatnaha mьgla jo „myhła" (moj zapis u Kraŭskoj voł., Ašm. pav.), „myhleć" ibid. Zaćviardzieńnie „l", „m" u hetych a padobnych prypadkach mahło stacca adno tady, kali jany nie stajali pierad samahukam. Dyk „i", „y" ŭ hrupach -rь-, -rъ-, -lь-, -łъ-, a takža -mь-, -mъ- i -vь- (źvinieć) nie paŭstali vokalizacaj ъ, ь.

Vyjaśnieńnie Karskaha moža być padździeržana jašče tym, što taksama ŭ českaj movie iz sonantyčnych „r", „l" jo dyjalektyčna trit, tlit: pryši, plyt' (J. Gebauer, Hist. ml., 1., bač 291) dy tirt, tilt: syrp, syrna i pad. (ibid.), bo vielmi lohka iz sonantaŭ iz samahukovym elementam paŭstać ry, ri, ły, li, abo ir, yr.

Jak bačym iz prykładu „myhła", sonantyčnym rabiłasia takža „m" u pałažeńni pierad ščezłym słabym jeram.

Lik 8 ŭ „Al kitabie" łučyŭ tolki ŭ chormie „ośmi" naz.-prym. adz. 1. (nom.-acc. sg.). Prykłady: abdes'u kolka preškod nehožich jest? — 'Ośmi jest 43a13, pobač: Kolke što kolvek pristojnaści jest? — Pac jest 43a8, ośmi rajoŭ tabe 'abecuju 4a1. Taksama ŭ słovach składanych: 'aśminaccac t'is'ečej 4a6, 'aśmidześat t'is'ečej 67a1, Ebŭ Chenifeh jeho miłośc 'u 'aśmidześat hod... radziŭs'e 69a9, Metŭšelechovi 'u sto 'aśmidześat śem hod 'uradziŭśe Lamech 98b16, ośmisot hod 103b14 i jinš.

Kali-b -i paŭstała nie pa „m", stajačym pa suhuku, a pa jakim jinšym suhuku, možna było-b dumać, što jano łučyła iz zaležnych skłonaŭ. Ale dziela taho što „i" jo adno ŭ liku „osm" (a nia „siem" ci jinš.), dyk pryčyna jaho paŭstańnia budzie hetkaja: „m" pa ščeźnieńniu ь u osmь u złučeńniu pierad suhukam słovaŭ składanych dy pierad suhukam nastupnoha słova pierajšło ŭ „m" składatvornaje z nastupnym samahukovym elementam, z časam pierachodziačy ŭ -mi, a dalej hetaje -mi ŭ

liku 8 ŭvahulniłasia, značycca, stała vymaŭlacca takža pierad samahukam nastupnoha słova.

Taksama treba vyjaśnić chormu l. sg. „jeśmi", ahulna viedamuju z raniejšych kryvickich pamiatkaŭ kirylicaju, najmia, pa ščeźnieńniu ь ŭ jesmь, pierad suhukam nastupnoha słova „m", apynuŭšysia pamiž suhukami, vokalizavałasia i z časam pierajšło ŭ -mi, katoraje dalej uvahulniłasia. Što zapraŭdy hetak było, bačym iz taho, što „dam", ani „jem", u katorych „m" nie stajała pa suhuku, nie pierajšli ŭ dami, jemi.

Tre tut zaciemić, što niama davodaŭ na dahadku Sabaleŭskaha, što r, l sonantyčnyja byli tak-ža ŭ paŭnočna-rasijskim narečču. Nazoŭ m. Pskoŭ iz Plьskovъ i naahuł pskoŭskija pamiatki nia majuć tut značańnia, bo Pskoŭščynu nasialali nie Rasijcy, ale čaść plamieni Kryvičoŭ. Adziny prykład krstichomъsja, pryviedzieny Sabaleŭskim u „Lekcijach", 54 z noŭharadzkaha Apostała 1391 h., moža być abmyłkaju ŭ pisańniu.

ZAMIEŃNIKI R, L SONANTYČNYCH.

Zamieńnikami prsł. hrupaŭ suhuk plus sonantyčnaje r, l iz papiarednim samahukovym elementam plus suhuk jo -or-, -oŭ-, -er-: 'ahornuc 29b11; horła 126a8, kormec 130a2, śmercej 106b9 i pad.

Ale jo takža prypadki, dzie, jak u ciapierašniaj movie, majem u mienavanaj hrupie -ir-: čirvonahu 109a3, čirvunam (-vonam) 17a16, čirdunahu (abmyłka zam. čirvonaho) 42a5.

U rukapisie ŭ vyšmienavanych hrupaŭ chormy z -ił-, -il- nia strelisia, ale łučyli prypadki na -il na miescu spačatnaha -el-: stvaricila 29a8, stvaricil 77b7. Padobnyja prypadki jo takža ŭ ciapierašnich dyjalektach kryvickich. Adnoŭčy łučyła stvaricl 80b10.

Karski, II-1, 159, dobra dumaje, što -ir-, -yr- paŭstali z prsł. „r" sonantyčnaha iz samahukovym elementam. Podle Karskaha prykłady na „r" sonantyčnaje sustrakajucca ŭ starych kryvickich pamiatkach da XVII stah. (prykł. тргъ Zbornik XV sth. i jinš.), ale ŭžo ad pałovy XV sth. adnolkava častyja -yr-, -ir- na miescu „r" sonantyčnaha, dziela taho prykłady paślejšyja treba ŭ balšyni ŭvažać za napisańni tradycyjnyja.

Prykłady z -yr-, -ir- na miescu „r" sonantyčnaha ŭ rukapisie abmiežujucca vyšpryviedzienymi, ale naahuł u kryvickaj movie jich mnostva.

Karski (Bełorussy, 1, 99) vyjaśniaŭ, što -yr-, -ir- u vyšmienavanych hrupach paŭstali takim paradkam, što nienaciśnienyja jery čeźli, „r" rabiłasia sonantyčnym, a potym raźvivała pierad saboju „y", „i", adnačasna traciačy svoj sonantyčny charaktar. Tamu adyli, kab -y-, -i- paŭstavali adno ŭ składoch nienaciśnienych (abo, chiba, naahuł u pałažeńniu słabym), piarečać prykłady, pryvodžanyja Karskim (смрть a pad.) i šmat prykładaŭ viedamych mnie z narodnaje movy. Dyk uvažaju, što „r", „l" sonantyčnyja adnolkava paŭstavali jak u składoch nienaciśnienych, tak i naciśnienych. Paŭstaječ pytańnie, kali ŭ hetych hrupach źjavilisia sonantyčnyja „r", „l", heta značycca, ci dastała jich biełaruskaja mova z pary prasłavianskaje, jak českaja i movy paŭdzionnasłavianskija, ci prsł. hrupy z „r", „l" sonantyčnymi ŭ biełaruskaj movie, taksama jak u rasijskaj i ŭkrainskaj, pierajšli ŭ -tъrt-, -tъlt- i h. d., h. zn. ъ, ь stalisia hukami składatvornymi, a „r", „l" suhukami. Kali-b ъ, ь u hetych hrupach u staruju paru kryvickaje movy vokalizavalisia, a „r", „l" sonantyčnyja stracili svoj sonantyčny element, sumleŭna, kab u paślejšuju paru hetyja ъ, ь iznoŭ čeźli, a „r", „l" rabilisia sonantami. A kali-b heta stałasia, dyk iznoŭ ciažka dapuścić, kab jašče paślej ščez sonantyčny element u „r", „l". Heta vielmi borzdyja źmieny ŭ praścinku praciležnym, što vyhladaje niepraŭdapadobna. Naadvarot, susim mahčyma, što kryvickaja mova dastała sonanty iz samahukovym elementam iz pary prasłavianskaje; hetyja sonanty paślej na hruncie kryvickim raźvivali pierad saboju -y-, -i-, adnačasna tracili svoj sonantyčny charaktar, rabilisia suhukami. -Y-, -i- iz sonantyčnych „r" raźvilisia fonetyčna. Mahło raźvicca fonetyčna -oŭ- z „l" sonantyčnaha iz samah. elementam u słovach, jak „voŭk", „maŭčaci", „poŭny" i pad., čaho analogiju majem u movie słavienskaj, dzie sonantyčnaje „r" jo dahetul. Što sonantyčnyja „r", „l" z prsł. sonantaŭ iz samahukovym elementam byli ŭ usich słovaŭ hetych hrupaŭ, śvietčyła-b takža toje, što pierad „r", „l" pisali ŭ pamiatkach ъ, ь jašče tady, kali ŭ jinšych miascoch zamiest ъ, ь užo pisali „o", „e", prykładam u smalenskim liście kala 1240 h. (Šachmatov: Kurs, 69). -Or-, -er- na miescu „r" sonantyčnaha ŭ takich słovach, jak „torh", „korč", „borzdy", „śmierć", jakija jak u „Al kitabie", tak i ŭ ciapierašniaj movie zvyčajnyja, mahli paŭstać pad upłyvam analogičnym słovaŭ, dzie „o" „e" spačatnyja abo z prsł. ъ, ь składatvornych, prykł.: roŭ, nos, son, mierci a pad. Hetkamu analogičnamu dziejańniu najbalej paddavalisia słovy adnaskładovyja spakmieńnikaŭ a prymietnikaŭ, što blizu zaŭsiody łučajuć iz „o", „e". Što hetkaje dziejańnie analogiji vielmi lahkoje, pakazuje nam prykład českaje movy, dzie ciapier jo ściah słovaŭ z „e" na miescu spačatnaha „r" sonantyčnaha ŭ hetaj hrupie (čert, žert, červ, černy, čerstvy).

JERY PROŚLE J.

1) Na pačatku słova. Tut majem hetkija prypadki:

a) meŭ 22a2, 22a6, majūc 21b8, 22a15 i šmat jinšych; hetaje słova zaŭsiody łučaje biaz i-; pryviedzienaja chorma paŭstała ź *jьm-. kenacime 34a17, ne mecimeš 41b10, činicime 41b11, pecimūc 116b6 — ź *jьmešь, *jьmetь i pad.; pamenonije 47b3, vižmenavanich 77b10 (ź *jьmen-). hranu 63a7. Taksama biaz i- jo pryjmia-pryrostak *jьz: ne pejce s kur'anu 3b3, kali z hetich rečej što učinic 43a16, Pic buduc sukravicu, z cel ludzk'ich cekūčuju 64a12, ne z matk'i cnota dzicaci prichodzic, 'ale z učinkaŭ dubrich (do-) 66b4-5, spoŭniŭši 74a6, 'Ani z koha ne naradziŭše i z jeho nichto ne naradziŭše 75b3-4, kažnij z' jich 81a5, kroŭ pojdzie z nosa 84a17, chto z vas lepšij 98b2, Ibrahimu... 'uradziŭše Is'ma'ił z Hagari 99a14, z 'ačej śloz'i išli 105a15-16, Z'menili 108b7, z čirvonaho 'ekiku (kamienia) 109a3, pleči z krištału 110b4, Z dimū stvariŭ... nebo 117b1, z' bełaho perła pakoji 123b7, S pad taho dzerava 'adna vada vichodzic 124a8, Z 'adnej małako s tich rek, 'a z drūhoj mod 124a9, ūs'o z darahoha kamena 123a5 i mnostva jinšych. Taksama ŭ jinšych starakryvickich pamiatkach a ŭ ciapierašniaj movie.

b) „j" jość zaŭsiody prośle piarečańnia j prystaŭkaŭ, što kančajucca na samahuk: ne jdzeš 53b1, ne jdzice 20a4, prijdze 3b16, 4b2, prijduc 30a12, perejdze 25b16, vijdzeš 44b17, pojdzece 61b8, a jinš.; prijme 3b11, prijmu 48a2, 76b7, 106b7, prijmi 125a9, 125b1, prijmūju 16b4, prijmūje 50a6, prijmūjuc 61a17, prijmūjuči 50a13, vijme 43b4, perejnačic 138b13.

Taksama jo „j" pa pryrostkach, što kančalisia spačatna na ъ, a ciapier pierad „j" na -y-, značycca pa sъ, otъ, što pierajšli ŭ „z", „ad", i jinšych: zijduc 30a9, 126a6, zijdze 55b8, 97a4, zijdu 105b4, 'adijduc 52a5, 'adijdzu (zam. 'adijdu) 96b11, padijmucca 49b16, padijme 84a2, ne zdijmūjce (z ustaŭnym „d") 107a10. Podle analogiji mienavanych takža pryrostki vъz — a roz- kančajucca na -y- a jinš., razijdziceśe 28b6.

Adnoŭčy łučyła prośle piarečańnia „i" — ne 'idzice 69b11.

Pa pryrostkach, što kančajucca na suhuk, jo -i-: bezimennim (pałcam) 73b11.

c) Na pačatku słova majuć i- hetkija słovy: inačej 72a11, inšich 15a3, inšije 20a17, 16b17, imem 19b11, ime 43a5, idzice 28a15, ihraŭ 28b14, ihri 28b11, ihrac 43a14, 43b2, ihrane 63b2 (ale takža hranu 63a7), iskrak 43a5, 43a15, iščuc 136b14.

Niekatorym iz hetych słovaŭ adkazujuć u ciapierašniaj movie chormy biaz i-: nakšy Arlaniaty Ašm. pav., načaj ib., hrać Karski, II-1, 274, hryšča ib. U słovaŭ utvoranych ad *jьmę i niamajučych nacisku na *jь-, hety skład adpaŭ: mianuški Karski, ib., mianińnik Słoŭn. Nasovičaŭ, 283, ty-ž majho mieńnika nie ŭpadabała Dzis. pav. (Ram. VIII, 199).

2) U nutry słova na miescu -*jь- z ь mocnym znachodzim -je-: dušejemca Az'raił 125a6, dušajemcam 138b12, tajemnicu 95b2, tajemnuju 105b3. Taksama ŭ jinšych starakryvickich pamiatkach a ŭ ciapierašniaj movie.

Kryvickaje słova „jinšy" maje nacisk na i-, ale ŭ „jinačaj" (zvyčajna „načaj") nacisk na na-. „Jimia" maje nacisk na i-. U „jiskra" takža nacisk na i-. U prasłavianskaj movie ŭsi mienavanyja słovy mali nacisk na *jь-, pryr. ras. inuda, inače, słavien. inam, ras. imja, iskra, dy adpaviednyja serbacharvackija.

Z hetaha bačym, što na pačatku słova naciśnienaje *jь- davała i- a ŭ *jь- nienaciśnienym ь čez, zastavałasia „j", što dalej čezła. i- ŭ „ihra" mahło być pieraniesiena pa analogiji z acc. sg. i množnaha liku, dzie *jь- było pad naciskam. U *jьd-, choć nia było nacisku na *jь-, adyli majem i- (idu). J. Razvadoŭski vyjaśniŭ, što tut i- paŭstała analogična podle nieaznačanaha ładu „iti" z i- spačatnym (R. S. VII, 12).

Dyk razvoj hrupy *jь- budzie hetki:

Jery prośle „j", jak kažnyja jinšyja paŭsamahuki, raščapilisia na mocnyja j słabyja. Mocnyja vokalizavalisia, a słabyja čeźli, zastavałasia, značycca, adno „j", katoraje prośle piarečańnia j pryjmionaŭ-pryrostkaŭ dalej zastavałasia, biaź jich čezła. Ale pad naciskam słaby ь u *jь- uzmacniajecca i asymilacaj iź „j" paŭstaje i-*). Kali ŭ vadnych skłonach było *jь- nienaciśnienaje (značycca davała „j"), a ŭ jinšych naciśnienaje (dyk — i-), mahło z časam nastavać vyraŭnańnie i ŭvahulniałasia adna abo druhaja chorma. Rozwadowski, RS. VII, 9, Lehr-Spławiński, R. S. VIII, 152.

---

*) Pad naciskam, chiba, paŭstavała i- z papiarednim nieskładatvornym i, a nia ji-, jak vykładaje Ler-Spłavinski. Jak vidać iz pryviedzienych prykładaŭ z našaha rukapisu, pierad „i" ź *jь niama „j", tym časam, jak u ŭsich jinšych prypadkach (značycca, dzie „i" nie na miescu prsł. *jь-) pierad „i", jak i pierad zastałymi samahukami, majem zaŭsiody „j", dzie jano było ŭ movie prasłavianskaj. Dyk ciapierašniaje kryvickaje „j" pierad „i" ź *jь- (jiskra, jimia) dy takoje-ž u movie českaj (jinak) raźviłosia ź „i" nieskładatvornaha.

U movach rasijskaj, baŭharskaj, serbacharvackaj a słavienskaj „i" z prsł. *jь- naciśnienaha vycisnuła „j" z prsł. *jь- u pałažeńniu biaz nacisku; u kryvickaj, českaj i zastałych movach słavianskich zastaŭsia stan spačatny, značycca i- ź *jь- naciśnienaha i j- abo jaho ščeźnieńnie ź *jь- nienaciśnienaha. Vidavočna, hety padzieł nastaŭ dyjalektyčna jašče ŭ movie prasłavianskaj.

Unutry słova jo padobny raździeł: rasijskaja j baŭharskaja movy majuć -i-: ras. достоин, взаимный, яичница, яиц; троицкий i pad.' zastałyja słavianskija movy, razam iz kryvickaj, majuć pravilnaha zamieńnika mocnaha ь (biełar. pryjemny, uzajemny, jaječnia, trajecki a pad., schr. dostojan a jinš.).

JERY PIERAD J

Tut majem hetkija prypadki:

1. Kančatak — *ъjь, — *ьjь naz. adz. 1. muskich o-, io- asnovaŭ składzienych prymietaŭ, takich-ža zajmionaŭ, paradkavych likaŭ i dziejaprymietaŭ dajeć -yj, -ij; „y" pa hrytanych pierajšło ŭ „i". Prykłady: hetij 18a6, śvetij 18a7, drūhij 25a1, tak'ij 25b1, złij 34a17, darahij 58b15, śomij 25a11, 'ośmij 25a12, vjedomij 16a16, dužij 75b16, kažnahodnij 124b2 i h. d. Adnolkava prymiety ьjo- asnovaŭ: božij 4a3, 29a12, trecij 1a8; a takža ŭ zajmionaŭ: čij 126a4, čija 125a4, čijho 37b17, 38a2, 38a3, čijej 38a6.

Ale zaŭsiody jo toj 5a13, 105b13, s'oj 105a10 zamiest spadziavanaha „tyj", „śij". Heta, pašyranyja dyjalektyčna, analogičnyja chormy podle „moj" i pad., pryr. schr. taj.

2. a. Na miescu *ьjь u kančatku naz. adz. 1. (non. sg.) spakmieńnikaŭ (substantiva). U rukapisie takovyja słovy nia strelisia, ale jo chormy na -ej, -ij jak arabizmy, abo navatvory ad arabskaje asnovy. Ad arab. „Ali" ŭ biełaruskim tekście jo 'Elej 18a7. Hetaje słova śvietčyła-b, što ŭ kančatkach spakmieńnikaŭ -ьjь pierajšło ŭ biełaruskaj movie ŭ -ej, a podle svajich słovaŭ arab. „Ali" źmianiłasia ŭ „Alej". Ad arab „azan" (hukańnie na malitvu) utvorany na biełaruskim hruncie spakmieńnik „aźančij" (śviatar, piajučy „aźan"). U varab. movie hetaha słova niama, tam „muezin". Mienavanaje słova sustrakajecca ŭ rukapisie zvyčajna z -ij, prykł.: Aźančijove 88b12, 91b7, 90b15, ale niaredka i z -ej: aźančejoŭ 90b10 i jinš. Značycca, bačym tut chistańnie ŭ tym samym słovie miž chormaju na -ij i ej.

b) Takža jość -ej- na miescu -ьj- u instr. sg. i- asnovaŭ žanockaha rodu: śvetłaściejи 114b8, iz jeho miłościejū 69a13 a jinš.

c) -ej na miescu -ьjь majuć dalej u dakł. mn. 1. spakmieńniki i- asnovaŭ, a podle jich i niekatoryja jimiony jinšych asnovaŭ: rečej 26a5, pavinnaścej 53a10, ačej 127a6, hrošej 47a14, dzecej 48a14, t'is'ečej 29b11 i jinš.

U starakryvickich pamiatkach u staršuju paru jo ŭ naz. adz. 1. spakmieńnikaŭ kančatak -ij, a paślej źjaŭlajecca -ej. Hl. Karski, II-1, 259. Z hetaha vidać, što spačatna ŭ biełaruskaj movie kančatak -*ьjь naz. adz. 1. (nom. sg. masc.) muskich spakmieńnikaŭ pierajšoŭ u -ij, katoraje paślej było zamieniena niefonetyčna na -ej. Podle chormaŭ na -ij było ŭtvorana takža „aźančij", a paślej, jak i ŭsi jinšyja jmiony z hetym kančatkam, mianiała -ij na -ej. Biassumlevu zamiena kančatku -ij na -ej nastała pad upłyvam jinšych chormaŭ, a najmia ŭ naz. adz. 1. spakmieńnikaŭ muskich (substantiva masc. nom. sg.) analogijaj takovych słovaŭ, jak „kupiec", „stralec", malec"; pryr. schr. „zmaj" (źmiej) pobač iz -i ŭ nom. sg. prymietaŭ.

„e" (z čaho nie pad naciskam „'a") zamiest „i" ŭ instr. sg. žanockich i- asnovaŭ (miłaściaju i pad.) paŭstała pad upłyvam prymietaŭ (siniaju a pad.).

Na paŭstańnie „e" ŭ gen. pl. i- asnovaŭ, jak dobra dumaje Karski (Russkaja dialektologija), mahło ŭpłyvać „e" ŭ -„ech" z -ьchъ loc. sg. i- asnovaŭ (ludzech).

U ciapierašniaj movie i- asnovy majuć u gen. pl. blizu vyłučna kančatak -eŭ. Značycca, gen. pl. padpaŭ pad šmat jakija ŭpłyvy, a spakmieńniki miakkich asnovaŭ dvojčy mianiali ŭ jim svaje kančatki.

3. „y", „i" na miescu ъ, ь pierad „j" majem takža ŭ chormach asnovy ciapierašniaha času niekatorych dziejasłovaŭ: 'abmij 11a9, nakrij 48b10, 'umij 48b15, mijūči 49a5, 'ebmiješ 49a11, pamij 49a12, 71a14, 71b15, vimij 71a7, mijce 72a17, 72b1, 107a10, nakrijecca 137a4, bijce 53b15, 'uz'lij 71b12, pijce 16a2, šijuči 49a16 a jinš.

Toje samaje ŭ spakmieńnikaŭ tych-ža karanioŭ: šiji 41b9, šiju 59b7, na šiji 65b14, 72b7, 129b9, šija 110b3 a jinšyja.

Pryraŭnalnaja stupień (comporativa) na -ej: bližej 1a2, lepej 22b5, 26b16, 28a17, bolej 23a14, višej 39a1, horej 51b4, dalej 53b13 i pad. siudy ne adnosicca, bo heta składzienyja chormy pryraŭnalnaje stupieni nijakaha rodu z adpałym kancavym -e. Pryr. u movie pol.

więcej, dalej a pad. Rozwadowski, Gramatyka jęz. pol., Krakaŭ 1923, 149.

Pobač iz vyšmienavanym u jinšaj hrupie prypadkaŭ ь pierad „j" čeźnie. Heta jościeka:

a) u ciapierašnim časie niekatorych dziejasłovaŭ: bje 59b9, ubjuc 53b13, vipjū 114a8 a jinš. dy ŭ jimionaŭ: pjanstva 63a16, pjanstve 62b13.

b) u spakmieńnikaŭ na -ьje, -ьja, hałoŭna zbornych i dziejasłoŭnych (collectiva et deverbativa): chełapja 2b6, 56a1, davana 18a7, adpūščene 23a11, 'Abrekane 23b3, chreścanin 112a9, chreścanmi 4b8.

Tam, dzie biełaruskaja mova na miescu ъ, ь pierad „j" maje „y", „i", majuć hetyja huki takža ŭsi zastałyja movy słavianskija, z vyniatkam rasijskaj. U litaraturnaj movie rasijskaj „o", „e" jo zaŭsiody ŭ chormach asnovy ciapierašniaha času dziejasłovaŭ kryti, ryti, myti, vyti, nyti, briti, liti, šiti, piti, viti *), ale ŭ naz. adz. 1. (nom. sg.) składzienych prymietnikaŭ jo „o" adno pad naciskam (mołodoj), a kali na kančatku niama nacisku, dyk majem -yj (staryj). U paŭnočna-rasijskim narečču jo tolki -oj, -ej, biaz roźnicy jo ci niama nacisku na kančatku (mołodoj, staroj, sinej). Paŭdzionna-rasijskaje narečča (abrusiełaja mova biełaruskich Viacičaŭ) spačatna mieła ŭ hetych prypadkach tolki „y", „i" jak u składoch naciśnienych, tak i nienaciśnienych; ciapieraka paŭdzionna-rasijskaje narečča pad upłyvam paŭnočna-rasijskaha maje ŭ balšyni -oj **).

Jery ŭ pryjmionach.

U pałažeńniu słabym ъ u pryjmieni i ŭ pryrostku sъ ščez: stvoricela 5a8, stvariŭ 10a7, 22b13, 27b14, 117a1, pazšivali 75a3, stvaricel to stvariŭ 131a4 i pad. Adchinaŭ niamašaka.

Nakš, jak u movie rasijskaj, dzie časta sustrakajucca prypadki vokalizacy słaboha ъ ŭ vъz, u movie kryvickaj ъ u hetym pryjmieni zaŭsiody čeźnie. Heta vidać iz prykładaŭ, što pryvodžu nižej dziela jinšych asablivaściaŭ. Čaść prykładaŭ hetta pryviadu: 'uschodu 1b11, uschodu 6a6, 'uzhlad 12a4, 12a10, 'ustaŭši 15b8, na ŭzdūše 18b8, 'uspaminaj 22b1, na tije koni 'uz'śeŭši 25b15, 'ustane 32b6, inšim lūdzem hneŭ božij 'uzrūšaje 48b7, uzłažic 49a17, 'uzdichne 53b4, 'uzdichac 54a6, 'ustavac 58a1, chto bi pakajenje uzrušiŭ 65a3, vadi 'uzlij 71b1, 'uz'lij 71b2, na kerabl 'uśśeŭ 78b14, 'uskapne 84b2, uskreśic 86b2, da pakłonaŭ božich ūzivajuči 92b12, 'uz'livaŭ 107a9, 'uspaminajma 107b1, 'us's'adze 111a5, 'us's'adac ib., na koni uśśedajuc 116b5, 'uschodi 114b5, 'uz'nimi hałavu 120b3, 'uspaminak 126a6. Tut u **vъz-** ъ čeźnie, a **v,** zhodna z charaktaram hetaha huku ŭ kryvickaj movie, pierachodzie u **ŭ** (pa samahuku papiaredniaha słova) abo **ŭ u** (pa suhuku papiaredniaha słova).

Jak bačym, nia tak jak u ŭkrajinskaj, u movie kryvickaj **v** u pryjmieni **vъz-** nia čeźnie. Jościeka, praŭda, adzinočnyja prypadki z **v** ščezłym; adzin prykład łučyŭ takža ŭ našym rukapisie — spamenūŭši 118b3, ale prypadki adzinočnyja jość blizu ŭ usich słavianskich movach.

Na **ъ** u pryjmionach u pałažeńniu mocnym jo hetkija prykłady:
a) u **sъ,** katoraje ŭ movie kryvickaj pierajšło ŭ **z:** 'enheli ź neba zijduc 30a9, Mus'ulmanin ne 'ūmre, tilko zijdze z hetahu śveta na toj večistij śvet 55b8, iz hetahu śveta zijdze 97a4, ja is'śeho śveta zijdu 105b4, zijduc (anhieły ź nieba) jeho dušu brac 126a6, Pan Boh ź neba na źemlu zijdze 135a17, ś cebe vułas (=vołas) adzin ne zijdze 136b16, 'uveś hrech zijdze u čeleveke 137a10, zdijme 35b11, ne zdijmūcce 107a10, dva apošnija prykłady z ustaŭnym analogičnym **d** zamiž **zyjmie,** zyjmucca; pierad **-*jь** zaŭsiody jościeka **y ź j** nieściahnienym; adchinaŭ niamašaka;

dvaccac z'vitkaŭ zišło 41a3, z hetahu śveta zišła 95b13, zišoŭ 41a4, is tahu mejsca zišoŭši, nohi pamij 71b15, 'ad Pana Boha hołas zišoŭ 80b1, iz' neba zišuŭši 90a15, iz hari zišoŭ 96b13, z neba zišoŭši 97a1.

zapsūje (kareń **-pьs-**) 43a17, 43b8, 74a3, 84a10, 84b9, zapsūješ 49a3, 59a2, ne zapsūje 74a4, 84b2, 84b10, 84b11, zetne 1b7, zebraŭ 19b16, zebranije 88b14, z'emli i nebos zebraliśe 118b1, nechaj i za mnoj vidzicca 59a8, s'ohodne i za mnoj pan hutariŭ 5a4, štob za mnoj muviła (moviła) 96a13, ze mnoj vidzeŭśe 132a4, ze mnoju vidzeŭśe 133a4, zesłaŭ 16a14, 42b12, 60b14, 81b11, iz' neba zešle 96b17, kali ze **snū parvaŭśe 84b7 i mnostva jinšych,** neba Pan Boh stvariŭ ze srebra 117a1, samoje ze srebra ib.

ze zamiž **za** iz **zo** (iz **sъ**) źjaviłasia jak hiperpravilnaść, ab čym hlań pry akańniu.

b) **U pryjmieni otъ,** katoraje ŭ movie kryvickaj pierajšło ŭ **ad**

*) U vapošnich 4-ch dziejasłovach „e" jo tolki ŭ chormach zahadnaha ładu (imp.), a ŭ ciapierašnim časie ь ščez.

) Шахматов: „В настоящее время южновеликорусское наречие представляет ряд черт общих с наречием северновеликорусским, но все это — черты позднейшие (напр. окончание -ой, вм. -ый в им. ед. ч. **худой или „о" вм. „ы" в мою)." Введение в курс ист. р. яз., 54.

(hlań nižej pry suhukach): 'adijduc 52a5, 'adijdze 63b11, 'adijdzu (abmyłka zamiž **adijdu**) 96b11;

adišła 94a6, adervecca 126a3.

c) **U pryjmieni podъ:** padijmucca 49b16, padijme 84a2;

padišuŭši 89b15 (= padyšoŭši, **y** pa **d** analogičnaje podle **padyšła** z **podъšьła**), pada ŭśe pakoji 124b4.

d) **U pryjmieni *perd,** z katoraha kryvickaje piered: peieda mnoj 76b7, 81a17.

U pryjmieni nadъ: nade mno (ju) 23a5.

Analogična, podle vyšpryviedzienych pryrostkaŭ, što majuć na kancy **ъ, kančajucca taksama pryrostki vъz- i *crz-** (z čaho **roz-**) na -y- pierad ***jь,** choć u jich **ъ** na kancy nia było: 'uzijdze 87a7, 87a10, 87a11, 87b17, uzijdze 87a9, 'ūzijdze 107b5; razijdziceśe 28b6, uzišła 107a5.

Taksama, jak u našym rukapisie, źjaŭlajucca ŭsie pryviedzienyja pryrostki ŭ starakryvickich pamiatkach i ŭ ciapierašniaj movie. Pr. Karskij: Belorussy II-1, 262-4.

ъ vokalizujecca ŭ chormach ad asnovy ciapierašniaha času dziejasłova vaźmu (z *vъzьm-): 'az'mi 15b10, 84b4, 'az'mice 84b14 i pad. Pačatnaje **v** u chormie az'm'i i pad. jošć, ale aŭtar rukapisu jaho nie abznačaŭ, uvažajučy jaho tutka za prystaŭnoje, jak, prykładam, u **voka.** Ab hetym hl. nižej pry prystaŭnym **v.**

Nakš jošcieka z pryjmieniam **vъ: 'uhnaŭši** jich da pekła u mūku 21b6 (z *vъgъnavši), 'u z'emlu 'ubjūc 53b13, **'ūjduc** mus'ulmane da raju 126b2, **u us'ich** četiruch (= četyroch) rek'e'et'ech 85a5, mus'ulmane **u snu** apłošnije jest 90a3, ležice **u snu** 119a8, ale: 'uvujdze (= uvojdze) da raju 31a16, jak 'u sad 'ūvujdze 35b14, da raju 'uvujduc 39b9, **'ūvujduc da raju** 39b6, da cela 'uvujdze 52a4, 'u cela 'uvujdze 53b4, 'uvajdu 115a8, 'uvajci 128a3, 'u nahu 'uvabjuc 53b16;

'u śeredzinu 'uvašoŭ 115b4, 'uvašoŭši 122a5, 'uvašoŭ 'u raj 122 a8 i h. d.

Dyk iz **vъ** ŭ mocnym pałažeńniu jošć častkava **u,** značycca **ъ** čeźnie, a **v** pierad suhukami, jak zvyčajna, pierachodze ŭ **u** (składatvornaje pa suhukach a paŭzach i nieskładatvornaje pa samahukach, kali niama paŭzy), a častkava **uvo** abo **ŭvo.**

Taksama ŭ ciapierašniaj movie pryjmia **vъ** z **ъ** u pałažeńniu mocnym sustrakajecca častkava ŭ chormie **u, ŭ,** a častkava **uvy, ŭvy** abo

uvo, ŭvo. Dźvie apošnija chormy ŭžyvajucca dyjalektyčna*). Adyli ciapierka maje pieravahu chorma **u, ŭ.** Prykładam, u poemie „Novaja ziamla", Miensk, 1923, **z** iz **sъ** a jinšyja pryjmiony, što spačatna kančalisia na **ъ,** pierad składam iz jeram majuć **o** (nie pad naciskam **a**), ale **vъ** blizu zaŭsiody sustrakajecca ŭ chormie **u, ŭ:** ŭ ziamlu nia **ŭbješ** naroha 70, pałka ŭhnuta 90, uhnuŭšy chvost 100, uhnuŭsia dziadźka 106, U vahulny vir nas dola **ŭhnała** 114, u knihu ŭtkniecca 147, žołab ...ŭhnuty 150, ladok... uhniecca 162, uhniecca 163, Ŭ śviatyja dziejańni ŭtknuŭsia 207, u stoł utknuŭšysia nasami 260, uznoŭ u papiery jon utknuŭsia 268.

Heta značyć, što pryjmia **vъ** u movie kryvickaj vielmi słaba reaguje na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie. Možna dumać, što ŭ časie paŭstavańnia jeravaha praviła **ъ** u pryjmieni **vъ** u kryvickaj movie byŭ asłablenym, užo čez.

Jak my bačyli, **ъ** pierad ***jь-** u pryrostkach pierachodzie ŭ **y.** Dykže ŭ hetym ***jь** treba bačyć pryčynu pierachodu **ъ** ŭ **y.** K. H. Meyer: Hist. Grammatik der russischen Sprache, b. 82, dumaje, što ŭ movie rasijskaj u **sojdu, vojdu, podojdu, otojdu** i pad **o** paŭstała analogična podle **pojdu, dojdu, projdu.** Ale zamieńnik jak za **ъ** jošcieka takža ŭ movie ukrajinskaj **(zijdu, vidijdu** i h. d. z **zojdu, odojdu),** u polskaj **(zejdę, wejdę, odejdę odejmi** i jinš.), českaj **(sejdu, vejdu, odejdu** a jinšyja). Taksama ŭ movie serba-charvackaj sagjem F. Iveković i Ivan Broz: Rječnik hrvat. jezika, II, Zagreb 1901, 367 pobač sigjem ib., 395, otidem ib. 1, 934. U movie słavienskaj odidem, baŭh. otide Gerov: Rečnik na błg. jaz., III, Płovdiv 1899, 408.

Nielha dumać ab analogičnym paŭstańniu tut **e** ŭ movie českaj i polskaj i **a** ŭ serbacharvackaj. Dyk było-b hetak: u vadnej čaści słavianskich movaŭ **o, e** abo **a** paŭstała ŭ pryrostkach pierad ***jь-** fonetyčna, jak zamieńnik **ъ** ŭ mocnym pałažeńniu, a ŭ druhoj čaści razam iz movaju kryvickaj taksama majem naležny zamieńnik za **ъ** u **zyjdu, padyjdu** i pad., ale taki, jaki jon byŭ u paru raniejšuju pierad **-*jь** ŭ kančatkach prymietnikaŭ **(dobry** z **dobryj,** a hety z ***dobrъjь).**

Ź mienavanaha treba zrabić vyvad, što ŭ movie kryvickaj i ŭ

---

*) Chorma **uvy** abo **ŭvy (uvyjdu, uvyjšła)** viedama mnie ź Vialejskaha pavietu, a Karski II-1, 422 padajeć takža hetuju chormu ź jinšych miascovaściaŭ **(uvyšoŭšy** Čerykaŭski p., uvyjšoŭ Sianski p., uvyjšli ŭ les Bych. p., ŭvyjšoŭ Aršan. i Sianski p.).

čaści jinšych movaŭ słavianskich ъ ŭ pryjmionach-pryrostkach pierad *jь- raźviłosia ŭ „y" jašče pierad jeravym praviłam, a pryviedzienaja roźnica musiła być užo dyjalektyčna ŭ movie prasłavianskaj.

Kali ŭ niekatorych miascovaściach ciapierašniaje kryvickaje movy narodnaje, pobač iz zvyčajnymi chormami **zyjdu, zyjdzieš, abyjdzie** i jinš., kali-nie-kali sustrenucca chormy z **o** (**adojdzie**), dyk heta paślejšyja chormy analogičnyja, jak i chormy **znojdzieš** i. h. d. **zamiž znajdzieš**, najmia, jak było **pajdu, dajdu,** ale **pojdzieš, dojdzieš, pojdzie, dojdzie** i h. d., tak podle hetaha paŭstała **znojdzieš, znojdzie** i h. d. zamiž **znajdzieš** i h. d., adli takža **adojdzie** zamiž normalnaha **adyjdzie** i h. d. U našym rukapisie jość tolki chormy z **y** (**zyjdzie** i pad.).

U „Al kitabie" ŭsiudych, dzie na pačatku dziejasłova było **j** (*jьdetь, *jьmetь), jano zastałosia pa pryrostkach, što kančalisia na samahuk (**zyjdzie, padyjdzie, pryjmie** i pad. iz *sъjьde, *podъjьde, *prijьme). Adchinaŭ ad hetaha niamašaka. Hlań takža vyšej „Jery prośle j". Niama nijakaje asnovy ŭvažać hetki stan nie za spačatny, jak heta robie Karskij, II-1, 263.

-yj- u nieaznačanym ładzie **zyjci** (kali vek končicca iz hetaho śveta zijci 51b9) — analogičnaje podle asnovy ciapierašniaha času.

y ŭ dziejaprymietnikach, składzienych iz pryrostka z ъ na kancy i part. praet. act. **šьdla** i pad. (**zyšła, adyšła**), zamiest spadziavanaha **o** z ъ (*sъšьdla), paŭstała analogična podle asnovy ciapierašniaha času (**zyjdu**). Aprača taho, u movie kryvickaj ułučna z movaju „Al kitabu" jościeka chorma part. praet. act. **išoŭ, išła** i h. d. (z prystaŭnym **i**), zamiž **šoŭ, šła**, dyk **i** ŭ **išła** taksama mahło-pobač iz analogijaj ciapierašniaha času — upłyvać na paŭstańnie chormaŭ iz **y** (**zyšła, padyšła** i pad.). Eventualnaść, što ŭ časie paŭstańnia dziejaprymietnikaŭ, składzienych iz pryrostkaŭ iź jeram na kancy + part. **šьdlъ**, apośniaje mieła ŭžo prystaŭnoje **i-**, music być vyłučana. *)

Hlań ab hetym nižej u vartykule ab **i.**

Analogična podle **zyšła, zyšli** i pad. paŭstali chormy **zyšoŭ, zyšoŭšy** i jinšyja, choć tut ъ byŭ **u** pałažeńniu słabym.

*) Kali-b hetak było, dyk ъ pryrostka + **i** dało-b **y**, bo tak naahuł byvaje ŭ movach słavianskich. Chiba tut słaboje ъ ćeźnie, a **i** tarnujecca da ćviardoha papiaredniaha suhuku. Hety apośni sam nia moh źmiakčacca pierad **i,** bo jaho ćviardaja vymova była paddzieržavana prypadkami, dzie jon nie stajaŭ pierad **i.**

ъ mocny nie pierad ***jь-** u pryrostkach pravilna vokalizujecca, značycca pierachodzie ŭ **o,** katoraje, buduču nie pad naciskam, pierachodzie ŭ **a.**

Cikava, što adnolkava, jak pierad kažnym ščezłym jeram, źjaŭlajecca **o** na miescu ъ pryjmiennaha pierad słovam „srebra". Słova „srebra" jość davoli zvyčajnym u movie kryvickaj, jak i ŭkrajinskaj (sribło), dziela taho možna ŭvažać, što paŭstała tut iz staroha **sьrebro** (pryr. **сьребро, сьреброу** Słovo Hryhora Bahasłova XIII stah., сьребро Joann Lestv. XII stah. Rum. Muz. A. Sachmatov: Kurs, 65, adkul biaru prykłady), a nie pieraniata z movy carkoŭna-słavianskaje abo polskaje. Hetym była-b vyjaśniena vokalizaca jeru pierad jim.

Zastajecca nam jašče źviarnucca krychu nazad, kab vyjaśnić chormu **uvajdu, uvojdzieš** i h. d., što sustrakajecca ŭ rukapisie i ŭ ciapierašniaj movie vilenskaha dyjalektu pobač iz chormaju **ujdu, ujdzieš, ubju** i jinšych. Jak vidać iz vyšmienavanych prykładaŭ **utknieš, ujdzieš** (z *vъjьdešь) a pad., ъ u **vъ** na tolki było asłablena, što mahło nie reagovać na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie. U takim prypadku ъ čez, a „v" pierad „j", jak pierad kažnym suhukam, pierachodziła ŭ „**ŭ**", zamiest katoraha pa suhukach papiaredniaha słova i pa paŭzach było u. *) Značycca, raz było **u**, druhi raz **ŭ**. Adhetul paŭstała **uŭ**, u katorym na tolki była słabaja reakcyja na ščeźnieńnie jeru ŭ nastupnym składzie, što adno pry pomačy analogiji źjaŭlaŭsia samahuk pa uŭ- — u vadnych miascovaściach pa analogiji iz **zyjdu, padyjdu, padyjmu** i pad. paŭstała **uvyjdu** i h. d., a ŭ druhich pa analogiji z **pajdu, dajdu, pojdzieš** i h. d. paŭstała **uvajdu, uvojdzieš** i h. d.

Sto **uvo-** nie paŭstała jak rezultat adnaho jeravaha praviła, možam bačyć i z taho, što ŭ našym rukapisie ani vodnaha razu nia łučyła **vo-.**

Spadziavanaje chormy „vyjdzie" (a mo i „uvyjdzie") mahli ściarahčysia dziela taho, što jana źliłasia-b iz chormaju „vyjdzie" z *vyjьdetь. Źvierniem uvahu, što ŭ movie kryvickaj niama dziejasłova „ujdzieć" iz značańniam addaleńnia z *ujьdetь, chiba niama dziela taho, što jon źliŭsia fonetyčna ź dziejasłovam „ujdzie" albo „uvyjdzie", „uvojdzie" z vъjьdetь.

Chormy part. praet. activi **uvyjšoŭ, uvyšoŭ** abo **uvajšoŭ, uvašoŭ** paŭstali pa analogiji asnovy ciapierašniaha času ad *vъjьdešь i pad., značycca pa analogiji **uvyjdu** abo **uvajdu.**

*) Ab pierachodzie **v** u **ŭ** i **u** hlań nižej u vart. „Pierachod **v** u **ŭ**".

U ciapierašniaj movie vilenska-ašmianskaha dyjalektu majem **uvajšoŭ,** značycca roźnica tolki ŭ **j** ad taje-ž chormy ŭ našym rukapisie.

Paŭstańnie novych jeraŭ.

Kali heta nie abmyłki, dyk na paŭstańnie irracyjanalnaha samahuku pakazujuć hetkija prykłady: dzeverax 30a9, z pełačem 95b6, šeto 109a8, zamiž „dzverax, z płačem, što.".

Metateza (pieraskok) u hrupie *or.

*or iz cyrkumfleksavym (adchonym, spusklastym) naciskam u ŭsich uschodnie - a zachodnie - słavianskich movach dajeć **ro-.** Heta adbivajecca takža ŭ našym rukapisie. Prykładam: roznimi 3b9, roznix 122b9, rozum 36a11.

Hetaje **o,** jak kažnaje jinšaje, stojačy nie pad naciskam, pierachodzie ŭ **a.** Upłyŭ movy carkoŭna-słavianskaje adbiŭsia adno ŭ dvuch prykładach taho samoha słova: raznic 40a13 a raznici 69a13.

Poŭnahałośsie.

U nieaznačańniku (infinityŭ) 6-aje hrupy 1-aje klasy poŭnahałośsia niama: 'umerci 30a7, 53a5, 68b7, 106a10, 137b4, 39a16, cerc 43a5, cerci 48b16, pacerc 72b5, ucerc 113b9. Taksama ŭ movie ciapierašniaj.

Samahuk i

i prystaŭnoje jość u part. praet. activi šьdlъ: išuŭ (= išoŭ) 29b9, išli 4b17 ihd. — zašiody, adchinaŭ niamašaka.

Tut **i** prydana podle asnovy ciapierašniaha času.

Pa pryrostkach **do, za pere** hety dziejaprymietnik sustrakajecca zaŭsiody z **i** (skaročanym u **j**) dajšła 18a8, 96b3, dajšoŭ 18b16, dajšli 47a17, ne dajšła 112b4, zajšła 71b3, zajšoŭši 90a9, zajšoŭ 112a5, 112a7, perejšła 95a2, perajšoŭ 119b8, 119b9, 120a2.

Ale pa pryrostkach **na-, po-, pri-, vy-, sъ-** (kryv. **z-**), ***otъ-** (kryv. **od-**), **podъ-, vъz-** heta partycypium zaŭsiody sustrakajecca biaz **j.** Prykładam: našuŭ 19b5 (= našoŭ), pašoŭ 96a2, prišoŭ 80a1, prišli 78a11, višli 95b9, zišło 41a3, adišła 94a6, **padišuŭši** (= -šoŭši) 89b15, uzišła 107a5.

Sto značyć hetaja roźnica?

Nielha ŭvažać, što ŭ chormach **pryšoŭ, vyšaŭ** majem u „y" ściahnieńnie raniejšaha **-yj-,** bo tam, dzie **j** spačatna napeŭna było, heta značycca ŭ vasnovie ciapierašniaha času, takoha ściahnieńnia ŭ movie Al kitabu nia stałasia. Taksama chormy **pašoŭ, našoŭ** (biaz **j**) mohuć być tolki chormami kryvickimi spačatnymi. Dyk skul **j** u **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ?** Kali ŭvažać, što hetyja składzienyja z pryrostkami dziejaprymietniki paŭstali tady, kali **ŭ** part. ***šьdlъ** było ŭžo prystaŭnoje **i** (**išoŭ**), značycca paźniej za ŭsie jinšyja dziejaprymietniki, składanyja ź dziejaprymietnika *šьdlъ i pryrostka, dyk razhladanaje **j** pachodziła-b ad „išoŭ". Adyli takoje dapuščeńnie ni na čym nia było-b abapiertaje. Zatoje jość jinšaja mahčymaść vyjaśnieńnia hetaje źjavy. U movie kryvickaj pamiž **a, o, e** a zubnymi suhukami źjaŭlajecca pramižnaje **j** (hlań maju zaciemku ŭ „Rodnaj movie", Vilnia 1930 h., №. 3-4, 65). Značycca, u **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ j** paŭstała-b jak huk pramižny pamiž **a** a zubnym **š.** Zastajecca niajasnym, čamu hetaha nia stałasia ŭ **pašoŭ** i **našoŭ.** Pryčyny hetaha, dumaju, treba hladzieć u roznym ad **z, d, r** charaktaru papieradžajučych **a** ŭ **pašoŭ, znašoŭ** suhukach **p, n.** Argumentam za pramižnaje **j** ŭ **dajšoŭ, zajšoŭ, pierajšoŭ** jość i toje, što **j** niama pa pryrostkach, što kančajucca na **y** (**pryšoŭ, vyšaŭ**), bo pa hetym samahuku pramižnaha **j** pierad zubnymi nia byvaje.

U hetaj źjavie ciapierašniaja mova vilenska-ašmianskaha dyjalektu zhadžajecca z movaju „Al kitabu" z tej adno roźnicaju, što ciapier jo jašče **j** ŭ „uvajšoŭ". A što da movy kryvickaj naahuł, dyk usiudych kažacca **zajšoŭ, dajšoŭ, pierajšoŭ,** adli mienšuju prastoru zajmaje **j** u **ŭvajšoŭ** abo **ŭvyjšoŭ,** a jašče mieniej pašyrana **j** u zastałych dziejaprymietnikach, składzienych iz *šьdlъ a pryrostka.

Samahuk y.

Sustrakajucca prykłady z adpałym **y** ŭ vaorystavaj chormie **by:** xtob 117b9, 137b17, 138b12 i jinšyja, štob 26b3, 28a5, 33a1, 34a2, 43b2, 47a13, 47b11, 48b16, 52b9 i h. d., kali-b 18a7, 18b4, 19b16, 22b5, 23b9, 28a17, 29a8, 30a15 i h. d. Pryviedzienyja prykłady sustrakajucca z **b** (a nia **by**) zaŭsiody. U jinšych złučeńniach **b** zamiž **by** sustrakajecca zredku: prasili-b 23b10, tolki-b 68b5, biło-b 57b5, bili-b 57b6, 57b7, ne stała-b 57b8, ne perepisali-b ib., biła-b 58a1, vimerli-b 64a16, peli-b 88b1, hutarili-b 92b13, zjeli-b 133b6, najeliśe-b ib., meli-b 138b4.

Samahuk u.

Pierachod u ŭ ŭ. Nia majučy apryčonaje litary, aŭtar „Al kitabu" abaznačaŭ nieskładatvornaje ŭ litaraju **waw** (transkrybavana pieraz **v**), katoraje ŭžyvaŭ taksama na abaznačańnie **v** pierad samahukami, prykładam u słovie „vada". Prykładaŭ mnostva: nevhnevic 11b2, navčo-

nich 13a14, navčonahu (= -naho) 13a17, 13b4, 13b11, 13b12, navčonij 13b13, 14a7, navčonaho 14a2, navčonim 14b3, nenavčonim 14b5, u hetym słovie **ŭ** zamiž **u** jość zaŭsiody, mo'z paŭsotni razoŭ; a vžo 15b9, ne vmre 16b16, 24b12, ne včinec 20a8, i vbohim 25a17, Ne všanujece 33b9, navčiv 40b8, ne vmeje 51a16, 71b15, 87a1, toje včuvši i vvidzevši 52a2, ne včiniv 53a6, i včiniv 57a4, to vžo 58a16, ne vpjecce 63a17, ne vpjecca 63b1, ne vpivse 63b3, pavmirajuc 64b1, ne včiniš 67b17, ne včinic 68a2, ne vživali 74b11, ne vkusiła 79a5, navčiš 86b13, nevmełix 87b10, ne vmejuči 91b7, či vžo 109a4, ne vceče 137a4, ne vhadaje 138b3.

Jak vidać iz pryviedzienych prykładaŭ, nienaciśnienaje **u** pierachodzie ŭ **ŭ** pa piarečańniu, pryrostkach, što kančajucca na samahuk, i pa samahuku papiaredniaha słova.

Karskij, II-1, 290 kaža, što ŭ **ŭ** pierachodzie adno takoje nienaciśnienaje **u,** jakoje stajić biespasiarednie pierad naciśnienym składam. Ale hetamu piarečać, jak prykłady, pryviedzienyja hetta z „Al kitabu", tak i prykłady, što pryvodzie sam Karski (в себе, вменшати i jinšyja).

Adpałaje u sustrakajecca časta ŭ kančatku instr. sg. žanockich spakmieńnikaŭ, prymietnikaŭ, paradkavych ličnikaŭ a zajmionaŭ: za mnoj 5a4, zaponaj 15b3, 15b4, duša iz čełeveke za vulej (= volej) majoj božej vijdze 137a2, pričincaj 127b8 i šmat jinšych.

Nižej pry skłanieńniu spakmieńnikaŭ a zajmionaŭ budzie pryviedziena balej prykładaŭ i pakazana jich proporcyjanalnaja kolkaść z **-u** i **-u** adpałym.

Adpadańnie składoŭ.

Cełу skład adpały majem u prysłoŭju (adverbium) **uper** z **uperad:** Choc-bi nemišliv, mev mišlic, 'uper Pan Boh vedaje, nižli čełevek maje mišlic 75b10, chto-bi mev 'upered za imama da s'edždeju 'upasc, 'abo 'uper za imama 'ad s'edždeju hełavu padnac 84a7, 'uper evleh płaci 87b14. Pr. **upierad** i **upier** nižej u prysłoŭjach.

Nacisk.

Uv „Al kitabie" nacisk nie abaznačany, ale, dziakujučy akańniu, u niekatorych miascoch susim biaśpiečna vidać, katory skład naciśnieny. Dziela taho što matarjału mała, abmiežusia tym, što pryviadu peŭnyja prykłady z naciskam roznym ad nacisku ŭ litaraturnaj movie maskoŭskaj. Nieadnoŭčy adyli ŭ skłanieńniu j spražeńniu pryviadu prykłady z naciskam adnolkavym iz maskoŭskim, kali takovymi prykładami možna budzie pakazać kirunak źmienaŭ u nacisku kryvickim.

Raździeł pra nacisk padzialu na dźvie čaści. U pieršaj pryviadu prykłady na nacisk u słovach pačatnych (prymarnych) i druhatvornych, u druhoj — na nacisk u skłanieńniu j spražeńniu.

Nacisk u słovach pačatnych i druhatvornych.

Dziela taho, što prykładaŭ mała, słovy pačatnyja j druhatvornyja pryviadu razam. Tutka pryviadu taksama tyja prykłady iz zaležnych skłonaŭ i roznych chormaŭ dziejasłoŭnych, što pakazujuć na zaŭsiodny (stały) nacisk.

U spakmieńnikaŭ: błŭdnikav 55b7, **a** ŭ kančatku pakazuje, što nacisk na pieršym składzie (błudnik)*). U mask. блудник, ale serb. bludnik pakazuje na nacisk spačatny. **Mukerev** 3a4, 127b1, mukerav 3a7 gn. pl. ad mukar — tyj, što mučaje. **e** abo **a** ŭ kančatku, a **e** ŭ sufiksie **-ar** pakazujuć na nacisk na karani (mukaraŭ, n. sg. mukar). bez **postu** 67a9, s postu 19a6, postem (instr. sg.) 65b17, pered postam 27a19, postav 19a5, 53a9 — nacisk stały na karani. **prijecelav** 18b17, prijecel 29a12, 45b6, 106a16, 111a8, prijecelam svajim 33b1, prijecelu 93a16, **a** ŭ kančatkach **-aŭ, -am** a **e** ŭ **-je-** pakazujuć, što niama nacisku na hetych składoch, a dziela taho što niemahčyma dapuścić nacisku na **-ce-,** dyk jon na **pry-** (pryjaciel), na hetym składzie nacisk zastajecca **ŭ** usich skłonach adz. j mn. liku. U neprijecel 45b12 chiba nacisk na **nie-.** Taksama ŭ ciapierašniaj movie: pryjaciel Vk. p. (LB, II, 1), niepryjaciel ib; nacisk spačatny — srb. prijatel. perehavurnikav (= -vornikav) 55a1, **vo** i **a** ŭ **-av** pakazujuć, što nacisk na **-vo-** (pierahavornik ih. d.), suśedav 12a14 — nacisk, chiba, zaŭsiody na karani (-śe-), zaxodu 31b2, da zaxodu 55b17 — nacisk na **-xo-** Zasdraśnikav 55a9 — nacisk na **za-** (zasdraśnik ih. d.). Zvudčav (= zvodcav) 55a9 — nacisk na vo (zvodca ih. d.), daražini čekaje 59b2 — nacisk na kančatku, n. sg. daražyńa. U movie kryvickaj abstraktnyja na **ińa** majuć zaŭsiody nacisk na kancu; na xełapjŭ 30a3 — nacisk na kančatku (chałapju, n. sg. chałapja) Kajetu 15b5, 105a9, **je** tolki pakazuje, što niama nacisku na hetym składzie, moža być abo na karani ka-, abo na kančatku. U znajomych iz Słuckaha p. ja čuŭ „kajata" (nacisk na **ka**). **Kledba** 53b1, 58a2, **e** pakazuje, što nacisk na kancy; małanje 25b16, **e** ŭ kančatku pakazuje, što nacisk na **-ła-.** pad skałaju 80a14 — nacisk na **ska- (skała** ih. d.), chi-

*) Nacisk abznačaju čornaj litaraju. Kali-ž pišu „o", dyk heta znača, što na jim nacisk, bo ŭ biełaruskaj litaraturnaj movie „o" jo tolki pad naciskam.

ba nacisk spačatny, ab čym śvietča srb. skała, choć m. skała; **varota** 114 a8, 53b16, 128a3, 128a4, 128a7, na -ro-.

U prymietnikaŭ i prymietnikavych zajmionaŭ: 'ahnanije 53a12, 53b9, 'ahnanimi 53b12 — nacisk na kančatku, 'eršovij 119b1, 119b2 (ad arab. arš — pasad) **o** pakazuje, što nacisk na **šo** (aršovy), djamentovije 114b6 — nacisk na **-to-,** bo kali-b nia tut, dyk nienaciśnienaje **o** pierajšło-b u **a**. fižmovimi 56a11, fižmovij 124a1 — nacisk na **-mo-;** hałavnix 138b17 — nacisk na kančatku; v hruboj 66b10 — na kančatku; ludzkoje mase 130b9 — na kančatku; małoha 17b5, małoj 60b16 — nacisk na kančatku; medzanije 125b5 — nacisk na **dza,** nakš nienaciśnienaje **a** pa miakkim suhuku aŭtar abaznačyŭ-by značkom da **e;** Na każnim beraz'e mors'kim 128b2 — nacisk na **mor-;** nočnich 42b10, 118b9, nočnij 119a3, 119a4 — nacisk na karani; praklatoha 97a2 — na kančatku; raskošnich 138b6 — na -ko-; 'adzenje jich smalenoje 129b3, 'adzena smalenoje 129b6 — nacisk na kančatku; pr. vadziany i vyšej **ahniany;** staroha 13a7 — na kančatku; takovij 15b12, takovahu (=-ho) 33a3, takovamu 25a11, takovije 9b1, takovich 12b13, 27b11, 66b2, takovim 25a15 — na „ko"; z'vitkovije 41a10 — na „ko".

U dziejasłovaŭ: privudzic 1b1, 1b3 (=privodzic), 'advudzili (=advodzili) 11b5 — nacisk na -„vo-". ne hatavaŭše 46a11 — na -„va"-. padnośic budze 91a5 — na -„no"-. pasašic 65a11 (značyć bić pałkami, ad „posoch" — pałka) — nacisk na -„ši"-. pośnikavavši 20a16, 20a8 — na -„po"-, dziejasłoŭ pachodzie ad „pośnik" — post. prabŭjce 10b7, imp. — nacisk na -„u"-, -„ova"- (prabavaci — prabuju) proci m. пробовать. prixodziła 17a16, maje prixodzic 30a3, bŭdze duša vixodzic 34b1, uxodzec i vixodzec 130a3, zaxodziła 71a8, tut nacisk na karennym -„cho"-, ale: prichadzic bŭduc 52b2, prichadziv 80a9, prichadzili 82a4 — nacisk na sufiksie -i-, značycca jo chistańnie. Jak uv „Al kitabie", tak i ŭ ciapierašniaj movie jość — vadzić, nasić, xadzić, vadžu, našu, xadžu, ale — advodzić, advodžu, padnosić, padnošu, prychodzić, prychodžu, zachodzić, zachodžu. Jasna, što ŭ mienavanych dziejasłovach pryrostki ściahujuć nacisk na adzin skład da pačatku słova. redavavše 5a3 — nacisk na -va-, taksama ŭ ciapierašniaj movie: uzrydavalisia Vic. p. (Šejn: Biełar. pieśni, 138), Mater. beł. Nr. 18 (Karskij, II-1, 95). skočiv 111a1 — nacisk na karani. turhaci (= torhaci) 53a13 — na karani. Varočajše 59b13 — nacisk na karani.

Pyrostki ŭ nieaznačańniku (infinitivus) nia ściahujuć na siabie nacisku: prinac 37a12, padnac 84a7. Zhodna ź nieaznačańnikam pryrostki nia ściahujuć na siabie nacisku taksama ŭ part. na -ŭšy, -šy (part. praet. activi I): prinavši 39a5, 50a14, padnavši 49a12, 51a10, ne 'addavši 53a10, addavši 55b3.

Pryrostki ŭ złučeńniu z adnaskładovymi (u movie kryvickaj) dziejaprymietnikami (part. praet.) na -lъ nia ściahujuć na siabie nacisku: 'abnav 127b4, 'addav 20b7, 20b9, 80a5, 104b10, 'adnav 126b8, razdav 25a17, pačav 78a2 787b15, 79a7, prinav 25a5, 78a6, 125b2, ne prinav 125a8, **a** pa **ń** pryviedzienych prykładaŭ pakazuje, što na -„na"- nacisk, bo ŭ praciŭnym prypadku nienaciśnienaje **a** z papiarednim miakkim suhukam aŭtar abaznačyŭ-by značkom dla „e".

U zaležnych dziejaprymietnikach minułaha času (part. praet. passivi): adpŭščonije 35a15, łancŭhami 'akavani ruki 129a7, činonije 30b4, navčonix 37a3, zasłužonix 4b17, paxvalonaho 93b4, paličonij 67a4, neprinat bŭdze 18a3, prinate 18b3, prinatij 20b7, neprinata 26a2, neprinate 26b6, 40a9, neprinatij 76a2, 91a6, — nacisk na -na-. spaśonije 135b1, 137a9, stvoronij 81a11, tije 'eboje stvaroni 110a4, stvaronije 127a4 — nacisk na -ro-. Zapečetavanije 54b13 — nacisk na -va-. zavajevanimi 36b12 — nacisk na -va-.

Nie zhadžajucca z naciskam nieaznačańnika hetkija dziejaprymietniki: panižonuju 13a7 — nacisk na -žo-? pavišonaje 29a16, padvišonije 66a14, — na -šo-.

U ličnikaŭ: šostaje 42a14, 45a13, 138a10, šostaj 49b5, i h. d. śomahu (= -ho) 17a17, śomaje 42a14, śomuju 99b4 — zaŭsiody. 'ośmij 25a12, 'ośmaje 42a15. U pryviedzienych troch paradkavych ličnikach zaŭsiody nacisk na karani.

Składanyja ličniki: pedzdześat 86a5, pecdześat 40b17; šeśdześat 1a16, 13b1, 98b12; śemdześat 14b2, 20b14, 124b8, 127a9, 128a9, 128b2, 132b6, 29b11, 98b12; 'ad 'aśmidześat četiruch hod 14a10; 'aśmidześat 67a1, 98b16, 98b17; 'aśmidześatij 133b3; dzevecdześat 98b17.

U pryviedzienych składanych ličnikach nacisk zaŭsiody na apošnim składzie. Vidać heta z taho, što samahuk **'a** apošniaha składu zaŭsiody abaznačajecca litaraj **a**, tymčasam, jak **'a** nienaciśnienaje zvyčajna abaznačajecca litaraj **e**.

Serb. šezdeset, devedeset pakazuje, što tut adbivajecca nacisk spačatny (prasłavianski).

Złučeńnie słovaŭ iz pryjmionami.

Pryviadu prykłady: višev z domu 108a4, na nohi pavstanŭc 40b3, pa razu 17a8, 85a9, 86b7, Džebraił pa razu kupajecca 133b8, pa razu

pec 82b15, pa dva 82b13, 88a4, pa dva razi 90a13, pa dve patravi 130a9, pa tri razi 86b8, hałovi 'uverx 'až pad neba 133a7, pad dzeravam 133b8. Jak bačym, pryjmia nia ściahuje na siabie nacisku ź pieršaha składu karennaha.

Źmiena nacisku ŭ skłanieńniu.

A — asnovy.

I Nacisk u ŭsich skłonach adz. j mn. liku na kančatku, z vyniatkam gen. pl., u katoraha knačatku niama.

a) N. sg. — hełava 54b5;

gn. sg. — 'ad hałavi 48b16, z hałavi 127b4;

dat. sg. — hałavie Ašm. p., moj zapis;

acc. sg. — hełavu 43a2, 84a2, 84a7, 120b3, hałavu 75a11, 84a1, 84a9, baradŭ 73b17;

loc. sg. — na hełave 122b3;

instr. sg. — pad hałavuj 19b5 (= voj), hełavuju 75a10, 84a9 (= voju);

n. a. pl. — pahładzce vaduju hełavi 72b1, na vśe starani čŭje 75b8, na vśe starani 90a8. Ź ciapierašniaj movy narodnaj: Kali stanie jim z paradku hałavy ścinać. La Rosi Vk. (LB, II-2, 65).

Nakš: hałovi velikije 129b7, hałovi 'uverch 'až pad neba 133a7;

gn. pl. — hałov 1b7; dat. pl. — *hałavam; loc. pl. — 'u hałavax 54a3, v hałavax 96a15; instr. pl. — hałavami 129a8, 113b6.

U hetaj hrupie a-asnovaŭ u n.-acc. pl. nacisk u movie prasłavianskaj byŭ na karennym składzie, jak heta vidać iz movy serbskaje j maskoŭskaje (serb. glavi, m. gółovy, bórody, bórony).

Da hetaje hrupy naležać a-asnovy z paŭnahałośsiam -ora-, -oła- ŭ karani.

b) Taksama nacisk zaŭsiody na kančatku ŭ hetkaj hrupie a-asnovaŭ:

n. sg. dačka, *)gn. sg. dački, dat. sg. dačce, acc. sg. dačku 80a4, 99b4, loc. sg. dačce, isntr. sg. dačkoj; n. acc. pl. dački, gn. pl. ad dačok 37b17, iz cicok 64b13, dat. pl. dačkam 104b6, loc. pl. dačkach, instr. pl. dačkami.

II. Nacisk na kančatku ad n. pl.: n. sg. žonka 57b17, instr. sg. žunkaj 58a2 (= žonkaj), n. acc. pl. na čužije ženki hledzev 43b7, Jak žanki paściahali mužykoŭ Izabelin Vk. (LB, I, 56), gn. pl. žanuk 48a13, 69b15, 130b4 (= žanok), nechaj tam žanuk ne bŭdze vidac 76a1, žanok słuchac nehože 75a5, žanok 129a2, 129b2. dat. pl. žankami „Pryhody Panasa j Tarasa", 20.

Podle n. sg. nacisk pieraniesieny na kančatak u acc. sg.: 'u vadu 43a15, nahu 'u nahu 'uvabjŭc 53b15, za tuju vadu 56a16, 'adnu vadu 56a16, haračuju vadu 64a12, 'u tŭju vadu 72b16, 'ab vadu 134b3, na tuju haru 96a2. Hlań taksama acc. sg. u vyšej pryviedzienych a-asnovach. Adchinaŭ ad hetaha niamašaka. Z hetym zusim čysta zhadžajecca ciapierašniaja kryvickaja mova litaraturnaja i prynamsia 4/5 prastory ciapierašniaje movy narodnaje. Ale ŭ čaści paŭdzionna-zachodniaha dyjalektu kryvickaha zachavaŭsia stary nacisk u acc. sg. Možna zaciemić, što novy nacisk u acc. sg. pašyrajecca z paŭnočnaha ŭschodu na paŭdzionny zachod.

Jak nacisk prymalnaha skł. adz. 1. (acc. sg.) źmianiŭsia podle nacisku nazoŭnaha skł. adz. 1. (n. sg.), tak takoha-ž prytarnavańnia da nacisku n. sg. možna spadziavacca ŭ kličnaha skłonu adz. 1. (v. sg.) Karski ab nacisku ŭ voc. sg. a-/ja- asnovaŭ z novym oksytonam ničahusieńki nia kaža. Ale ab a-/ja- asnovach iz spačatnym aksytonam (smała, raka, śviača) zaznačaje: „v biełorusskom narečii na korne udarenie často i v zvatelnom padeže ed. č." (II-1, 555, 1 abzac). Hetaje ćvierdžańnie piarečyć, kab paślejšyja oksytony mali ŭ voc. sg. nacisk pieraniesieny na kaniec, bo byli-b praciŭnyja kirunki ŭ tej samaj movie a ŭ tym samym skłonie. Žal, što Karski nia pryvodzie prykładaŭ. U miascovaści, dzie-by hetak vymaŭlali voc. sg., musili-b taksama acc. sg. paślejšych oksytonaŭ vymaŭlać iz naciskam na karani. U jinšym miescu (Biełorussy II-2, 219, dałavach) Karski pryvodzie abznačanyja naciskam prykłady na voc. sg. a-/ja-asnovaŭ, a tam bačym, što blizu ŭsi prykłady z naciskam na kančatku ŭ n. sg. majuć nacisk na kančatku takža ŭ voc. sg. Voś jany: oj zoró, Sc. p., ziemle ib., staršynó Reč. p., Chomó ib. Pobač iz hetym jo dva prykłady z naciskam na karani ŭ voc. sg.: siestro Mz. p. a dóčka Novaalaks. p. Ale apošni prykład peŭnie byŭ vymaŭleny nie pabiełarusku, bo, jak mnie viedama, u movie Novaalaksandraŭskaha pav. a-/ja- asnovy nia majuć

*) Pry jakim prykładzie niama liku, tyj prykład padaju podle vymovy ŭ siale Vojštavičy, Višn. voł., Vałožynskaha (raniej Ašm.) pavietu.

asobnaha kličnaha skłonu. Dyk treba pryznać, što, z vyniatkam mo miascovych adchinaŭ, u movie kryvickaj razam iz vilenska-ašmianskaj havorkaju ŭ a-/ja-asnovaŭ z naciskam na kančatku ŭ n. sg., podle n. sg. nacisk byŭ pieraniesieny na kančatak u voc. sg.

Ale ŭ a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na karani ŭ n. sg., nacisk zastavaŭsia nie źmianiŭšysia ŭ voc. sg. Kančatak kličnaha skłonu -o, -e hetych spakmieńnikaŭ fonetyčna pierajšoŭ u -a i takim paradkam chorma kličnaha skłonu źliłasia z chormaju skłonu nazoŭnaha. Źlićcio hetych dvuch skłonaŭ u a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na karani ździejała z časam źlićcio voc. z nom. taksama ŭ a-/ja- asnovaŭ iz naciskam na kančatku ŭ voc. sg.

Prykłady z „Al kitabu": I matka 93b14, 94b8, reknuc jemu **„Čistaje duša, udzačna ti biła** 51b11, I duša, idzi iś ceła 53a17, reknuc: „Pavulnije (= -vol-) i pasłŭšnije xełapja božije, nadzevajce rajśkaje 'adzena 56a2 ih. d. — zaŭsiody chorma adnolkavaja z n. sg. Tolki adnoŭčy łučyła chorma kličnaha skłonu — I xełapje božije! 36a4. U hetym **prykładzie nacisk na kančatku** (pieršy skład biaz nacisku, bo na miescu nienaciśnienaha **o** jość **e**, druhi taksama, bo na miescu **o** jość **a**, dyk nacisk **moža być tolki na kancu**). U n. sg. hetaje słova maje chormu ‚xałapja", **heta spakmieńnik** zborny žanockaha rodu.

Muskija o-asnovy.

Nižej **pryviedzienyja prykłady śvietčać** ab nacisku na kančatku ŭ usich skłonach z vyniatkam kličnaha skłonu adz. 1. (voc. sg.): bałvanov **89b3**, **čeravnikov** 55b7, karani 124a3, Pan Boh pamačnikom 1b4, **pasłom** 56b12, **pastirov svajich** 66a7, **pastirov svajich** słŭchajuc 66b6, bez **pravadnika** 20a12, **šejtanom** učinic 30b9, iz šejtanom 61b14, šejtanom 71a9.

U kličnym skłonie nacisk byvaje zaŭsiody na karani, choćby ŭ jinšych skłonach adz. 1. jon byŭ na kančatku: Ojče 19a11, I pośle 18b2, 32b8, I pośle, 'uz'nimi heławu 120b3, I chełope moj 3a5, 4a4, praroče 15a11, 27a5 i jinšyja.

Kali ŭ nazoŭnym skłonie adz. liku nacisk na prefiksie, dyk jon zastaniecca na prefiksie ŭ kl. skłonie: Pan Boh rek: „Rozume ... ketoremu čełeveku cebe, rozume, dam 135b13, prijecelu 93a16.

Nižej pryviedzienyja prykłady pakazujuć na nacisk na kančatku ŭ usich skłonach mn. 1. (plur.): 'Erabove 82a4, 82a6, bahove 53b12, naši bahi 89a16, paraxavac hadi 47a9, hadi 49b7, xałop 79b10, xełup (= -łop) 3b15, xełop 4a16, 4a11, 4a8, 4a3, 4a4, 4a13, 4b3, 4b5, 4b10, 4b13 — nacisk na „-łop-", u gn. sg. nacisk zastajecca na tym-ža składzie — xełopa 4a3, ale ŭ mn. 1. nacisk na kančatku — xełepov 121a6, chałapov 30a5;*) **rukami da ušu dakraniśe, muščina da mek'išov** 83a5, pasaxuv (= -choŭ) 1b12, pasaxami 65a11, rajov 4a1, 74b4, iz rote 53b7, 'u roce 123a2, 'U kažnam roce 132b7, u vadz. 1. nacisk na karani, ale ŭ mn. 1. na kančatku — ratuv 1b8 (= ratov); śvetov 2a15, 4a6, 10a1, 25b4, 37b5, 38b17, 127a9, śvetox 29b4; **na vek vekov** 111b7, **na vek'i vekov** 136b4, **vałasi** 31a14, 33a1, 110b5, vałasi paholic 48a9, vałasov 109b2, 122b9, ale ŭ liku adz. nacisk na karani — vułas (= vołas) 136b16. Možna dapoŭnić iź **ciapierašniaj kryvickaj movy narodnaj i litaraturnaj, što spakmieńniki** mužčynskaha rodu, majučyja ŭ naz. skł. adz. 1. ŭ karani paŭnahałośsie -oła-, -ora-, -era- z naciskam na pieršaje **o**, **e** (vołas, vołat, kołas, mołat, hołas, połaz, choład, horad, vorah, bierah, pierad, vieras), u mn. liku majuć nacisk na kancu (vałasy, vałaty, kałasy, małaty, pałazy, hałasy, harady, varahi, bierahi, pierady, vierasy).

Pamiž jinšaha, prykłady na **varahi** jość u zapisanych u Słuččynie kazkach Sieržputoŭskaha, prykł., u druhim zborniku, na bač. 71 majem varahi, varahoŭ, varahom. Z Vaŭkavyskaha pav. słova „vorah" z naciskam na kancy ŭ mn. liku padajeć šmat razoŭ Federoŭski (L. B. IV): Kab tak našy varahi zdaroŭje mieli, jak heta praŭda. 10185. Zakažu i varahom svajim! 10186. Mnie na zdaroŭje, a varahom na biezhałoŭje 9972. Vypjem, bracie! Kab našyja varahi vykaciła da nahi 9968. Lyepš adzin pryjaciel, jak dziesiać varahoŭ. 249. Liki pakazujuć numary prykazkaŭ i pad. Šaternik: Krajovy słoŭnik Červienščyny, Miensk 1929, b. 48: **Vorahu svajmu nia zyču takoha niaščaścia.** Tut adz. lik i nacisk na pieršym składzie, ale ŭ liku mn. nacisk na kančatku: **Usie varahi tvaje chočuć, kab ty z žonkaju razłučyŭsia.**

Suhukovyja n- i s- asnovy.

imona 125b7, 133b1, ŭše imona 125b9, božije imona peje 118b6, rozmimi imonami 115b7 — nacisk u mn. liku na sufiksie asnovy.

---

*) Słova vymaŭlałasia jak u vapošnim prykładzie, e pa x časta treba čytać jak **a**. Tut adbivajecca arabski pravapis, u katorym pa **k, ch, t** značok dla **a** karotkaha (značycca ŭ tekście kryvickim dla **e**) abaznačaŭ **a** daŭhoje (kryvickaje **a**).

nebosa 108a9, 109b5, 117a6, nebos 4b5, 118a8, nebosax 7a4, 106a17, na nebosax 75b2, nad ... nebosami 55b13 — tak sama ŭ usich skłonach množnaha liku nacisk na sufiksie asnovy.

Tut nacisk pierajšoŭ na adzin skład da pačatku słova, jak śvietča nacisk serbski j maskoŭski (srb. n. pl. nebe'sa, m. nebesa).

Nacisk u dziejaprymietnikaŭ na -lъ (part. praeteriti activi II) a ŭ jimiennych prymietnikaŭ.

U movie prasłavianskaj adna hrupa part. praeteriti activi II (dziejaprymietnikaŭ na -lъ) mieła nacisk źmienny, raz na adnym, druhi raz na druhim składzie, pry hetym u žanockim r. adz. liku (fem. sg.) nacisk byŭ na kancu, a ŭ mužčynskim i nijakim r. adz. liku dy ŭ usich radoch mn. liku na składzie karennym. U movie kryvickaj stałasia vyraŭnańnie tak, što ŭ vadnych dziejaprymietnikach usiudych jość nacisk na kančatku (daŭ, dała, dało, dali; piŭ, piła, piło, pili i pad.) z vyniatkam mužčynskaha r. adz. liku (m. sg.), dzie musić być na karani; u jinšych usiudych na składzie karennym (spaŭ, spała, spała, spali), značycca vyraŭnańnie podle mužčynskaha abo žanockaha rodu adz. liku. Pryr. ab hetym Karski, II-1, 571, uviersie.

Hetamu susim čysta adkazujuć prykłady z „Al kitabu": biło 19b17, 18a8, 44a14, 70b14, 78b9, 108a5, 120a5, 122a8, ne biło 32b14, 62a13, 78a9, 79a6 a jinšyja. Kali-b nacisk nia byŭ na kančatku, dyk było-b „biła" — z **a** na kancu.

zaneło 125a3, „o" na kancu pakazuje na nacisk na kančatku; pačału (= -ło) 78a1, pačali 78b15, pačeli 78b16, u pieršym prykładzie **o** (**u** tut = **o**) na kancu pakazuje, što na jim nacisk, u prykładzie trejcim **a** pa **p i e** pa **č** pakazuje, što nacisk moža być tolki na kancu; prineli 61b7, 61b16, **e** pakazuje, što na karani niama nacisku, a dziela taho što pryrostki złučanyja z adnaskładovymi (u movie kryvickaj) dziejaprymietnikami nia ściahujuć na siabie nacisku, dyk jon moža być tolki na kancu.

Kali hetkaja stałasia źmiena ŭ nacisku mienavanych dziejaprymietnikaŭ, pryrodna paŭstajeć dumka, ci čahoś padobnaha niama ŭ spačatnych prymietnikaŭ jimiennych. I zapraŭdy, u našym rukapisie jimiennyja prymietniki zaŭsiody majuć nacisk na składzie karennym, značycca podle mužčynskaha r. adz. liku (m. sg.). Pryviadu prykłady: pacsot hod darohi, tak doŭha 128b8, da majej pričini hodni būduc 29a11, Ne može bic mesec ani słonca tak jasna 122b2, ūśo cela naha, hrešna 129b3, 'enhełeŭ poŭna biło 114b5, u śeredzini tak poŭna 'enhełaŭ 117a2, ŭ śeredzini rajśkich panen poŭna 123a5, hadoŭ 'u śeredzine poŭna 129b8, z'emla i neba poŭni stali śvetłaśći 122a6, 'abodvim spaśenje roŭna jest 87b12, z' nebam biła roŭna kažnaja cherongeŭ 108b5, hori, dalini — 'uśo jemū roŭna biło 112a4, Jak hlane na more — suche stane 127a6, majūc peŭne bic vulni (= -volni) 22a15, tije lūdzi 'ad mene vulni būduc 60b2, vulni stali 'ad kerane 62a17, bili vulni ad pekła 63a10, iz strachu stała persūna maje žuūta = (žoŭta) 131a3, na hałave iz śvetłaśći karona, mesec, słonca ne tak jasni 122b3.

Karski, II-2, uvažaje padobnyja prykłady za chormy ściahnienyja składanych prymietnikaŭ, bo roźniacca naciskam ad movy rasijskaje j serbskaje, dyk, značycca, i ad prasłavianskaje, a, z druhoha boku, u movie kryvickaj chormy składanyja ŭ vykaźniku byvajuć zvyčajna. Adyli, pieršaje, u nacisku kryvickim mahli stacca paślejšyja źmieny i dziela taho jon nia musić zhadžacca z naciskam prasłavianskim; druhoje, u našym rukapisie ŭ naz. a prym. skłonie adz. l. składanyja prymietniki žanockaha j nijakaha rodu dy ŭ tych-ža skłonach mn. l. składanyja prymietniki ŭsich radoŭ, jak aznačańni, ani nia łučyli ŭ chormie ściahnienaj. Viedama, heta nia značyć, što ŭ jakoj miascovaści nia buduć chormy ściahnienyja ŭ vykaźniku, ale heta jościeka ŭ dyjalektach, dzie chormy ściahnienyja prymietnikaŭ nijakich a žanockich u naz. a prym. skłonach adz. l. dy ŭ naz.-prym. mn. l. prymietnikaŭ usich radoŭ naahuł užyvajucca, a da takovych nie naleža mova našaha rukapisu ani mova vilenska-aśmianskaha dyjalektu. Apráča taho, što ŭ „Al Kitabie" ŭ vykaźniku mienavanyja chormy prymietnikaŭ jimiennyja, a nia ściahnienyja, vidać jašče z byćcia ŭ „Al Kitabie" jmiennych chormaŭ nazoŭn. skłonu adz. l. prymietnikaŭ mužčynskich.

Nacisk u skłanieńniu zajmionaŭ.

Prośle piarečańnia nacisk pierachodzie na adzin skład da pačatku słova: nikoha 48b11, 61b4, 75b4, 78a9, ni 'ad koha 52a8, 'Ani z koha ne naradziŭśe 75b3, tolki adnoŭčy łučyła nikaho 39a2, ale tut mohuć być pierakinienyja litary; ničoha 67b17, 69b17, nikomu 37b10, 37b14, 42b8, 61b4, 79b7, 136b1. U pryviedzienych prypadkach pierachod nacisku da pačatku słova byvaje zaŭsiody pobač iz **kaho, čaho, kamu.**

Zajmia „sam" maje nacisk u dakł. adz. l. (gen. sg.) na pieradapošnim składzie: samoha 61b17, 30b8.

Źmiena nacisku ŭ sprażeńniu.

Ciapierašni čas (praesens). Pierachod nacisku da pačatku ŭ 2-3 as. adz. liku (sg.) i 1-3 as. mn. l. (pl.) majem u hetkich prykładach: Pan Boh hroz'ic pekłam 66b15, dom stvuric 27a16, Pan Boh stvuric 52b3 (= stvoric) — nacisk na **o,** a ŭ ras. sotvorit; ne 'ŭveśelec 20a8 (3 pl.), „le", a nia „la" pakazuje, što nacisk nie na kančatku, dyk praŭdapadobna na „śe", jak u movie ciapierašniaj.

U dziejasłovaŭ, składzienych iz pryrostka j dziejasłovaŭ *jьdešь i *jьmešь abo *ьmešь, pačynajučy ad 2 as. adz. l. nacisk pierachodzie na adzin skład da pačatku słova: 'oz'muc 53b17, 126a8, 'uz'muc 53a13, (= oz'muc), pojduc 20a9, 20a15, 35a2, 36b6, pojdze 24a16, 34b2, 34b9, 121a4, ne pojdze 18a13, 60b6, pojdzece 61b8, ne pojdzece 61b9, dojdzeš 18b5, pojdzem 105b11, dojdze 35b17, **o** pakazuje, što na jim nacisk, nakš było-b **a.**

Nacisk u prysłoŭjach.

Taksama, jak u zajmionach, pa piarečańniu nacisk u prysłoŭjach pierachodzie na adzin skład da pačatku słova: zaŭsiody jość **kali** 40b15 a jinš., ale nikoli 16b16, 60b1, 88a7, ihd.

U prysłoŭju zaŭśohdi 60a17, 71b8, 88b3 i h. d. (**o** pakazuje, što na jim nacisk) pobač iz 'uśehdi 59b13, 'us'ehdi 127a1, 134a4, („e" pakazuje, što nacisk na **„y"**), vidavočna, pryrostak „za" ściahnuŭ nacisk na adzin skład da pačatku słova.

U prysłoŭjach — **paśle** 31a10, 31b2, 69b13, 81a3, 86a5, paśle pecja 35a1, paśle s'elamu 86b7 i **padle** jeho pakinŭc 54a10 — nacisku abo susim niama abo nacisk na kancu.

Nacisk na kancu ŭ **pakŭl** 17b15, 20b6, 32a11, 88a1.

Nacisk na pieršym składzie ŭ **xoraša** 71b12, 115a1, xoraše 51b10, xoreše 131a7, 131b7, 132a3.

U **uperad** 48b11 nacisk na -pie-.

Nacisk chistajecca ŭ **pošepkam** 81b14, 81b15, 81b17 pobač pašepkam 83a1, 83a3.

Nacisk na pieršym składzie ŭ **zaraz:** S'ulejman zaraz raskazaŭ 20a1, Kerabl pašuŭ 'ad beraha i zaraz pačaŭ tanŭc 78b4, zarez 79a3, 79a5, 84b6, „e" pa „r" pakazuje, što nacisk na za-.

Užo z hetaha, niapoŭnaha — bo kolki dazvalaŭ naš rukapis — prahladu kryvickaha nacisku vidać, što, nie paryvajučy svaje prasłavianskaje asnovy, jon ładnie adyjšoŭ ad nacisku prasłavianskaha, a ad nacisku rasijskaha vielmi roźnicca.

ŹMIENY NA PAČATKU SŁOVA (PROTEZA ABO PRYSTAŬLEŃNIE)

I prystaŭnoje da pryjmieni z.

Jak było pakazana vyšej u vart. „Jery prośle j", u movie kryvickaj spačatnaja hrupa *jь- častkava dała **i** (pad naciskam), častkava **j** z dalšym jaho ščeźnieńniam. Pryjmia *jьz u vializarnaj balšyni prypadkaŭ stracieła ь a potym **j,** bo zvyčajna było nie pad naciskam. Adli hetaje pryjmia źliłosia ŭ movie kryvickaj iz pryjmieniam z, što paŭstała iz **sъ, u** vadno **z.** Spačatku jakiś čas pobač iz **z** iz' *jьz i **z** iz sъ było taksama **iz** iz' *jьz.**Iz** było ŭ tych prypadkach, kali pryjmia *jьz ściahavała na siabie nacisk iź pieršaha składu karennaha, prykładam u złučeńniach „iź lesu", iz „domu". *) Takoje paŭtarańnie słovaŭ iz **i** i bieź jaho stvaryła mahčymaść karystacca hukam **i** jak prystaŭnym, kab addalić ciažkuju ŭ vymovie hrupu suhukaŭ. Pryjmia **z** sustrakałasia pa suhukach a samahukach słova papiaredniaha dy pierad roznymi suhukami słova nastupnoha i ŭžyvałasia vielmi časta, dziela taho dastała **i** ruchomaje — užyvajecca to z **i,** to bieź jaho, značycca jość **iz** a **z.**

Ja zaciemiŭ, što „iz" najčaściej sustrakajecca pierad: a) **s, ś, z, ź** i **š, ž;** b) pa suhuku papiaredniaha słova. Dziela taho ŭsi prykłady z **iz** a **z,** što strelisia ŭ rukapisie, raździalu podle hetych dźviuch katehoryjaŭ.

Pa samahuku słova papiaredniaha a pierad s, ś, š, z, ź, ž słova nastupnoha.

a) **iz:** Iz suśedami bliskimi kreŭnimi, iz suśedami 12a15-16, łŭčajceśe iž žanami 15b7, vidavajce iz skarbaŭ vašich z'ekat' 6b17, zsiłaju iz'śemi krot nebos 16b8, lŭdzi iz svajimi 20a14, nedastatnaje reč najdzecca iz słuŭ 20b3, Tilko što iž žanami svajimi 36b12, znaje rondzićše iz svajim domem 41b2, preškoda iž žanoj ihrac 43b2, mus'ulmanin... ne 'ŭmre, ale iz s'oho śveta na toj śvet... pojdze 51b7, vulu iž žanoj učiniŭ 58a8, 'ani z matkaj, ani iz seśtruj, 'ani z 'ojcej (zamiest „z 'ojcem") bez foti miciśe nehože 58b7, kali iž žanoj ihrajuči 70a1, Mŭs'a namoviŭśe iž žanoj svajej 80a8, razłŭčiŭśe iž žanoj 80a10, što iž žanoj... razłŭčiŭśe 80a12, 'abo iz ženkami... budze stajac 87b17, Merjema i strachu (**z** „iz strachu") jeho 'ad rozumu 'adišła 94a6,

*) Paślej, kali pryjmiony ŭ movie kryvickaj pierastali ściahavać na siabie nacisk iź pieršaha składu karennaha (hl. vyšej pry nacisku) **i** i ŭ hetych prypadkach ščezła.

Dinna... Je'kūbova i Sechemovim (z „iz Sechemovim") sinem, Chemorem, prespałaśe 99b10, Jehūda i svajoj (z „iz svajoj") sinovaj dvuch sinoŭ dabiŭ 99b16, što iz s'vekram dabiła 100a8, vigładzoni bendzece iz z'emi 103a4 (u polskim tekście), śedzeła doma... i sechabejemi (z „iz sechabejemi") 105a13, ja iz' śeho śveta zijdu 105b3, Elej śvetij i sechabejemi (z „iz sechabejemi") mili 107a8, pałavica iz s'nehū 116a5, nebosa 'aśveciła; iz śvetłaści 'adzin pakoj stajaŭ 117a7, 'ačiniliśe, i s'eredzini (z „iź s'eredzini"), na heławe iz s'vetłaści karona 122b3, čynili. Iz s'omahu neba hlan (uŭ) na hetij śvet 124b9, maja, i strachu (z „iz strachu") drižała cała majo 125a7, mesta uśe iz żeleza bili 128b3, 'ad pekła, iz strachu stała persona maja żuŭta 131a3, duši. Iz s'mechu — płaču jeho vikład 131b1, prarok. I šmaragru (**zamiest** „iz šmaragdu")... munber 133a3.

b) **z:** jak hetij śvetoŭ (**iz** „ź śvetoŭ") 'aśmidześatij 133b3, bo śehośvetnich (**iz** „ź śehośvetnich") słoŭ net pomači 105a9.

Cikavyja prykłady, dzie pierad sykavymi abo šypiačymi jość **iz,** a tut-ža pobač **z** pierad jinšymi hukami.

Pa suhuku papiaredniaha słova. Tut iznoŭ pryviadu ŭsi prykłady, kab kažny sam moh nazirać, jak razhladanaja asablivaść vyhladaje ŭ rukapisie.

a) **iz:** s'ūrej iz bis'mi'llahi 36a, sedeku dajuc, iź lūdzmi dobre živuc 9b1, ne mešajce nečistij cheram iz čistim chelalem 10a14, karmice jich is tahu, ale ne z 'iściz'ni, što prijdze s pažitkaŭ 10b4-5, chto śedzic iz naŭčonim — širicca 'u jom iman („viera"). Chto śedzic iz nenaŭčonim — hine ū jom iman 14b3-5, i skarbaŭ svajich vidavac z'ek'at', is pašni — dześecinu 14b12-13, zsiłaju 'enhełaŭ 'us'ich iz Džebra'iłem 16b9, prišuŭ iz toj kešūlej 19b9, lidžbu zdajuc is postaŭ svajich 19a5, džinijoŭ iz vernich mus'ulman 21b2, čełevek iz majich ummet'eŭ („viernikaŭ") 2a8, S'ulejman prarok iz Balk'is'oj u patnicu šlūb braŭ, Muchemmedprarok iz Chadičoj 'u patnicu šlūb braŭ 29b 16-17. dla povelbenje jich iś pekła vulnimi činic 30a6, chto bi biŭ iz bajaz'nej... 'u dome božim 31a3, vichodzic iz cełа 34b1, Pan Boh iz dubrich mus'ulman lechko lidžbu zdijme 35b10, nemaz' iz džeme'et'em kłanejecca 40a1, nemaz'u ne'apūščajuc, iz džeme'et'em kłanejucca 37a1, bił iz imanem 'umer 39b8, kali spitajuc: „Iz neba kolka k'it'aboŭ zešło?" 40b15, 'Erš (pasad) jest iz jasnaści... a Bejt'i' lmukeddes' iz čirvunaha (zam. čirvonaho) jaxontu 'a dom božij k'e'bej is kamena 42a4-6, ihrac iz levej ruk'i pačinac mic 43a14, U lūdzej iz ruk do ruk chodzic 44b4, jak vijdześ iz kałibk'i 44b17, nemaz' iz' džeme'et'em kłaneciśe 46a15, jak iz Adamprarokem... nemaz' peŭ 46a16, nemaz' iz' džeme'et'em kłanecca 46b4,chto-bi... nemaz' iz džeme'et'em (religijnaja vołaść) kłaneŭśe 46b 1, Chto-bi meŭ nemar (zam. nemaz') iź džeme'et'em kłanecca 46b7, nemaz' iz' džeme'et'em kłanecca 46b9, dam iz' jeje pažitek 47b15, Boha prośec, iz kur'anu ajeti pejuc 51a15, 'Ez'ra'ił iz 'enhełami... prijdze 51b9, PanBoh 'udzačen is cebe 51b15, chtobi... sam iz dobrej vuli svojej, iz chelalnej praci svajej na božu darohu što daŭ 52b13-14, dim velik'ij, jak iz komina idze 53b8, Potim iz levuhu boku varota 'ačinec 53b16, jeśc. Iz tich kali-b tchnūŭ 54a1, pečura jest iz 'ahnu 44a17, pad eršem is perła deška jest 55a13, na sudnij dzen is timi rejestrami stanuc 55b17, Pic būduc... zavuc iz bardakuŭ (šklankaŭ), is kufleŭ, iz pachami fišmovimi 56a10-11, napitk'i majuc pic is t'es'nimu 56a14, nad nim iz 'ajca 'Ebdullahi... 'uradziŭśe 57a2, Pan Boh s tich kropel is kažnej pa 'enhełu stvurij (zam. stvoric) 58a11, Džebra'ił da jich iz raskazanem božim prišuŭ 61b15, ja jestem iz 'ahnu 62a16, Pašuŭ šejtan iz' velik'im płačem 62b11, t'is'eče mest iz 'ahnu 63b14, t'is'eče damoŭ iz ahnu 63b 16, t'is'eče vež iz 'ahnu 63b17, t'is'eče paścelej iz 'ahnu 64a2, t'es'eče muk iz 'ahnu 64a3, słūchajce 'učonich muft'ejoŭ, ketorije buduc iz vas na'ukaj padvišonije i vam buduc na'uku z kur'anu 66a14-15, što-bi meŭ iz hoładu umerci 68b7, jon iz newuli, 'u trudnaści jeŭ 68b10, Potim is taho mejsca zišoŭši, nohi pamij 71b14, imannim iz' velik'im pałcam 73b13, vihnaŭ jich iz raju 75a5 'u raji izhrašiŭ, iz rajśkaj śvetłaści na cemnaśc śveckaju 75b16, Is'ma'iła 'ad naža vizvuliŭ, iz raju barana prisłaŭ 78a7, Višeŭ... prarok iz ribnahu nutra 79a10, 'ūcok iź Jehift'u 80a1, Zbłudziŭ iz darohi 80a9, razłūčiŭśe iž žanoj, iz dzecmi svajimi 80a10, što iž žanoj, iz dzecmi razłūčiŭśe 80a12, 'ehneł iz 'anhełaŭ 80b16, 'adzin iz nas 81a1, kažnij z' jich iz radaścej pakłaniliśe 81a5, jestem is pesku stvuronij 81b2, pac vachteŭ (razoŭ) iz džeme'et'em nemaz' kłanecca 82a15, nemaz' iz 'ażanem kłaneciśe treba 88b3, ketorij 'enheł iz' neba zišuŭši 90a15, Prarok iz velik'im frasūnkam 'ad jich pašoŭ 96a1, prarok iz hari zišoŭ 96b13, Potim iz hetahu śveta zijdze 97a4, stvariŭ vas iz duši 98b5, vskreśił Pan Boh is pokolena 100b9, vibavił iz Jehift'u 100b11, 'ażeniŭ iz Chadičeju 104b3, Ebū Bek'k'ir iz 'uśimi sechabejemi prišuŭ 107a14, borzda iśeŭ (z „iśśeŭ") is kana 'u tom čaśe na z'emlu 112b9, vałasoŭ iz fižmaj 112b9, Kali k'afirin, iz levoho boku prijduc 126a7, mus'ulmankaj zastac, iz mužem šlūb brac 137b8, chto-bi meŭ iz 'anhełaj 'adnahu 'ulechce važic 138a8, chto-bi meŭ iz 'ūčonich lūdzej 'adnahu bez pričini 'ulechce mec 138a9, choc iz 'ajcom. Choc iz 'opcim 58b6, chto-bi meŭ pec... nemaz' iz džeme'et'em 82b3.

b) z: daŭ jim Pan Boh z łask'i svajej 13a4, kali-b s taboju 5a2, stvariŭ vas z duši 'adnoj 10a6, razsipaŭ z dvuch ludzej 10a8, 'acec z postu svaho pristupiŭ lidžbu zdavac 19a6, dzen z nedaverkami 'ustane 32b6, raskezaŭ z łask'i svajej 40b1, viznavac, ź ludzmi dobre žic 42a12, iskrak z nosa vik'inūc 43a5, z'emlū sūchūju 'učinic, s katorej lūdzi pažitku ne spadzevajucca 47b14, jak z najmilšim drūhem 52b5, Pan Boh s tich kropel... pa 'enhełu stvurij (abmylna zam. stvoric) 58a11, buduc z na'uk'i deškurovac 59b8, da čahu prišuŭ z hetaj pričini 62a14, jon s pesku 62a, 16, to 'učinek z 'ūmisłu šejtanškaho 63a2, Izkrak z nosa vik'inūŭši 72b16, Pačeli kerabl lechčic, s karabla 'u mora vik'idac 78b16, jestem z pesku stvuronij 81a11, prarok jeho miłosc, z neba zišoūši... zabjec 97a1, 'uradziŭše Is'ma'ił 'u aśmidześat i šeśc hod z Hagari 99a14, bol meŭ, z boli drižaŭ, s parsūni z'meniŭše 105a15-16, višeŭ z domu 108a4, jezik z imberu 110b5, tak s perła kaštoūnahu ūzdečka 110b9, viskačiŭ z ruk 111a2, dzeržac, z misi švetłašc 114a1, 'anhełej ź nim visipaliśe 115b2, s'elam daŭ z visokašci... hułas prišoŭ 119b5, chadziŭ tam s pakoju da pakoju 122a9, jasnij s'oj švet s konca ŭ kanec 122b6, rozum z hałavi višeŭ 127b4, jich, z patilici rvūc jezik'i jich 129a7, 'u 'ahnu harac s kanca 'u kanec 130a8, stvariŭ z moci 131a4, papravadzec s pavahaju 131b2, płač s taje pričini 131b6, každaje reč s taho ib., płod ź neba na z'emlu idze 135a10, Pan Boh ź neba na źemlu zijdze 135a16, 'Adkezac na tu treba z velik'im strachem z nauk'i 136a16, Ja Boh z łask'i... daju radošci 136b5, lūdzem, z vuli i prepūščene majho 136b7, Pan Boh z łask'i svajej 'adpūšcic 137a8.

Z prykładaŭ na **„z"**, jak i na **„iz"**, u movie kryvickaj čaść jo takich, što, razam iz nastupnym słovam, składajuć złučeńni, užyvanyja ŭ niaźmiennaj chormie.

Z pryviedzienych prykładaŭ na „z" da takich naležać het'kija: z łaski (4x), z voli (1x), z parsūny (1x), z taje pričini (2x), z hetaj pričini (1x), z umisłu (1x), s pavahaju (1x), s kanca ŭ kanec (2x). Aprača taho, vidavočna, polonizmam jo „s perła". Biaz hetych złučeńniaŭ usich prykładaŭ iz „z" pa suhukach papiarednialia słova strełasia ŭ rukapisie 31.

Dyk proporcyja chormaŭ **iz** a **z** hetkaja:

1) Pierad **s, ś, š, z, ź, ž** słova nastupnoha i adnačasna pa samahuku słova papiaredniaha: a) 36 razoŭ jo **iz,** b) 2 razy jo **z.**

2) Pa suhuku papiaredniaha słova, ale nie pierad sykavymi abo šypiačymi suhukami słova nastupnoha: a) 103 razy jość **iz** i b) 31 raz **z.**

Adhetul bačym, što pierad **s, ś, š, z, ź, ž** słova nastupnoha **i** pry-

staŭlajecca da pryjmieni **z** zaŭsiody, blizu biaz vyniatkaŭ. Tut dziejała jimknieńnie da jasnaści, kab uścierahčysia źlićcia pryjmieni **z** iz sykavym nastupnoha słova. I zapraŭdy, bačym, što ŭ dvuch prykładach, u katorych pierad „z" nia było **i,** hetaje pryjmia biaź śledu źliłosia iz sykavym nastupnoha słova.

Druhoje, pa suhuku papiaredniaha słova jo prykładaŭ iz **i,** značycca „iz", utraja balej, čymsia prykładaŭ biaz **i,** značycca „z". Dyk vialikaje značańnie suhuku (i nieskładatvornych **ŭ, j**) papiaredniaha słova na prystaŭleńnie **i** da pryjmieni **z** vidavočnaje. Tut dziejała jimknieńnie addalić ciažkuju dla vymovy hrupu suhukaŭ.

Častaje prystaŭleńnie **i** da pryjmieni **z** pa suhuku papiaredniaha słova dy pierad sykavymi słova nastupnoha ździejała, što analogična redčas byvaje prystaŭleńnie **i** da pryjmieni **z** taksama pa samahuku papiaredniaha słova i nie pierad sykavym nastupnoha słova, značycca tam, dzie mienavanych varunkaŭ nia było. Z druhoha boku, upłyŭ vialikaha liku **z** biaz **i** pa samahuku papiaredniaha słova adbiŭsia na ŭžyvańniu **z** biez prystaŭnoha **i** taksama pa suhuku papiaredniaha słova.

Na miescu spačatnaha sъ pierad **s, ś, š, z, ź, ž** nastupnoha słova jo 23 razy **iz** i nivodnaha prypadku **z.** Na miescu spačatnaha sъ pa suhuku papiaredniaha słova jo 56 razoŭ **iz i** 11 razoŭ **z.**

Na miescu spačatnaha *jьz pierad **s, ś, š, z, ź, ž** nastupnoha słova jo 13 razoŭ **iz** i dva prypadki **z.** Na miescu spačatnaha *jьz pa suhuku papiaredniaha słova jo 47 razoŭ **iz** i 20 razoŭ **z.**

Z pryviedzienaje proporcyji bačym, što pachodžańnie pryjmieni **z** nia mała značańnia na prystaŭleńnie da jaho **i;** adyli možna zaciemić, što, jak u hetym rukapisie, tak i ŭ ciarierašniaj narodnaj movie, čaściej znachodzim **i** pierad **z,** pachodziačym iz **sъ,** čymsia **ź** *jьz.

Pierad pryrostkam **z** sustrakajecca prystaŭnoje **i** adno sporadyčna. U słovach iz pryrostkam **z** najčaściej ustanaviłasia adna chorma — **z i** abo bieź jaho. Tutka jość hetkija prypadki:

nepristanu vas iz'vešci, nemahu ja zvudzic (= zvodzic) 61b13, Naprod Chavu šejtan iz'veŭ 74b15, nemahu ja iz'vešci 61a17, nemeŭ pristupu izvudzic (= izvodzic) 61b3, Iz'veŭ jich šejtan 74b13, Chevva, iz'jeŭši 74b15, ovuc (= ovoc) iźjeli 75a1, 'uveś švet izvajūje 96b16, jak iz s'eho šveta ischodziŭ Muchemmed 105a7, borzda išeŭ (z išśeŭ, a heta z iźšeŭ) is kana 112b9, 'enheli na z'emlu istupec (z isstupec) 115b 8, ūše hrechi izhłažaje Pan Boh 48b3, 'u raji izhrešiŭ 77b16, nehrešice, izmaže Pan Boh 15b6, zaŭšehdi ispełna fit're 'addaŭ 19a14, fit're ispełna 'addavaj 19b3, tri nahi iz'veži 26b8, Mejjit'a izmiŭši 49a17, ŭžo is-

cūdzułožiŭ 58a16, što iskaciłaśe albo izvaliłaśe 68b1, ruku iznadvurja pahładzic 73b12, kali izbijaje s prikezane božehu 75a6, I verniki mus'ulmane, ischilajceśe da ruk'e'ū 76a9, chaceli ispalic 78a8. Cebe. Iśpeŭši da peršahu rek'e'et'u 83a9.

Zamiž pryjmieni k u rukapisie, z vyniatkam kolkich **prypadkaŭ**, užyvajecca pryjmia da. U čaści henych prykładaŭ na kъ jo prystaŭnoje **i** pierad **k** (palec imannij ig hūra padnaŭši 49a12).

Protezy ŭ pryjmiennym złučeńniu.

U movie staracarkoŭnasłavianskaj i ŭ jinšych movach słavianskich asobavaje zajmia trejciaje asoby (*jь, je, ja) pa pryjmionach **sъ, vъ, kъ** (iz spačatnych *sъn, *un, *kъn, ide. som, om, qom) dastaječ prystaŭnoje **n** (sъńego, kъńemu, vъńь a pad.). Hetaje n spačatna naležyła da mienavanych troch pryjmionaŭ. Paślej, kali śviedamje ab tym, što **n** naležyć da pryjmieni, śźezła, hetaje „n" analogična pačało źjaŭlacca i pa jinšych pryjmionach. U movie kryvickaj asobavaje zajmia trejciaje asoby hetaje protezy nia maje (pr. Karski, 11-1, 407).

U Al kitabie balšynia prykładaŭ biaz **n.**

Ja zaciemiŭ, što proteza **n** najčaściej sustrakajecca pa pryjmionach **na, nad.** Podle hetaha ja raździaliŭ usie prypadki.

a) Biaz **n** pa pryjmionach **na, nad:** nad jim 12b8, na jehu (= jeho) 13a17, na jeho 61a15, 111b8, 119b9, nad jeho 89a14, na jeje 112 b4, 125a2, na jom 127a8, 127a9. 10 razoŭ.

b) z **n** pa pryjmionach **na, nad:** nad nim 2a7, 2a10, 10b17, 20b11, 25a7, 27b4, 38a5, 38a8, 52a14, 57a2, 65a12, 74a10, 84b1, 85a11, 85b5, 90b17, 91b14, 93a11, 93b11, 93b13, nad nimi 7b9, 10a13, 28b17, 29a4, 38a13, 41a8, 69a11, 74b8, na nich 11a7, 123b5, na num 19a7, nad neju 93b10. 32 razy.

Po jinšych pryjmionach:

a) Biaz **n:** z' jich 1b11, u jeho 1a2, 117b8, 'u jahu (= jaho) 59a8, 'ū joho 127a7, vedłūh jehu 2a3, da jeho 7b8, 63b11, 117a8, 126a5, 'u jich 11a9, 53b8, 57a17, 113a5, 126a9, 129a5, bez jeho 12b2, 'ad jich 12a6, 91b8, 96a2, 121b7, 136b14, z jeho 11b17, 'u jom 14b4, 14b5, 36a16, 36a15, 36b1, 39b11, pri jich, 40b5, pri jum (= jom) 52b4, ū jich, 53b7, 60b13, u jich 53b6, da jich 53b13, 53b11, 54b17, 61b15, 70b2, 70b3, cešiciśe iz jeho 52b6, za jich 58a12, 91b8, z' jim 59a13, 'ad jeho 61b16, 63b11, u jeje 94b1, za jeje 94b13, meži jich 108a7, pered jim 108b8, 115b5, 125a1, 125a2, 127b1, dla jeho 111b2, za jeho 111b3, ź jeho 121b6, pad jeho 127a8, pered jimi 130a9. 59 razoŭ.

b) Z **n:** z' nim 13b14, ibid., 44b10, ź nim 115b2, pri nom 34a17, 'ani pri nom 47b6, nechaj pri nom būduc 48a15, nikoha pri nom nebūdze 52a6, za nim 46a9, 92a1, za nimi 122a1, pa nom 47a13, da nich 61b2, pred nim 112a4, pered nim 119b4, kožnij ź nich 113b7, 115b3. 17 razoŭ.

Dyk dačynieńni hetkija: pa **na, nad** jo dziesiać prypadkaŭ biaz protezy **n** i 32 prypadki z **n;** pa jinšych pryjmionach — 59 razoŭ biaz **n** i 17 razoŭ iz **n** (10:32, 59:17).

Hetyja dačynieńni śvietčać, što **n** tutka nie taho pachodžańnia, što ŭ movie staracarkoŭnasłavianskaj i ŭ zastałych movach słavianskich. Uvažaju, što **n** pierad asobavym zajmiom *jь pa pryjmionach **na, nad** paŭstała ŭ movie kryvickaj pad upłyvam pačatnaha **n** hetych pryjmionaŭ. Prypadki, dzie sustrakajecca **n** pa jinšych pryjmionach, paŭstali pad upłyvam **n** pa pryjmionach, što pačynajucca z **n,** tak sama jak prykłady, dzie pa **na, nad** niama **n** pierad *jь, paŭstali, pad upłyvam balšyni prypadkaŭ biaz **n** pa jinšych pryjmionach, Čaść prykładaŭ iz **n** nie pa **na, nad** moh takža aŭtar užyć pad upłyvam movy polskaje. Napaśledak u prakazalnaj fonetyccy nia možna vymahać absolutnaj konsekvency.

U ciapierašniaj movie kryvickaj, jak litaraturnaj, tak i narodnaj, niama **n** pierad zajmieniam *jь takža pa pryjmionach **na, nad,** značycca, pad upłyvam prypadkaŭ biaz **n** pa jinšych pryjmionach pierastali ŭžyvacca chormy z **n** hetaha zajmieni pa **na, nad,** z vyniatkam, praŭda, nievialičkich miascovaściaŭ, u katorych chormy z **n** udzierżylisia pa **na, nad** i na't, zdajecca, pašyrylisia na prypadki, kali zajmia *jь stajić pa pryjmionach, nia majučych **n.**

Padobna **n** paŭstała ŭ usich havorkach kryvickich u ličnikach 11-19, katoryja vymaŭlajucca **adzinancać,** dvanancać, trynancać, čatyrnancać, piatnancać, šasnancać, siamnancać, aśminancać, dzieviatnancać (pr. Karski, II-2, u raździele ab ličnikach); hetyja chormy mienavanych ličnikaŭ majem takža ŭ słoŭnikach — Nasovičavym (Nsł.) a Šaternikavym (Šsl.). Apošniaj asablivaści ŭ movie „Al kitabu" niamašaka, značycca, u vilenska-ašmianskaj havorcy jaje jašče nia było ŭ paru napisańnia našaha rukapisu.

Upadabnieńnie da **n** nastupnoha składu (i adnačasna raspadabnieńnie **r**) majem u ciapierašniaj movie kryvickaj u słovach **andynara** z ordynara — płata jeminaju parabkom u dvary (Šsł.) i **manynarka** z marynarka.

Jak viedama, kali ŭ vadnych prypadkach byvaje ŭpadabnieńnie suhukaŭ, stajačych u roznych składoch słova, dyk u jinšych prypadkach

moža być raspadabnieńnie tych-ža suhukaŭ u roznych składoch. Raspadabnieńnie **n** jościeka ŭ słovach **tarpatyna** z terpentina i **Kaściancin** z Konstantin. Apošniaje zdaŭna viedamaje ŭ kryvickaj movie biaz **n** u pieršym składzie. Słovy hetyja nia strelisia ŭ „Al kitabie". Pr. nižej pry suhukach upadabnieńnie j raspadabnieńnie jinšych suhukaŭ, stajačych u roznych składoch słova.

Dla movy prasłavianskaj pryvodziać takža prypadky, dzie pad upływam papiarredniaha **n** paŭstavali novyja huki nasavyja. V. Vondrak: Altkirchenslavische Grammatik, druhoje vydańnie, bač. 138 i nast., hetak vyjaśniaje ŭźnik ą ŭ vadzinočnych słovaŭ. J. Endzelin u vartykule „O proischoždenii praslavjanskich infinitivov na nąti" („Russkij filologičeskij vestnik", hod 1912, 18, bač. 370) siudy adnosić takža infinityvy dziejasłovaŭ II. klasy.

Značycca, u movie kryvickaj asobavaje zajmia trejciaje asoby nie dastajeć pa pryjmionach suhuku n, viedamaha movie prasłavianskaj i asobnym movam słavianskim. Pryčynu hetaje źjavy ŭ movie kryvickaj majem hladzieć u tym, skul hetaje protetyčnaje **n** uźnikła, najmia ŭ pryjmionach **vъ, sъ** a **kъ.** Pryjmia **vъ** u kryvickaj movie rana źliłosia z pryjmiom **u.** Užo najstaršyja pamiatki kryvickija majuć **u** zamiž vъ (hl. nižej pry **v**). Dziela taho što mova kryvickaja adziaržała z prasłavianskaje dyjalektyčna zachavałaje **ŭ** a **w** (v dvuvuśnianaje, bilabijalnaje), prośle ščeźnieńnia jeraŭ **w** pierachodziła ŭ **ŭ,** katoraje pa suhukach pierachodziła **ŭ u** (składovaje). Vyšej ja pakazaŭ, što ŭ movie kryvickaj pryjmia **vъ** nie reaguje na jeravoje praviła, a heta pakazuje, što **ъ** u vъ u movie kryvickaj ščezła jašče pierad jeravym praviłam [1]). Dyk źliććio **vъ** z **u** stałasia jašče ŭ paru pradhistaryčnuju.

Pryjmia **sъ**, jak pakazana nižej, źlilosia iz spačatnym pryjmiom ***jьz** u vadnym **z.**

Adno pryjmia **kъ** zastałosia, ale jano było borzda zamieniena pryjmiom **do,** što bačym takža ŭ našym rukapisie, dzie **k** strełasia adno kolki razoŭ.

Źliććiom **vъ** iz **u, sъ** iz ***jьz** a zamienaju **kъ** na **do** pierarvana była łučnaść iz spačatnaj vymovaj hetych pryjmionaŭ dy zhublena pamiać ab **n** jichnim. Heta ździejała, što pa mienavanych pryjmionach pierastała prystaŭlacca **n** da zajmieni 3-iaje asoby. Chiba pry hetym

¹) F. Fortunatov: „Lekcii po fonetike starosłavianskago jazyka, 1888, b, 215, dumaje, što **ъ** u pryjmionach vъz a vъ užo dyjalektyčna ščezła ŭ movie prasłavianskaj.

pamahała analogija chormaŭ hetaha zajmieni pa zastałych pryjmionach, što nikoli nia mali na kancu **n.** Dyk razhledžanaja źjava **jšła ŭ** movie kryvickaj darohaju praciŭnaj, čymsia ŭ jinšych movach słavianskich.

U słovach, składanych iz pryjmionami, pryjmiennaje **n** zachavałasia, prykładam: znaŭši 83b11, 'Uz'nimi 120b3, prineli 61b17 a pad.

Proteza z kančatkaŭ.

U movie prasłavianskaj byli prystaŭnyja **ŭ, i*** nieskładatvornyja, pachodziačyja spačatna z kančatkaŭ papiarredniaha słova, što mali na kancu **ъ, ь, ŭ, i.** Paŭstaŭšy ŭ prokaznym złučeńniu (sandhi), hetyja protetyčnyja huki paślej zahulnilisia i ŭžyvalisia takža na pačatku prokazi j movy. Pobač iz uviedzienymi dvuma hukami, u movie prasłavianskaj u kolkich słovach byŭ jašče jak proteza huk **g.**

Mova kryvickaja zachavała pryviedzienyja protetyčnyja huki, što raźvilisia ŭ paru prasłavianskuju, dy vielmi pašyryła prypadki jich užyvańnia. Apračа taho, mova kryvickaja, jak i niekatoryja jinšyja movy słavianskija, maje protetyčny huk **h.**

Protetyčnaje **j** mova kryvickaja zachavała, adzieržanaje ŭ spadku ad movy prasłavianskaje. Uv ,,Al katabie" ŭsiudych, dzie mova prasłavianskaja mała protetyčnaje **j**, taksama pišacca **j.** Prykładam: kłanejeśśe 4a15, bajiśśe 4b9, jermom 65b14. Toje samoje byvaje **ź j** spačatnym: jich 2b8, 10a10, 10b4, jim 13a4, majich 4b3, majim 25b13, svajim 15b4, pakoji 123b7 i mnostva jinšych.

Na hruncie kryvickim **j** było prystaŭlena pierad **o** ŭ zajmieni **on;** siudy **j** łučyła iz zaležnych skłonaŭ. Prykłady: jon 91a15, jeni 42b8.

i bież jotavańnia znachodzim konsekventna ŭ hrupie słovaŭ iz **i** na miescu prsł *jь (ima = jimia a pad.). Prykłady pryviedzienyja vyšej u vart. „Jery prośle **j".** Taksama złuč i nie jotavany dy **i** prystaŭnoje ŭ part. **išoŭ.** U ciapierašniaj movie taksama pierad **i** na miescu spačatnaha *jь jo protetyčnaje **j** Pr. A. Šachmatov: Kurs, II. 114, dzie pryviedziena šmat prykładaŭ z roznych miascovaściaŭ.

Dziela taho što **j** protetyčnaje abo spačatnaje pachodžańnia prasłavianskaha konsekventna abaznačajucca ŭ našym rukapisie, vynikaje, što ŭ tych prypadkach, dzie **j** nie abaznačana, było **ŭ** vilenska-aš-

*) Krychu jinšyja znački ŭžyvajucca dziela pieradańnia **hetych** protetyčnych hukaŭ, ale jich u drukarni niamašaka, **tak sama jak** niama adpaviednych litaraŭ serbacharvackaje movy.

mianskaj havorcy ŭ paru paŭstańnia rukapisu **i** nieskładatvornaje, a nia suhuk **j.**

U movie prasłavianskaj pierad **u** nie źjaŭlaŭsia protetyčny huk. Pad upłyvam prypadkaŭ z **u** spačatnym u niekatorych słovaŭ adpała **j** spačatnaje pierad **u.** U movie kryvickaj naležać siudy dva słovy — **utro** (u złučeńniu **zaŭtra,** biaz hetaha złučeńnia ŭžyvajecca **ranica, rańnie)** i **uže.** Prykłady na heta jo takža ŭ našym rukapisie: zaŭtra 23a4, užo 19b15, 80a17 a jinš.*)

Prypadki adpadańnia **j** pierad **u** jo ŭžo ŭ movie staracarkoŭnasłavianskaj. Hetak, u Mar. a Euch. jo čaściej utro, uže, čymsia jutro, juže. Mova baŭharskaja maje taksama **utro, užina;** u movie słavienskaj jo **uže, оže,** dyjal. utro; u čes. **jitro** (st. čes. takža **utro**), **již** pobač **už;** słc. **zautra;** ukr. **zawtra;** łuž.srb. **huž, hižo, hižom, juž, jużo, huž hužo;** u movie rasijskaj zaŭsiody ŭ padobnych prypadkach **j** adpała: užin „viačera", užinat' „viačerać", **utro, uže, uxa** (u movie kryv. **jucha, juška).**

Protetyčnaje v pierad ъ, у a častkava pierad ą mova kryvickaja dastała z prasłavianskaje. Pierad ą u movie prsł. vidavočna adno dyjalektyčna raźviłosia **v** protetyčnaje, bo niekatoryja słavianskija movy, asabliva staracarkoŭnasłavianskaja j rasijskaja, jaho susim nia znajuć. U movie kryvickaj, apračа taho, protetyčnaje **v** raźviłosia pierad **o** a **u,** čaho mova prsł. prynamsia ŭ raniejšuju paru, ani nia znała, Prykł.: **voka,** voziera, vosień, **vulica** a pad. Taksama pierad tymi-ž samahukami ŭ siaredzinie słova pa samahuku **(navuka, civun, abłavuchi, vidavočna).**

U ŭžyvańniu **v** protetyčnaha mova kryvickaja maje svaje asablivaści, niaviedamyja jinšym movam słavianskim. Jany spryčynieny miašańniam da ŭžyvańnia protetyčnaha **v** jinšych fonetyčnych źjavaŭ, jak akańnie i pierachod nienaciśnienaha **u** pa samahuku ŭ **ŭ.**

Dumaju, što ŭ vartykule „Prystaŭnoje **v** u biełaruskaj movie" („Rodnaja mova", № 3-4, Vilnia 1930, b. 66) ja davoli vyjaśniŭ, što ŭ movie kryvickaj prystaŭnoje **v** byvaje zaŭsiody pierad **o** (naciśnienym, bo nienaciśnienaha **o** niama ŭ movie kryvickaj, jano pierachodzie ŭ **a**), **u** z **ą** i naciśnienym **u** spačatnym. Pierad spačatnym **u** nienaciśnienym u vadnych słovach jo prystaŭnoje **v (vačyciel, vušak),** u druhich niama **(umieć),** a byvaje, što ŭ tym samym słovie, zaležna ad

*) Ale treba zaciemić, što ŭ movie kryvickaj pobač iz **zaŭtra** jo **jutrania** — „haničnaja słužba ŭ carkvie".

dyjalektu, to jo, to niama prystaŭnoha **v** pierad nienaciśnienym **u** spačatnym **(navučycca j naŭčycca, naŭčony).** *) Pierad **a** (spačatnym i ź nienaciśnienaha **o)** prystaŭnoje **v** byvaje tolki pa pryjmieni-pryrostku **(ahoń, avios, Adam,** ale — **u vahni, u vaŭsie, u Vadama; asoba — uvasableńnie).**

U „Al kitabie" łučyli hetkija prykłady protetyčnaha **v:** Vuhalja 10b13, vuši 24b14, vuxe 42b4, vuži 53b17, vužuŭ 64a3, čutaści u vušach 65b4, da vuš 110a7, vŭši 110b5, 130a3, vužoŭ 129b8, vŭži 130a3.

U razmavitix 34a7, 85a16, razmavitije 135b11, razmavita 119b9 jościeka **v** pierad **i,** ale tut jano, vidavočna, źjaviłasia pad upłyvam „vić".

Možna było spadziavacisia, što ŭ rukapisie streniecca balej prykładaŭ na protetyčnaje **v.** Aŭtar, vidavočna, pad upłyvam sučasnaj jamu kryvickaj movy litaraturnaj, u katoraj **v** protetyčnaje zvyčajna nia pisałasia, nie ŭvažaŭ pravilnym abaznačać protetyčnaje **v.** Na heta majem prostyja davody ŭ rukapisie. Hetak, aŭtar piša: mŭža 'u 'a ŭšom słŭchac 57b14; **a** u „'u 'a ŭšom" pobač iz ciapierašnim „uva ŭsim" pakazuje na **v** pa **u,** katoraha adnak aŭtar nie napisaŭ.

U pryrostku **vъz** dziejasłova *vъzьmą ŭ rukapisie **v** nikoli nie abaznačajecca: 'az'mi 15b10, 84b4, 'az'mice 48b14, 'az'mu 126b6, 'oz'muc 126a8, 'uz'meš 126b4 i jinšyja. Kali-b u hetym dziejasłovie nia było abaznačana **v** tolki ŭ pieršaj asobie pierad **a,** to možna było-b dumać, što **v** adpała.[1]) Dziela taho adnak, što tut niama **v** takža pierad **o** ŭ 2-3 as. adz. 1. i 1-3 as. mn. 1, jasna, što aŭtar **v** (prystaŭnoje prasłavianskaje) u hetym dziejasłovie vymaŭlaŭ, ale tak, jak i prystaŭnoje „v", paŭstałaje na hruncie kryvickim, nie ŭvažaŭ pravilnym jaho abaznačać na piśmie.

*) Značycca, na miescu spačatnaha nienaciśnienaha **u** jościeka **vu** abo **u** pierachodzie ŭ **ŭ.** Kali ŭžo była źjava pierachodu **u** ŭ **ŭ,** to prystaŭnoje **v** pierad nienaciśnienym **u** jašče mahło źjaŭlacca, bo **u** pačatnaje pa suhuku papiaredniaha słova ŭ **ŭ** nie pierachodzie. Z hetaha vynikaje, što pierachod nienaciśnienaha **u** ŭ **ŭ** raniejšy za prystaŭnoje **v** pierad nienaciśnienym **u.** Ale abiedźvie źjavy mohuć być adnačasnyja.

[1]) Dziela taho, što ŭ movie kryvickaj prystaŭnoje **v,** paŭstałaje na hruncie kryvickim, byvaje pierad **a** adno pa pryjmieni **u, ŭ,** źjaviłasia tendenca da adpadańnia **v** prasłavianskaha (spačatnaha j prystaŭnoha) pierad **a,** prykł. **Aršava, aršaŭski,** zamiž **Varšava, varšaŭski.**

Prystaŭnoje h ahulna ŭžyvajecca ŭ movie kryvickaj u nievialičkim liku słovaŭ (**hety, heny** i adnakarennych iź jimi, hej, heśdzie a jinš).

U rukapisie sustrakajecca prystaŭnoje **h** u zajmieni **hety.** Prykładam: hetamu 2b11, Hetije 1a9, 3b5, heta 3b16, hetij 60b14 i mnostva jinšych.

Prystaŭnoje „h" nie stajić u suviazi z prystaŭnym „g" prsł. Hetak, u movie słavienskaj g nie pierajšło ŭ **h,** ale dyjalektyčna jo proteza **„h" (horech, holtar).**

Pr. Lang u vartykule: „Naslovne **u** a jeho prothese v slovanštině" (Sbornik filologicky, I), podle ŭžyvańnia protetyčnych hukaŭ **v** a **h** pierad pačatnym **u,** dzielić słavianskija movy na try čaści. Pieršaje miesca zajmajuć movy vyšniełužycka serbskaja, dolnałužyckaserbskaja, pałabskaja j kašubskaja, katoryja majuć protetyčnyja **v** abo **h** jak praviła. Siaredniaje miesca zajmujuć movy českaja, słavackaja, polskaja, ukrajinskaja, što majuć **v, h** adno ŭ dyjalektach. Movie kryvickaj, podle jaho, prypadała-b miesca pamiž pieršaj a druhoj hrupaju. Apošniaja hrupa składajecca z movy maskoŭskaje i paŭdzionna słavianskich movaŭ, što, jak praviła, nia majuć protetyčnaha huku **v** abo **h.** Što datykajecca movy kryvickaje, dyk mahu dadać, što biassumlevu naleža da hrupy pieršaje*). Pr. Lang dumaje što ŭžo ŭ movie prsł. adna hrupa dyjalektaŭ mieła protetyčnyja **v, h** pierad pačatnymi šyrokimi samahukami, a druhaja jich nia mieła.

---

*) Pryvodžanyja Pr. Langam jak kryvickija **uzdečka** a **uchnulik** dykže vymaŭlajucca ŭ kryvickaj movie z protetyčnym **v** — **vuzdečka, vuhnalik, vuhnal** (vymaŭlajecca **h** pierad **n).**

ŹMIAKČEŃNIE SUHUKAŬ

U movie prasłavianskaj byli suhuki ćviardyja, miakkija j paŭmiakkija (pierad piaredniepadniabiennymi samahukami). Paŭmiakkija ŭ movie kryvickaj, jak i ŭ jinšych uschodnich a paŭnočna-zachodnich movach słavianskich, źmiakčylisia. Chiba ŭžo dyjalektyčna ŭ movie prasłavianskaj, u vapošniuju jaje paru, predki hetych hrupaŭ movaŭ roźnilisia ad zastałych dyjalektaŭ bolšaj palatalnaściaj paŭmiakkich suhukaŭ. Paślej u kažnaj movie asobna stałasia poŭnaje jich źmiakčeńnie.

Vuśnianyja pierad j. U movie kryvickaj vuśnianyja *b, p, m, v* pierad jotavanym samahukam palatalizavalisia ŭ *bl, pl, ml, ŭl.* Hetkaje źmiakčeńnie vuśnianych pierad *j* mova kryvickaja, razam iź jinšymi ŭschodnie- i paŭdzionna-słavianskimi movami, dastała z movy prasłavianskaje, dzie epentytyčnaje *l* zachavałasia dyjalektyčna. Hetaja asablivaść konsekventna adbivajecca ŭ "Al kitabie". Nia budu pryvodzić prykładaŭ, bo źjava ahulna viedamnaja. Adno zaciemlu ab adchinach. Voś jany: zadavena 68 a 17, 68b 1, 'aznajmene 95a 11, 95a 8, 95b 3, 112 a 1, 'u zadzivenu staŭ 112b 3, pastanavene 138 a11.

U ne'adnasłuŭliŭ (=neadnasłoŭliŭ) 58b 14 *l* pranikła ź pieršaje as. adz. 1. ciapierašniaha času.

Palatalizaca hrytanych pierad ě z oi. Mova kryvickaja zachavała dastanuju z movy prsł. palatalizacu hrytanych *k, h, ch* u vafrykaty *c, z, s* pierad ě z *oi* u kančatkach pryznačalnaha j miascovaha skłonu adz. l. (dat.-loc. sg.).

Niama palatalizacy ŭ nom. pl. o-asnovaŭ pierad — "i", bo tutka "i" jo z — "y" acc.: vernik'i 4b. 7 i jinšyja.

U imper. palatalizacy hrytanych u "c, z" niama. Tut podle analogiji ciapier. času jo huki "č, ž": ścerazi 4b. 11, 11b19 i jinš.

Źmiakčeńnie hrytanych k, h, ch pierad y stałasia, chiba, u pieršaj pałavicy XII sth. Pr. A. Sabaleŭski: Lekcii, 4 vydańnie, 130. U našym rukapisie majem zaŭsiody "k'i". Ćviardyja j miakkija "h, ch" ŭ rukapisie abaznačajucca adnolkava, bo nia było dla jich asobnych litaraŭ.

U movie kryvickaj tyja "d, t", što ŭ movie prsł. byli paŭmiakkija, palatalizavalisia ŭ "dź, ć". Kažnaje prasłavianskaje "d, t" paŭmiakkoje, kali nie zaćviardzieła, pierajšło ŭ movie kryvickaj u "dź, ć". Dyk "d, t" miakkich, ani paŭmiakkich susim niama, zamiest jich jo "dź, ć". Tak sama "d, t" pierad "v" miakkim pierajšli ŭ "dź, ć" jak u hrupie spačatnaj (dźviery, čećvier), tak u paŭstałaj pa ščeźnieńniu jeru (dźvie). Pr. Karski, II-1, 345. Takža "d, t" pierad miakkim "m" pierajšli ŭ dź, ć (*Źmitra ź Dźmitra, dźmieš*).

Hetkaje dziekańnie j ciekańnie ahulna kryvickaje.

Kali kaža Karski, što na pahraničču paŭdzionna-ŭschodnim dy častkava ŭschodnim a paŭnočnym dziekańnie pamału čeźnie ("Belorussy" II-1, 434), dyk heta ničoha jinšaha, jak nivelaca pad upłyvam movy maskoŭskaje, bo "s rasprostraneniem obščerusskich škol dekanje i cekanje inogda narušajutsja i v centralnych govorach" ibid. Hetak moža być uzrušana nie adno hetaja źjava, ale j usia mova. Z druhoha boku, dziekańnie j ciekańnie majem u najdalšych miascovaściach kryvickich, prykładam, u Ržeŭskim pav. Ćvierščyny (hlań Šachmatov: "Kurs", II, 19), u Pskoŭščynie, u paviecie Aŭruckim na samym pahraničču z movaju ŭkrajinskaj. Jak možna było bačyć iz prykładaŭ, pryvodžanych na jinšyja źjavy, uv "Al kitabie" zaŭsiody jość "dz, c" zamiest prasłavianskich "d, t" paŭmiakkich dy ŭ spačatnaj hrupie "dv, tv", iz "v" pierad piaredniepadniabiennymi samahukami. U spačatnaj hrupie "dv, tv": dzeverach ("e" pa "dz", chiba, źjaviłasia jak abmyłka ŭ pisańniu) 30a9, dzverime 138a 3, meži dvŭch ladzvej 117b 8, 117 b. 9, (gen. pl. ad ladźvia ź lędvьja), čecverhi 21 b 13, 68a 10, čecverha 21a 10.

Ciapieraka niama roźnicy pamiž paślejšaj a spačatnaj hrupaju "dv" pierad piaredniepadniabiennym samahukam. Ale ŭv "Al kitabie" jošcieka, bo para jaho paŭstańnia bližšaja da stanu spačatnaha. Na "dź" ŭ paślejšaj hrupie "dv" z "dъv" streŭsia adno adzin prykład — Boiz' bere 'abedzve da adnahu(ho) słova złučic 90 b 13, u zastałych jo "dv": 'abedve nahi 43a 3, 'abedve ŭši 43a.

Adnoŭčy strełasia "dz" pierad "n" — dznej 24 b 2, što, kali nie abmyłka ŭ piśmie, dyk adbićcio centralnaha dyjalektu kryvickaha.

"dz" ćviardoje paŭstaječ z "d"+"s": lŭdzkoje 12 b 8, ludzk'ich 64a 12, lŭdzk'ich 60 a 15, lŭdzk'ij 30b 8, lŭdzkoje 130 b 9.

"d" pierachodzie ŭ "dź" pierad "ć". Majem na heta mnostva prykładaŭ u nieaznačańniku icci 41b 15, 42 a 14, 58b 5, 67b 3 i jinšyja, — zaŭsiody, icci z idźći z idti; "d" ustaŭlena podle ciap. času "idu" (pr. A. Sabaleŭski, Lekcii, 4 vyd., 258, 2 adstupiec).

Sustrełasia raz "idzci 92 a 17 i "pajdzci"; pieršaje napisańnie etymologičnaje, druhoje abmyłka ŭ piśmie. Pa pryrostkach u hetym nieaznačańniku jo zaŭsiody adno-*ci*.

U starych pamiatkach kryvickich dziekańnie prajaŭlajecca vielmi pozna. Šmat i biaśpiečnych prykładaŭ na dziekańnie jo ŭ pieršaj čećvierci XVI sth. ŭ Supraślskim zborniku 1520 h. (Šachmatov: "Kurs" II, 18). Ale takža paślej zaŭsiody pisali д, т zamiest дз, ц. Tolki ŭ kancu XVIII sth., jak rezultat pierarvańnia pravapisnaje tradycy, zapanavała abaznačańnie "dź, ć" litarami "дз", ц.

U movie kryvickaj nia było "d, t" miakkich, bo ź jich usiudych stalisia "dź, ć". Dyk nia tre' było bajacisia, što huki "dź, ć" pry abaznačańni jich litarami д, т pierad piaredniepadniabiennymi samahukami mahli być miašany z hukami "d, t". Pry takich abstavinach było tolki spravaju praktyki, jakimi litarami abaznačać "dź, ć" i nia było nijakich praktyčnych motyvaŭ mianiać tradycyjnaje abaznačańnie "dz, c". Naadvarot, het'kim abaznačańniam mova kryvickaja roźniłasia ad polskaje; dyk heta byŭ nacyjanalny pravapis (choć niapravilny), katory chacieli ŭdzieržyć niaźmienienym. Dziela taho takža ŭ polonizmach "dź, ć" abaznačali litarami д, т. Taksama było pry pierapisavańniu z łacinicy na kirylicu polskich tekstaŭ (pr. Karski, II-1, 436). Kali-b nia była pierarvana pravapisnaja tradyca, dyk, chiba, i ciapieraka Kryvičy ŭžyvali-b д, т na abaznačańnie "dz, c, jak, prykładam, u Kryvičoch, Ukrajinie j Maskoŭščynie ŭžyvajuć nat ciapier małoha jusa ŭ bohasłužebnych knihach na abaznačańnie huku "'a", jak na miescu spačatnaha małoha jusa, tak i na miescu "ja". Pahatovie abaznačańnie "dź, ć" litarami д, т było zrazumiełym u movie kryvickaj, dzie dla "dź, ć" nia było asobnych litaraŭ.

Karski, II-1, 435, uvažaje, što kryvickija "dź, ć" raźvilisia nie paślej XIV sth. Šachmataŭ u pracy "K voprosu ob obrazovanii russkich narečij i russkich narodnostej (Žurnał Ministerstva Narod. Prosveščenija, No. 189) uvažaje, što kryvickaje dziekańnie j ciekańnie paŭstała adnačasna ź dziekańniam u movie polskaj, značycca, nie paślej pałav. XII sth. (hl. J. Łoś: Gramatyka polska, I, 1922, b. 157-158). Pry svajim pahladzie pra daŭnaść kryvickaha dziekańnia Šachmataŭ zastaŭsia nazaŭsiody, choć źmianiŭ svoj raniejšy pahlad pra jahonaje pachodžańnie.

Aprača movy kryvickaje, dziekańnie majuć movy polskaja, kašubskaja, vyšniaja j dolniaja łužycka-serbskaja. Z hetaha vidać, što razhladanaja źjava siahaje svajim pačatkam pary prasłavianskaje; užo tady ŭ dyjalekcie kryvickim i ŭ paŭnočna-zachodnich dyjalektach prasłavianskaje movy "d, t" pierad piaredniepadniabiennymi samahukami peŭnie susim źmiakčylisia, choć jašče nie pierajšli ŭ "dź, ć".

Miakkoje ś śmat razoŭ i zaŭsiody sustrakajecca ŭ "Al kitabie" ŭ słovie dośic 18a 8, 20 a 8, 93b 5, 122a 3 i mnostva jinšych zamiž "dosyć" z do syti. U ciapierašniaj movie pryviedzienaje prysłoŭje maje čatyry chormy: "dosyć, dosić (dosić Dz. p. Rom. VIII, 173), "dos, do". Chorma "dos" užyvajecca, miž jinšaha, u ŭschodniaj čaści Mahileŭščyny, jak heta vidać iz užyvańnia jaje piśmieńnikam M. Hareckim (prykł. u pavieści "Anton"), pachodziačym iz Imścisłaŭskaha pav. U vil.-aš. dyjalekcie ja zvyčajna čuŭ chormu "dosyć" i "do", jany-ž užyvajucca i ŭ majim rodnym siale Arlaniatach. Ale 7 km. ad Arlaniat u bok m. Kreva, u siale Čuchny, aprača "dosyć" i "do", kažuć jašče "dosić". Vyhladaje, što "dos" i "do" paŭstali skaračeńniam iz "dosyć", a "dosić musiła-b paŭstać kantaminacaj (skryžavańniam) "dosyć" i "dość".

Źmiakčeńnie "s" u hrupie -ьsk

Prykłady: mus'ulmans'kaja 4 b 16, mus'ulmanśkūju 14a 8, 97a 2, 116b 7, mus'ulmanśkaje 14a 7, 29b 13, 37a 11, 39a 4, 52 a 12, 57 b 1, 97 a 3, mus'ulmanśkahu(-ho) 43a 10, raśk'ije 8a 3, 52 a 17, rajśkaje 22b 11, 56a 2, rajśkaj 77b 16, rajśkahu(=-ho) 131 b3, stvaricelśkaje 11b9, 57b2, 'adamśk'ij 14a 1, 'adamśk'ije 76a 3, 131a 9, cesarśkahu (=ho) 28b 16, 'enelśk'ij 40 a 14, 'anelśkaje 55a 6, 58a 2, 'anelśkaje 55a 6, 58a 2, 'anelśkaju 79a 8, pa-polśku 49a 15, saromśk'ije 49a 2, 73a 6, saromśk'ij 72a7, k'afirśk'ij 71a, 1, šejtanśk'ich 54b 12, šejtanśk'ije 54b 3, šejtanśkaje 55a 7, šejtanśkaja 58a 14, šejtanśkahu (=-ho) 63a 3, šejtanśkuju 113 b 4, vujśka (=vojśka) 59a 17, 59b 1, końśk'im 59b4, końśkaje 68b 15, kons'k'ije 11ob 6, imamśkahu (=-ho) 65 b 14, bałvanśkaje 68a 17, neprijecelśk'ich 80 b 9, patetarśku 86 b 17, mors'k'im 128 b 2.

Jo kolki prykładaŭ iz ćviardym "s" u hetaj hrupie: židoŭskaj 4 b 11, židuŭsk'ij 71a (pierad hetym biespasiarednie džahilśk'ij, k'afirśk'ij — ź miakkim "s") 'ajćoŭskaj 11b 8, łatroŭsk'ich 54 b 12, chreścanskaj 4 b 11, stvaricelskūju 56a 4, nebesk'im 3b 8, nebesk'ij 3 b 17, nebesk'ije 95a 3, 1o6a 4, 123a 4, parūsku 87a 1 (u papiarednim radku *patetarśku*), parusku 87a 2, bosk'im 117a 2, boskaj 136b 5 i jinšyja ad hetaha słova.

Jak bačym, z vyniatkam dvuch prykładaŭ, usi jinšyja ź ćviardym "s" takija, u katorych pierad "-ьsk" było "ŭ," "s" abo "ž".

Adnačasna nia łučyŭ nivodzin prykład, u katorym było by "ś", kali pierad spačatnaj hrupaju "-ьsk" było "ŭ", "s" abo "ž". Dyk pryčynu hetaha ćviardoha "s" treba bačyć u papiarednim vuśnianym huku "ŭ" dy ŭ "s", "ž". Dva prykłady ź ćviardym "s" pa jinšych suhukach, vidavočna, źjavilisia jak abmyłki ŭ piśmie, tym bolej, što adno z hetych słovaŭ strełasia takža iz "s" miakkim (stvaricelśkaje 11 b 9).

Ciapier u vil.-aš. dyjalekcie "s" u hrupie -ьsk zaŭsiody ćviardoje. Ale ŭ niekatorych jinšych dyjalektach kryvickich, prykładam u Mahileŭščynie j Viciebščynie, "ś" źmiakčonaje ŭ razhladanym złučeńniu zachavałasia dahetul. Pryviadu kolki prykładaŭ iz zbornikaŭ Ramanavych: carśkaha Sn. p. (I-3, 80), carśkuju ibid., ruśkaho ibid. 82 (dyk tut takža prośle papiaredniaha "s"), vojśka ibid. 99, ibid. 102, bahatyrśkim ibid. 100, žydoŭśkuju Harad. p. (VIII, 141), Vietkaŭśkim Hm. p. (VIII, 466), značycca taksama pa "ŭ". Zamorśkija Rh. p. (VIII, 473), bahatyrśkim Niev. p. (VIII, 447).

Karski, II — 1, 344, pryvodzie prykłady na ś u hetaj hrupie jak ździejanaha nastupnym miakkim "k". Adyli, heta nia tak jasna. My bačym, što ŭ takich chormach, jak *łask'i* 2b 9, 4 a 17, krask'i 65 b 5 (gn. sg. ad *łaska, kraska*) i pad. "s" zaŭsiody ćviardoje. Adyli, heta moža być vyjaśniena tym, što "s" tutka mieła aporu ŭ balšyni jinšych skłonaŭ, dzie było pierad "k" ćviardym tymčasam jak u prymietnikaŭ balšynia skłonaŭ maje "k" miakkoje. Dyk "s" u prymietnikaŭ źmiakčyłasia-b u skłonach iz "k" miakkim i adhenul pašyryłasia-b u zastałyja skłony, majučyja "k" ćviardoje. Što adnak heta nia było zapraŭdnaj pryčynaju źmiakčeńnia "s" u hrupie "ьsk", bačym iz prymietnika *blisk'ij* 15a 12, blisk'im 12a 1, blisk'imi 25 b 2, bliska 62 b 4 i h. d., katoraha "s" (iz "z" — blizъkъ) sustrakajecca adno ŭ chormie ćviardoj. Dyk pryčynaju nieźmiakčeńnia "s" u *krask'i, blisk'ij* i pad. moh być adno jich spačatny ъ pa "s" (krasъki), abo "z" (blizъkъjь). Z druhoha boku, kryšku nižej, u vartykule "Źmiakčeńnie suhukaŭ pierad miakkimi suhukami" pakazuju, što pryjmia "s" pierad "k" źmiakčajecca. Apošni zakid adpadzieć, kali budziem mieć naŭviecie, što ŭ pryjmionach musili jery ščeznuć raniej, čymsia ŭ siaredzinie słova. Ale naahuł ciažka da-

puścić, kab kališni ъ pamiž "s" a "k" moh pieraškadžać źmiakčeńniu "s", bo źmiakčeńnie hrytanych pierad "y" a ščeźnieńnie "ъ" stałasia adnačasna, a mo'na't jery ščeźli raniej*. Dyk "s" źmiakčyłasia ŭ rezultacie progresyŭnaje palatalizacy, upłyvam papiarredniaha "ь" albo źmiakčonaha jim papiarredniaha suhuku. Z prykładaŭ iz papiarednim "r", katoraje dyspalatalizavałasia dyjalektyčna ŭžo ŭ movie prasłavianskaj (hl. nižej pry "r"), bačym, što "s" nie mahło źmiakčycca ŭpłyvam papiarredniaha suhuku. Dyk "s" źmiakčyłasia ŭpłyvam papiarredniaha "ь". Na heta prosta pakazujuć takija prykłady, jak *vojśka*, uv "Al kitabie" (dvojčy strełasia) i ŭ žyvoj movie. "S" u hetym słovie nie mahło źmiakčycca ŭpłyvam nastupnoha "k", bo heta było ŭ usich skłonach ćviardoje. Nie mahło takža ŭ słovie *vojśka* stacca źmiakčeńnie "s" analogijaj jinšych prymietnikaŭ, bo hetaje słova ŭ śviedamaści hamoniačych daŭno pierastała łučycca z prymietnikami.

Pa vušnianym "ŭ" stałasia paślej zaćviardzieńnie "ś". Taksama stałasia zaćviardzieńnie "ś" pa "s", katoraje ŭ movie kryvickaj vymaŭlajecca zmocniena, a pa zaćviardziełym "ž" (bosk'ij z božskij z božšk'ij z božьskъjь). *R* i jinšyja ćviardyja suhuki nie dyspalatalizavali "s", bo jichniaja artykulaca dalšaja ad s, čymsia artykulaca "s" a "š" ad "ś". Prykłady ź ciapierašniaje movy, jak žydoŭśki, ruśki nia mohuć piarečyć hetamu pahladu, bo čym źjava staršaja, tym balej uzrušajecca jejny spačatny praściah.

Źmiakčeńnie suhukaŭ pierad miakkimi suhukami

Kali suhuki pierad piaredniepadniabiennymi samahukami źmiakčylisia, pierad hetymi suhukami miakčylisia taksama suhuki papiarednija, kali heta dazvalała jichniaja artykulaca.

Blizu vyłučna majem dačynieńnie ź pierachodnym źmiakčeńniam "s, z, d, t" u siaredniejazyčnyja "ś, ź, dź, ć".

Niekatoryja prykłady z "Al kitabu": aśmidześat 47 b 8, z'ver 68 b 2, zaśpiš 84 a b, nepaśpejuc 106 b 14 i mnostva jinšych.

Jak u starych spačatnych hrupach, taksama stałasia źmiakčeńnie suhukaŭ pierad miakkimi suhukami ŭ hrupach novych, paŭstałych pa ščeźnieńniu ъ: śmerci 47 a 7, śmerdzuščej 54 a 9* z'le 53 a 2, 55 a 9. Ab pierachodnym źmiakčeńniu "d, t" było skazana pry dziekańniu.

Taksama źmiakčajecca "z" pierad "j" i źmiakčonymi suhukami ŭ pryjmionach-pryrostkach: nez'jedajce 10 b 10, z'miłŭjśe 23 a 5, z'vitkoŭ 40 b 16, raz'bivajuc 60 a 3, uz'lij 71 b 2, iz'jeŭši 74 b 15, iz'jeli 75 a 1, nebeźpečne 81 b 10, z'meniŭśe 105 a 16, 'uz'livaŭ 107 a 9, raz'livajuči 110 b 1, źmešajŭśe 126 b 9 i jinšyja.

Źmiakčeńnie "z" u pryjmionach, što nie zraślisia z nastupnymi słovami: z' jich, iś cerplivimi 7 a 13, ź ludzmi 9 b 1, iz' śemi 16 b 8, iś pekła 30 a 6, 'enheli z' neba zijduc 30 a 9, iź źelonahu (= -ho) 42 a 5, ź ludzmi 42 a 12, iź 'Is'aprarok'em 46 b 7, dam iz' jeje pažitek 47 b 15, Iź levuhu (= levoho) boku 53 a 13, iź ceła 53 a 17, iś cełа vijdze 53 b 2, z' jim 59 a 13, iz' velik'im płačem 62 b 11, s' cebe vijdze 73 a 6, 136 b 16, iz' velik'im 73 b 13, iź listaŭ 75 a 14, iź Jehift'u 80 a 1, kažnij z' jich 81 a 5, iź s'eho śveta 82 b 3, iź śeho 82 b 6, iz' neba 90 a 15, 96 b 17, 135 a 13, is' śeho 105 b 3, beś cebe 105 b 10, Z' nebem 108 b 5, z' jeho 121 b 6, ź bełaho 123 b 7, iz' levoho 126 a 7, ź mene 135 a 9, ź neba 135 a 10, 135 a 16, ź velikahu (= -ho) 135 b 4, z' velik'im 136 a 16 i jinšyja.

Jo kolki prypadkaŭ iz "z" "s". Pryviadu ŭsi: z jeho 11 b 7, iz levuhu 53 b 16, zmiłujśe 106 a 12, razdzeliŭšiśe 124 a 8, scisnuc 126 a 8, zjeli-b 133 b 6. Hetyja prypadki iz "z", "s" nadabie vyjaśnić častkava jak abmyłki ŭ piśmie, častkava tym, što pry pamałaj niapryrodnaj vymovie "z" ("s") u pryjmionach ciesna nia łučycca ź miakkim suhukam nastupnoha słova i moža tady nie pierachodzić u "ź" ("ś").

U ciapierašniaj movie "z" ("s") u pryjmionach a pryrostkach taksama źmiakčajecca u "ź" ("ś") pierad miakkimi suhukami (pr. Karski, II-1, 344).

Taksama pierachodzie "z" ("s") u "ź" ("ś") pierad hrytanymi, što źmiakčylisia paślej: źhinŭc 36 a 14, źhine 165, 36 a 15, 36 a 16, 3 6b 1, źhinuc 36 a 15, ni s' k'im 32 b 15, ś k'im 95 b 1, ś k'im ib. i jinš. Jo taksama prypadki iz "z" pierad "h": zhibłam 52 a 1, zhine 59 a 4. U ciapierašniaj movie jo takža źmiakčeńnie pryjmieni j pryrostka "z" ("s") u "ź" ("ś") pierad źmiakčonymi hrytanymi "h", "k", "ch", choć Karski (ib.) pryvodzie prykłady adno na źmiakčeńnie pierad "k", "ch".

---

* Źmiakčeńnie hrytanych pierad "y" stałasia, chiba, u pieršaj pałavicy XII sth. (A. Sabaleŭski, Lekcii, 4 vyd., 130), a jery ščeźli podle Sabaleŭskaha (ib. 46) u druhoj pałavicy XI sth.

* "Śmierci", "śmiardziuščy" pryvodžu hetta, a nie pry pryjmionach, bo naležnaść "ś" da pryjmionaŭ u jich užo nia čułasia.

Zaćviardzieńnie "r". Mova kryvickaja znaje tolki "r" ćviardoje, bo "r" miakkoje ŭ jaje zaćviardzieła. U kryvickich havorkach paŭnočna-ŭschodnich miascami ciapieraka jo takža "r" miakkoje, ale heta novy ŭpłyŭ maskoŭski. Što heta adno nivelaca i što iz zapraŭdnaj vymovaj kryvickaj nia maje ničahusieńki supolnaha, pakazuje toje, što tam, dzie vymaŭlajuć "r" miakkoje, užyvajuć takža "r" miakkoje zamiž spačatnaha "r" ćviardoha. Svietča ab hetym i Karski (II-1, 390 i nastupnyja). Taksama aŭtary "Opyta dial. karty rus. jaz." pišuć: "po vsej territorii (kryvickaj), gde "r" miagkoje pojaviloś vnov', popadajutsja slova s "r" mjagkim i na meste starogo "r" tverdogo: "starjat'sja, rjama, sachar'" Taksama Šachmataŭ: "V Belorussii obrazovannye elementy, pod vlijaniem podražanija velikorusskomu jazyku, starajutsja v sootvetstvii s velikorusskim mjagkim "r" proiznosit' "r" mjagkoje na meste svoego tverdogo "r" (govorjat carja, sverjal vmesto svoich, cara i t. d.), a eto vedet k zamene i iskonnogo "r" čerez "r" mjagkoe (napr. krjasnyj kak rjak). "Vvedenie", 84. Heta davoli śvietčyć, što miascovaje "r" miakkoje ŭ movie kryvickaj źjaviłasia pad upłyvam čužym. Kryvičy pad upłyvam maskoŭskim staralisia vymaŭlać "r" miakkoje tam, dzie jano było ŭ movie maskoŭskaj, ale dzielataho što ŭ siabie znali tolko adno "r" — ćviardoje, dyk pačali vymaŭlać usiudy miakka. Jak pakazuje Karski, ib., čym bližej da maskoŭskaje hranicy etnografičnaje, tym radziej vymaŭlajecca miakka spačatnaje "r" ćviardoje, bo tym balej Kryvičy avałodujuć maskoŭskuju vymovu. Heta vidavočny maskoŭski ŭpłyŭ. Jašče pryviadu adzin davod maskoŭskaha ŭpłyvu i spačatnaha zaćviardzieńnia "r" u kryvickaj movie. Jak vidać iz pskoŭskich pamiatkaŭ, u stahodździu XV u pskoŭskim narečču kryvickaje movy było "r" zaćviardziełaje; prykładam: starynach, manastyry, ospodara, tvorou, po morou" i jinšyja (Šachmataŭ: Vvedenie, 60), ale ciapieraka tam "r" miakkoje. Starakryvickija pamiatki blizu ŭsi znajuć zaćviardziełaje "r" (Karski II-1, 383). Uv "Al kitabie" jasna vidać zaćviardziełaje "r" u tym, što pa jim "e" vielmi časta pierachodzie ŭ "a". Prykłady hlań vyšej pry akańniu.

Dzielataho što vyłučna ćviardoje "r" znajuć Serby, častkava zaćviardziełaje "r" majuć Słaviency, a naparu sustrakajecca zaćviardziełaje "r" u pamiatkach starasłavianskich, Karski, II-1, 382, uvažaje, što "r" zaćviardzieła dyjalektyčna ŭžo ŭ movie prasłavianskaj.

Zaćviardzieńnie vuśnianych b, p, m. Vuśnianyja ŭ kryvickaj movie zastalisia miakkija adno pierad piarednie-padniabiennymi samahukami, a pa ščezłym "ь" ŭsiudy zaćviardzieli (pr. Karski, II-1, 408). Zaćviardziełym u hetym pałažeńniu jo takža "v", bo pierad suhukami pierachodzie ŭ "ŭ". Dzielataho što ŭ "Al kitabie" tyja samyja litary ŭžyvajucca dziela abaznačańnia jak ćviardych, tak i miakkich vuśnianych zaćviardzieńnie vuśnianych vidać adno ŭ hrupie vuśniany +ьj+ samahuk, dzie pa ščeźnieńniu ь "j" nie asymilujecca da papiaredniaha vuśnianaha, tymčasam da jinšych suhukaŭ asymilujecca. Kolki prykładaŭ: xełapja 55 b 14, 56 a 1, 'ubjuc 53 b 13, pjanstva 63 a 16 i šmat jinšych — biaz vyniatku.

Zaćviardzieńnie š, ž, č, c. U ciapierašniaj movie kryvickaj "š", "ž" "č", "c" (iz spačatnaha "c", z "t'" jo "ć" miakkoje) zaćviardzieli (pr. Karski, II-1, 459 a 485). U "Al kitabie" dyspalatalizavanaja vymova "š", "ž", "č", "c" vidać iz taho, što pa jich sustrakajecca vielmi šmat prykładaŭ pierachodu nienaciśnienaha "e" ŭ "a". Prykłady pryviedzieny vyšej, pry akańniu.

Zaćviardziełaje s sustrakajecca ŭv "Al kitabie" ŭ słovie "serca" i ŭ utvoranych ad jaho: sercem 2 b 6, 2 b 14, 30 b 11, 31 a 7, 40 a 8, 76 b 3, 85 b 11, serce 58 a 17, Lechkoserdnij 16 a 9, serdečne 31 a 10, 49 b 15. Adnačasna jo prypadki iź "ś" miakkim: miłośerdnij 23 a 6, 2 b 11, 9 b 17, 36 a 9, miłośerdze 10 a 2, 'a miłaśerdzu 36 a 6, miłośerdnim 23 a 5, miłaśerdnejšij 95 a 13, śerdečne 47 a 13, 51 a 18. Dyk adnolkavy lik prypadkaŭ iz "s" a "ś", ale 6 prypadkaŭ iź "ś" majuć adnačasna nienaciśnienaje "o" pa "ł", dyk možna jich uvažać za polonizmy. *Serca, miłaserdzia, miłaserny* zaŭsiody ciapier vymaŭlajucca ŭ movie kryvickaj iz zaćviardziełym "s" (pr. Karski, II-1, 182). Šachmataŭ, Kurs ist. rus. jaz., II, vyjaśniaje zaćviardziełaje "s" u słovie "serca" ŭpłyvam zaćviardziełaha "r". Kali z prsł. hrupaŭ tъrt, tьrt iz składatvornym "r" i piarednim vokalnym elementam kryvickaja mova mieła daŭniej "r" sonantyčnaje, dyk "r" u słovie "serca" dziejała biespasiaredne na papiaredniaje "ś".

Zaćviardziełaje d majem u słovie "*vuzdečka*", viedamaje ź ciapierašniaje movy i adnoŭčy sustrełasia ŭv "Al kitabie": ŭzdečka 110 b 9. U ciapierašniaj movie jo takža *vuzdačka: uzdačkaj* Niev. (Rom. VIII, 447). "U" na pačatku ŭ zborniku Ramanavym, jak i ŭ našym rukapisie — dziela bolšaj "pravilnaści". Dumaju, što kan-

taminacaj (skryžavańniam) *vuździečka* a *vuzdačka* paŭstała *vuzdečka*.

Z pryviedzienych pad "Zaćviardziełaje "s" prykładaŭ było vidać, što zaćviardziełaje "d" jościeka ŭ słovie *serdečne*.

UPADABNIEŃNIE (ASYMILACA) SUHUKAŬ

Prośle ščeźnieńnia jeraŭ paŭstali novyja hrupy suhukaŭ. Suhuki ŭ hetych hrupach pačali ŭpadabniacca podle hučnaści, miesca artykulacy a palatalnaści. Ab apošnim była mova vyšej; hetta zaciemlu ab dvuch pieršych.

Pierachod zvonkich u cichija i naadvarot

Zvonkija suhuki pierad cichimi pierachodziać u cichija: rastopicca 1 b 5, rastopic 59 b 3, bliska 62 b 4, blisk'im 12 a 1, blisk'ij 15 a 2, — zaŭsiody ŭ hetym słovie. Lechkoserdnij 16 a 9, lechka 79 b 14, lechčic 78b 16 — zaŭsiody z "ch". caškuju 19 b 2, is kamena 42 a 6, s tich pričin 42 b 3, tchnŭŭ 54 a 1, is perła 55 b 13, icci 58 b 5, ścerochśe 74 a 12, ś cebe 73 a 6. Prykładaŭ nia šmat, zvyčajna abaznačajucca suhuki etymologična, prykł.: razsipaŭ 10 a 7, zsiłaju 16 b 8, cažšaje 34 b 5, razkazaŭ 45 b 15.

Aŭtar u svajim imknieńniu pisać etymologična robie abmyłki takža proci etymologiji: śvedkuje 32 a 17 (zn. śviatkuje), vižšij 39 a 1, izkrak 72 b 6, 72 b 15 (ad *iskra)*, žtu (što) 108 a 9. Hetyja prypadki taksama śvietčać ab upadabnieńniu. Adyli nia vyłučana, što małaja kolkaść prypadkaŭ upadabnieńnia zvonkich suhukaŭ da cichich śvietčyć ab tym, što hetaja źjava nia była jašče susim raźviŭšysia ŭ paru napisańnia "Al kitabu".

Cichija pierad zvonkimi pierachodziać u zvonkija: lidžbi 3 a 1, 15 a 8, lidžbu 8 a 17, 15 a 8, proz'bu 3 b 11, 21 a 4, kledba 12 b 8, 53 b 1, 58 a 2 (z klętьba). Słovy: ličba, prośba, klatba — zaŭsiody sustrakajucca z upadabnieńniam da nastupnoha zvonkaha: vižmenavanych 77 b 10, pedzdześat 86 a 7 (ź piaćdziesiat).

Pryjmia s pierajšło ŭ z

Pryjmia sъ pa ščeźnieńniu jeru pierad zvonkimi suhukami pierajšło ŭ "z". Z druhoha boku, pryjmia jьz, jak było pakazana vyšej, pierajšło ŭ "jz" a dalej u "z" i ŭpłyvała na pryjmia "s". Adli tut dziejała analogija balšyni pryjmionaŭ iz kancavym "z" "(roz", "bez" i jinš.). U rezultacie mienavanych pryčynaŭ pryjmia "s" pierajšło ŭ "z" i het'kim paradkam źliłosia z pryjmiom "z" iź *jьз.

U našym rukapisie sustrakajecca pryjmia "z" iz "s" zaŭsiody, z vyniatkam nievialičkaj kolkaści prypadkaŭ, kali pryjmia "z" stajić pierad cichimi suhukami. Prykłady hlań vyšej pry "Akańnie", pry "Jery ŭ pryjmionach" dy pry prystaŭnym "i".

Pierad samahukami ani razu nia strełasia ŭ rukapisie "s" na miescu sъ, taksama ni razu nia strełasia "sa" na miescu sъ, a zaŭsiody "za".

Pryjmia ot pierajšło ŭ od.

"T" pryjmieni "ot" pa ščeźnieńniu jeru ŭpadabniałasia da nastupnych zvonkich suhukaŭ, ale balej tut dziejaŭ mament psychologičny, značycca, analogija jinšych pryjmionaŭ, majučych kancavoje "d" ('nad", "pad", "pierad"), i het'kim paradkam "ot" było zamieniena na "od" (z pryčyny akańnia—"ad"): 'Ad ŭs'ich 17b 5, 18 a 3, 'ad imama 20 a 11, 38 a 15, 38 a 16, 38 a 17, 69 a 11, 'adkaži 42 a 1, 'adrečecca ad jeho iman 46 b 13, 'ad jeho 46 b 14, 46 b 16, 47 a 1, 47 a 3, adkŭl 51 b 13, 'adijduc 52 a 5, 'ad 'uschodu 55 b 17, 'ad 'ŭšich 62 b 2, 'ad jeho 'adijdze 63 b 11, 'ad 'Adama 74 b 6, 'ad 'ŭśuhu (= uśoho) 75 b 5, 'ad Adampraroke 77 b 15, 'ad 'uśohu (= -ho) 78 b 2, 'ad'uśŭl 82 a 4, 'ad imama 84 a 3, 'ad 'uśeho 84 a 16, 'ad jich 91 b 8, 96 a 2, 121 b 8, 136 b 14, 'ad rozumu 'adišła 94 a 6, 'Ad Is'-ma'iłproroke 103 b 13, 'ad inšich 105 a 4, 'ad 'us'ich 109 b 1, 'adervecca 126 a 3, Ad 'adnahu (= -ho) 128 b 1 i jinšyja. U rukapisie pišacca adnolkava "ad" jak pierad samahukami a zvonkimi suhukami, tak i pierad cichimi suhukami.

Z usiaho rukapisu strelisia adno try prypadki z "t": 'atdaju 79 b 11, 'et 'ŭśoho 135 b 9 a Ŭtpomnem 108 a 1. Dva pieršyja prykłady napeŭna abmyłki ŭ pisańniu. Apošni, dziela taho što "t" stajić pierad cichim "p", moh-by być napisany podle vymovy. Adyli, kali voźmiem na ŭvahu, što ŭsiudych majem "ad" (značycca z "a"), a tolki ŭ hetym prypadku "ut" —, zrazumiejem, što tut "u" značyć nia "o", ale "u", a "t" paŭstała abmyłkaju ŭ pisańniu zamiž "s". Dyk treba čytać "uspomnem", što susim hodzicca da tekstu.

Asymilaca podle miesca artykulacy

"z", "s" pierad "ž", "č" pierachodziać u "ž" "š": š čim 12 a 2, ščaślivej 16 a 1, ščaślivije 29 b 7, iž žanami 15 b 7, 36 b 12 i jinš.

"š" pierad "ś" pierachodzić u "ś". Heta jościeka ŭ 2 as. adz. 1. ciapierašniaha času, kali prośle kancavoha "š" stajić zvarotnaje zajmia "śa" iź "sę" kłanejeśśe 4 a 15, jak majeśe 31 b 3, 'abrečeśśe

83 a 12, ucišše 111 a 4 i jinš. Što da adnaho "š" (maješe) hla nižej pry "Źliććio". "Č" asymilujecca z "c": 'u saroce 107 a 10 z "u saročce".

Upadabnieńnie j da papiaredniaha suhuku

U hrupach suhuk +ьj+ samahuk j prośle ščeźnieńnia ь upadobniłasia da papiaredniaha źmiakčonaha suhuku, takim paradkam paŭstała hrupa: padvojny źmiakčony suhuk + samahuk. Hety padvojny abo ŭzmocnieny miakki suhuk u niekatorych miascoch, choć zredku, źlivajecca ŭ vadzin miakki suhuk. U starakryvickich pamiatkach, z pryčyny tradycyjnaha pravapisu, zvyčajna pišacca suhuk +ь+ jotavany samahuk*.

Dziela het'kaje tradycy prypadki biaź "j" z padvojnym abo adnym suhukam nia vielmi častyja. U našym rukapisie častkava jo prypadki suhuk + samahuk, častkava suhuk +j+ samahuk. Prypadkaŭ suhuk + samahuk jo 155. Pryviadu niekatoryja: davana 18 a 7, cerpene 20 a 5, navežane 29 b 3, 'adpuščene 23 a 11, 'Abrekane 23 b 3, bez pitane 24 a 6, hledzene 24 b 14, žadane 25 a 14, vezanem 26 b 9, da ŭšu 32 b 16, švetkavanem 33 b 10, hulanem ib. čitane 34 a 1, pri kenanu 34 a 8, zdavane 39 a 14, ŭstavanŭ 39 a 13, dazvalene 40 b 10, chavanem 51 a 4, bez pakejane 51 b 4, razširene 57 a 7, karanem 59 a 10, ržanem 59 b 4, 'ad kerane 62 b 1, hranu 63 a 7, da ŭšu 76 b 1, ražena 69 b 15, da ušu 83 a 4, milanem 84 a 15, kamenem k'idali 90 a 10, karenem 94 a 2, da paražene 100 b 7, stvarene 109 b 1, strašene 133 b 3, spašene 35 b 5. Zaŭsiody pišacca biaź "j" słova "chraścianin" i ŭtvoranyja ad jaho: xrescanmi 4 b 8, xreščanin 112 a 9, 119 a 9 i h. d.

Ź "j" prypadkaŭ 122, u hetym liku 59 razoŭ słova "spasieńnie". Hetaje słova zaŭsiody sustrakajecca z "j" (spašenje 4 b 5 i jinš.), a tolki adzin prykład vyšpryviedzieny łučyŭ bieź "j". Het'kaje pisańnie słova "spasieńnie" možna vyjasnić tym, što pravapis jaho byŭ viedamy aŭtaru ź litaratury kirylicaju. Što hetaje słova taksama vymaŭlałasia biaź "j", vidać iz taho, što adnoŭčy łučyła biaz hetaha "j". Zastałyja 63 razy ź "j" blizu ŭsi tyja słovy, što vyšej pryviedzieny biaź "j". Značycca, proci kažnaha prypadku ź "j" jo dva-try prypadki taho-ž słova biaź "j". Pryviadu kolki prykładaŭ: davanje 18 b 5, picja 19 a 10, žadanje 29 b 4 paśle pecja 35 a 1.

Z taho, što było skazana, jak vyhladajuć prypadki ź "j", a biaź jaho, možna ŭvažać, što prypadki ź "j" heta tolki adbićcio sposabu pisańnia zakładzienaha na carkoŭna-słavianskaj tradycy. Z hetym sposabam pisańnia aŭtar rukapisu paznajomiŭsia iz sučasnaj jamu litaratury kryvickaj kirylicaju. Hetaje dapuščeńnie moža być paćvierdžana tym, što takža polonizmy aŭtar piša ź "j" ('u venzenju 20 b 6, 136 a 1) dy jo prykłady ź "j" u polskim tekście: z'elje 98 a 8, našenje 98 a 10, lenkanje 102 b 12. Na't adnoŭčy strełasia *vernije mus'ulmanje* 72 a 16.

Zaćviardziełyja vušnianyja "b", "p", "m", "v" i takaja-ž likvida "r" nie ŭpadabniajucca da "j" prykł.: iznadvurja (iznadvorja) pahładzic 73 b 12, chełapjŭ 30 a 3, chełapja 55 b 14, 56 a 1, 'ubjuc 53 b 13, bje 59 b 9, bjŭc 59 b 10, pjanstve 62 b 13, upjecca 63 b 2, pjanstva 63 a 16, napjecca 63 a 16, vipju 114 a 8, bjucca 106 b 14 i jinšyja. Uv "Al kitabie" niama ani vodnaha prykładu, dzie-b pa vušnianym abo "r" nia było "j". Dyk že, jak carkoŭna-słavianskaja tradyca pravapisnaja ŭ kryvickaj litaratury kirylicaju*, tak i adbićcio hetaje tradycy ŭv "Al kitabie" paddzieržavałasia tymi prypadkami, dzie "j" byvała prośle vušnianych "b", "p", "m", "v" abo prośle likvidy "r", bo asymilacy "j" da hetych suhukaŭ niama.

U ŭsich pryviedzienych prykładach razhladanaje hrupy biaź "j" jość adzinočny suhuk, darma što ciapier zvyčajna padvojny; heta, vidavočna, tolki sposab pisańnia aŭtaraŭ, katory ściarohsia abaznačać padvojnych suhukaŭ (hl. kryšku nižej pry "Źliććio suhukaŭ").

Progresyŭnaja asymilaca jošcieka jašče ŭ 2 as. mn. 1. zahadnaha ładu (2 imp. pl.) dziejasłovaŭ, majučych "ž" pierad kančatkam hetaje chormy: ježče, pijce 16 a 1, trecuju čašc ježče sami 26 b 14, neježče 10 a 14, 10 a 15.

U 3 as. adz. j mn. 1. ciapierašniaha času dy ŭ nieaznačańniku *tьś* pierajšło ŭ *ćś, katoraje* — u *ćć, z čaho* — *cc*: chvalicca 9b6, kłanejecca 1 a 1, bajicca 63 a 16, upjecca 63 b 2, napjecca 63 a 16, 'adrečecca 46 b 13, nespadzevajucca 47 b 14, začinecca 54 a 8, trasŭcca 91 a 8, bjŭcca 106 b 14, i šmat jinšych. U nieaznačańniku: kłanecca 45 a 11, 46 b 4, 46 b 10 i jinšyja.

U słovie "desętь" u składanych ličnikach ad 11-19 dy 20, 30 nienaciśnienaje "e" skaraciłasia ŭ "ь", pa ščeźnieńniu katoraha "d" prytarnavałasia da cichoha suhuku "š", pierachodziačy ŭ "t'"

* Pr. Karski, ib.

* Pr. Stang Chr. S.: Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen.

(t'śat'), a pry dziekańniu pierajšło dalej u "ć" (ćsać). Hetaje "ć", adnolkava jak u vyšpryviedzienych prykładach, upadobniła da siabie nastupny suhuk "ś"; het'kim paradkam paŭstała ćcać, adli pry zaćviardzieńniu "ccać". Prykłady z rukapisu: Dzevetnaccac 3 a 3, 3 a 6, 3 b 14, 3 b 15, 'aśminaccac 4 a 6, triccac 15 a 7, trinaccatij 21 b 15, dvanaccac 34 a 7, dvanaccataje 42 b 1 i šmat jinšych.

Karski vyjaśniaje, što "t'ś" pierajšło ŭ "c" dy pierad hetym "c" moh być jašče adnoŭleny huk "t", katory dalej upadobniŭsia da "c" (op. cit. II-1, 450, druhi adstupiec). Ale hrupa "dś" podle Karskaha pierajšła ŭ "t'ś" z čaho *c*, kataraje dalej zmacniaje svaju pieršuju čaść i raźvivajecca ŭ "cc" (II-1, 445, pieršy adstupiec).

Tut naŭpierad niezrazumiełaja roźnica ŭ razvoju adnolkavych hrupaŭ. Zmacnieńnie "c" było-b jašče praŭdapadobna, bo viedama takža ź jinšych prykładaŭ (hl. nižej "Zdvajeńnie suhukaŭ"), ale ŭstaŭlańnie "t" pamiž samahukam a "c" niskul nia viedama. Adzinočnyja prykłady iz starych pamiatkaŭ iz "tc", pryvodžanyja Karskim ib., barždziej źjaŭlajucca asablivaśćmi pravapisnymi: pisali na kancy ть, a kali tre' było dadać jašče zvarotnaje zajmia, dyk musili napisać ться, a dziela taho što vymaŭlali "cca", dyk mahło być napisana тца (tca).

RASPADABNIEŃNIE

Raspadabnieńnie ŭ hrupie "nьn" strełasia ŭ rukapisie tolki ŭ vadnym słovie *pytalnik:* pitalnik'i 34 b 4, pitalnikaŭ 79 b 2. Źjava hetaja viedamaja ciapierašniaj movie vil.-aš. prastory. Ale ŭ vializarnaj balšyni jinšych havorkaŭ kryvickich raspadabnieńnia ŭ hrupie "nьn" niamašaka, kažacca *kidańnik, pytańnik* i jinš. I ŭ vil.-aš. dyjalekcie niama raspadabnieńnia ŭ hrupie "nn", kali spakmieńnik na — "nьnik" utvorany ad spakmieńnika, majučaha pierad kančatkam "n": abarona — abarońnik, zakon — zakońnik "toj, chto dziaržyć zakony, pravy, pryncypy", abaranka — abarańnik "toj, chto piače abaranki", sasna — sasońnik. U hetych i da jich padobnych spakmieńnikach "ń" maje paddzieržańnie ŭ "n" tych słovaŭ (abarona, zakon, abaranka), ad asnovy katorych hetyja spakmieńniki ŭtvorany.

Niazhodna z tym, što kaža Sabaleŭski, op. cit., 107, "š" iz "č" u hrupie čьn nia strełasia ani razu. Zaŭsiody jo "čn": pamačnikom 1 b 4, smačnaje 25 b 11, patničnij 33 a 10, večnij 35 b 8, konečne 39 b 8, nočnij 119 a 3, 119 a 4, nočnich 42 b 10, 118 b 9. Pierachod

"čn" u "šn" jo źjavaju movy maskoŭskaje, u movie kryvickaj sporadyčna sustrakajecca adno ŭ niekatorych miascovaściech.

Zusim toje samoje treba skazać pra złučeńnie "dn", kataraje ŭ vializarnaj balšyni kryvickaje movy ŭ "nn" nie pierachodzić, tymčasam, jak hety pierachod źjaŭlajecca adnej iz asablivaściaŭ movy maskoŭskaje. Prykłady z rukapisu: s'ohodne 5 a 4, 'adnu (adno) 54 b 5, 'adnamu 138 a 7, pa 'adnom 82 b 12, 115 b 3, 'adnim 'adnich 121 b 9 i jinšyja.

U zajmieni "kъto "k" pierad "t" pa ščeźnieńniu jeru razpadobniłasia, pierachodziačy ŭ "ch": chto 1 a 1, 44 a 2, 52 a 11 i jinšyja. Taksama "k" pierad "t" u varabskim "vakt" "raz" pierajšło ŭ "ch": vachtach 5 a 5, vachteŭ 29 a 6, vachtu 37 a 1 i jinš.

Huk "č" pierad "t" u zajmieni "čьto" raspadobniŭsia, pierachodziačy ŭ "š": što 1 a 6 i jinš.

Raspadabnieńnie j upadabnieńnie adnolkavych suhukaŭ, stajačych u roznych składoch słova

Raspadabnieńnie šypiačych, stajačych u roznych składoch słova, adbiłasia ŭ rukapisie ŭ prykładach: zič 9 a 5, zičlivim 9 b 3, zičic 41 b 16, zičlivaśći 67 a 15 iz *žyčyć* i pad. Raspadabnieńnie šypiačych, stajačych u roznych składoch słova, ja razhledziŭ u "Rodnaj movie", kn. 1-2, Vilnia 1930. Da taho, što tam skazana, mahu jašče dadać, što raspadabnieńnie šypiačych majem jašče ŭ słovie *nistožyć.* Upadabnieńnie šypiačych majem jašče ŭ słovie "šaša" iz "šosse".

Raspadabnieńnie "t" jośćieka ŭ słovie *dastament* z *testament,* viedamym u našym rukapisie—destamentu 53 a 5, Meŭ lūd k'itab, dastament Muchemmedmussefa 105, 4-6 — i ŭ jinšych pamiatkach kryvickaje movy.

Raspadabnieńnie adnolkavych abo adnaha radu suhukaŭ, stajačych u roznych składoch taho-ž słova i pracileżnaje jamu ŭpadabnieńnie jość adnej iz charaktarystyčnych asablivaściaŭ kryvickaje movy. Upadabnieńnie j raspadabnieńnie "n" było razhledžana vyšej u vart. "Protezy ŭ złučeńniu pryjmiennym". Hetta pryviadu prypadki raspadabnieńnia j upadabnieńnia jinšych suhukaŭ. Uv "Al kitabie" hetyja prypadki nia strelisia, bo nia łučyli adpaviednyja słovy. Raspadabnieńnie "r" jość u słovie *patret* z *portret.* Tut "r" raspadobniłasia takim paradkam, što pieršaje "r" vypała. Ale "r" raspadabniajecca jašče tak, što adno ź jich zamianiajecca hukam "l". Het'ki sposab raspadabnieńnia "r" asabliva pašyryŭšysia. Majem jaho, miž jinšaha, u słovach *kalidor* z *karridor, saladera* z

seradela, levarver z *revolver, limar* z *rymar (Limar chamuty papraŭlaje.* NSŁ 268, Limarskaja rabota, ib.), landar, landarka, landarstva (*A landarka ź landarom miod, harełku pradajuć.* Marcinkievič: Hapon; takža ŭ NSŁ. z "randar, randarka, randarstva".

Upadabnieńnie "r" jošcieka ŭ słovach: *probaršč* z *probošč, rojstra* z *rojsta* (u vabodvych słovach "r" nastupnoje źjaviłasia pad upłyvam "r" papiaredniaha), *prašpart* z *pašpart* ("r" papiaredniaje źjaviłasia pad upłyvam "r" nastupnoha).

Zrazumieła, čamu pobač iz raspadabnieńniam jošć upadabnieńnie, bo heta dva pracileżnyja baki taje samaje źjavy. Dyk, kali jošć raspadabnieńnie ŭ jakoj movie, to možna spadziavacca ŭ tej movie i ŭpadabnieńnia, kali znojducca adpaviednyja varunki. Takija varunki, prykładam, byli ŭ słovach *probašč, pašpart,* u katorych składy biaz "r" byli lišnie "lahkija" proci składoŭ iz "r". Dyk budzie zrazumieła, čamu ładny pracent prypadkaŭ na raspadabnieńnie j upadabnieńnie prypadaje na słovy čužyja, pazyčanyja da kryvickaje movy. U čužych słovach kryvickaja mova strełasia ź niapryrodnym joj składam hukaŭ (prykładam, niemahčyma znajšci ŭ kryvickaj movie svajho słova, u katorym było-b try "n", jak u *Kanstancin,* abo try "t", jak u *testament*), katory — darohaju raspadabnieńnia abo ŭpadabnieńnia — prytarnavała da svaje hukavoje pryrody.

ŹLIĆCIO SUHUKAŬ

Redčas pobač stajačyja suhuki ŭ rezultacie ŭpadabnieńnia stanavilisia adnolkavyja, tady mahli źlicca ŭ vadzin. Prykłady na źlićcio, što strelisia ŭ rukapisie, možna raździalić na kolki hrupaŭ.

Zapraŭdnaje a časta vielmi składanaje źlićcio pa ščeźnieńniu jeru majem u het'kich prypadkach:

1. Złučeńnie *šьs* pa ščeźnieńniu *ь* dało *šs*, adkul *ss*, katoraje źliłosia ŭ *s*: tavaristva 62 b 12, ptastva 95 a 6, 95 a 9, cherastva 135 b 4 (gn. sg.).

Adnolkava "žьs" pierajšło ŭ "s" pasiarednictvam "žs", "zs", "ss": bostva 16a9, 'ŭbostva 47a14, 'ubostva 47a16, 60b17, bosk'im 117a2 i jinšyja.

2. "tъs" pierajšło ŭ "ts", z čaho "c": cnota 66b5 (z tъsnota, Ipacki letapis: цнѣтася, Цна (nazoŭ raki), vykład Sabaleŭskaha, Lekcii, 4 vyd., 108.

3. "dьs" pierajšło ŭ "ds", z čaho "dz": lūdzkoje 12b8, lūdzk'ich 64a2, lūdzk'ije ib. i jinš. Ale — 'u suśedstve 55a9, vidavočna, tolki hetak napisana pad upłyvam "susied" zamiž "u suśedztve".

4. "čьs" źmianiłasia ŭ "c" pasiarednictvam "čs", "tšs", "ts": muzyck'ich 28b14, prarockūju 4b6, prarock'im 5b3 (hetak zaŭsiody, šmat razoŭ, ale dvojčy "s": praroskaje 68b16, prarosk'ije 106a5 — vidavočna, abmyłki ŭ pisańniu), žanockaje 57b13, praroctva 57a9, zacnich 22a15, 77a11, zacnim 27a10, zacnejšije 27b8, zacnij 32b8 i jinš., iz *za-čьstьnъjь.

Pa ščeźnieńniu jeru ŭ *čьsti* a padobnych ciažkaja da vymovy hrupa "čść" pierajšła ŭ "tść" pasiarednictvam "tšść", katoraha "š" upadobniłasia da "ś" i źliłosia ź jim: 'utścivašci 62a1, 'utścivaśc 62a2, pej sełevat' (nabožnaja pieśnia, arab.) o tści praroke! 133a3. Adnoŭčy łučyła: roznije češci 128a2.

Byvaje, što ŭ hrupie "tść", "t" adpadaje: us'civaje i charošaje reč rozum 136a3, us'civaje 136a13. Taksama ŭ ciapierašniaj movie: niepatściŭka Nsł. 335, za ściovym stałom siedziučy. Čr. (Rom. VIII, 512).

Pobač iz hetymi ŭ *častavaŭ* 31b2, ь pierajšoŭ u "e", z katoraha, jak nienaciśnienaha, jo "a".

U prykładach nižej pryviedzienych nielha bačyć źlićcio.

1. Hetak naparu sustrakajecca adno "ś" zamiž dvuch "śś" u 2 as. zvarotnych dziejasłovaŭ: jak majeśe 31 b 3, kłanejeśe 87 a 9, 87 a 11, pobač zvyčajnych prykładaŭ iz dvuma "śś": kłanejeśśe 4 a 15, neradujeśśe 5 a 6 i pad.

2. U vyššaj i najvyššaj stupieni niekatorych prymietnikaŭ zamiž dvuch "šš" časta sustrakajecca adno š: najvišaje 13 b 6, višimi 39 a 1, naxerošij 52 a 15 (najvyššaja stupień ad "charošy").

3. Zamiž dvuch čč z dč časta pišacca "č" adno: 'ačinec 53 b 16, ačinic 106 a 15, 106 a 16, 'ačinū 114 a 8, 'ačiniliśe 122 a 7, 129 a 1.

4. Zamiž dvuch "cc" pišacca naparu adno ŭ 3 as. adz. j mn. l. zvarotnych dziejasłovaŭ: 'addalica 68 b 17, razširica 97 a 2, pričinaca 111 b 5, pobač iz zvyčajnymi z dvuma *cc*: z'miłujecca 46 a 2, 'adrečecca 46 b 13 i jinš.

Hetyja prypadki nadabie vyjaśnić biezachvoćciam aŭtaravym abaznačać padvojnaść abo ŭzmacnieńnie suhukaŭ. U ciapierašniaj movie ŭ usich hetych prypadkach čujucca padvojnyja suhuki dyj aŭtar u vializarnaj balšyni prypadkaŭ piša dva suhuki. Biezachvoćcie aŭtarava abaznačać padvojnyja abo zdvojenyja suhuki asabliva prajaŭlajecca pry abaznačeńniu suhukaŭ miakkich, značycca vuziej vymaŭlanych. Dyk niama dziva, što ŭ dziejasłoŭnych i zbornych jimionaŭ i naahuł u złučeńniu suhuk + ьj + samahuk aŭtar za-

ŭsiody zamiž dvuch pisaŭ adzin suhuk, što było pakazana vyšej u "Upadabnieńnie "j" da papiaredniaha suhuku".

ZDVAJEŃNIE SUHUKAŬ

Hetaja asablivaść adbivajecca ŭ rukapisie u pryzn. i miascovym (dat. et loc.) skłonie spakmieńnikaŭ, majučych pierad kančatkam k. Abū Chenifeh naucce tak kaže 29 a 1 (naucce — chorma biaspryjmiennaha miascoŭnika), imam Safii na'ucce kaže 29 a 2, 'u na'ucce 45 b 9, ŭ naucce ne'ufałij 48 b 6, staršij 'u na'ucce 49 b 17, ŭ opecce bił Ebū Taliboŭ 104 b 1, 'u pravaj rucce 110 a 3.

Kali pierad *c* jo suhuk, dyk niama zdvajeńnia *c*, bo była-by ciažkaja dziela vymovy hrupa, prykł.: u łasce 47 b 4.

Hetaja asablivaść ahulna pašyryŭšysia ŭ ciapierašniaj movie.

USTAŬLEŃNIE SUHUKAŬ

Nakš jak u jinšych movach słavianskich, mova kryvickaja maje *d* u *borzdy, borzda*. Jak śvietčyć Karski, II-1, 446, hetaje słova z *d* častoje ŭ starakryvickich pamiatkach i jość jich charaktarystyčnaj ryskaju. Taksama ŭ našym rukapisie: borzda 15 b 6, borzda 105 b 15, 112 b 9, 113 a 1, 113 a 2.

Sabaleŭski, Lekcii, 4-aje vyd., 27, pryvodzić borozdo z Ipackaha letapisu, 380.

Karski ib. dumaje, ci na źjaŭleńnie *d* u *borzda* nie padziejiła analogija słova "borozda", ale heta niemahčyma, bo mova kryvickaja maje *barazna* (biaz *d*).

Nia tak, jak u movie polskaj i zhodna z movaju českaj, u słovie *zradzić* niama *d* ustaŭnoha: zradzic 15 b 5 i jinšyja.

HRUPY DJ, TJ, ZGJ, ZDJ, STJ

U ciapierašniaj movie kryvickaj zamiž *ž* iz dj jo *dž:* u 1 as. adz. 1. ciap. času, u dziejaprymietnikaŭ na -n, u tvoranych ad apošnich dziejasłoŭnych jimionaŭ (*sadžu, sadžany, sadžeńnie*) dy ŭ iteratyvach *(pachadžaju, pabudžaci)*. Pr. Karski II-1, 486, dzie pryviedziena ładnie prykładaŭ. Dziela taho što *dž* jościeka ŭ dziejasłovaŭ, u dziejaprymietnikaŭ dy dziejasłoŭnych spakmieńnikaŭ i adno naparu ŭ spakmieńnikaŭ jinšych, a ŭ staršych pamiatkach naahuł nie sustrakajecca, Karski ib. 487, uvažaje, što jano paŭstała analogijaj słovaŭ iz *d* (ja-by skazaŭ chormaŭ iź *dž —chodziš, chodzie* i h. d.) dy pad upływam *ždž* z zdj abo *zgj* (*raźjaždžaci*). Proci hetaha byŭ Šachmataŭ ("Kurs ist. r. jaz.", 11), katory ŭvažaŭ, što pad upływam blizkich słovaŭ iz *d* zachavałasia staroje dž z dj. U našym rukapisie zaŭsiody jo *ž* z dj: 1) u spakmieńnikaŭ i prymietnikaŭ: čužije 58 a 15, zhože 73 a 16, adzežu 74 a 4 i pad.; 2) u 1 as. adz. 1. ciap. času; 3) u iteratyvaŭ; 4) u dziejaprymietnikaŭ na — n dy 5) u dziejasłoŭnych spakmieńnikaŭ: nevižu 19 b 1, ražonije 60 a 5, priražonuju 57 a 4, ražena 69 b 15, pabužaje 1 b 2, izhłažaje 48 b 3 i jinš.

Dzielataho što "Al kitab" napisany žyvoj narodnaj movaju, u jim-by adbiłasia *dž* z dj, kali-b jano było ŭ vilenska-ašm. havorcy ŭ paru paŭstańnia Al kitabu".

Iz *zgj* a *zdj* u movie kryvickaj jo *ždž*. Heta takža biez adchinaŭ sustrakajecca ŭ "Al kitabie": doždž 13 b 17, 135 a 12, daždžu 13 b 17, 61 a 3, duždž 138 b 1, neviježdžaj 34 b 14, daždžavuha (=voha) 47 b 16, dužč 80 a 11, 80 a 15 (=dožč), Dožč 108 a 6, dažčum (=dažčom) 'aživiŭši 47 b 14. Bačym, što aŭtar nie zaŭsiody patrapiŭ abaznačyć ždž, na't raz niapravilna napisaŭ -*žč*- pierad samahukam.

Hetaja asablivaść ahulna viedamaja ŭ ciapierašniaj movie kryvickaj i ŭ starakryvickich pamiatkach. Pr. Karski II-1, 488.

tj dało ŭ movie kryvickaj, słavienskaj, ukrajinskaj a rasijskaj *č*. Heta j adbivajecca ŭ našym rukapisie. Jak adchiny zamiž *č* jo kolki prykładaŭ iz *c* a šč. *c* jo ŭ polonizmach. Apračа prypadkavych polonizmaŭ, *c* jo zaŭsiody ŭ *'abetnica* 109 a 8, 'abecaŭ ib., moc, mocnij 75 b 6, mocna 43 a 13, pobač iz *pomači* 4b 1, *pamačnikom,* katoryja zaŭsiody sustrakajucca z *č*. Susim taksama ŭ movie ciapierašniaj. Mahčyma, što *moc, mocny, abiacać, abiatnica* nie polonizmy, ale ŭ jichnim *c* adbivajecca asablivaść paŭnočnaŭschodniaha dyjalektu kryvickaha, dzie jo miena *č* na *c* i naadvarot.

Dziejnyja dziejaprymietniki ciapier. času (part. praes. activi) majuć u vializarnaj balšyni *č*: čujŭčij 16 a 9, słuchajučich 35 a 8, nemajučich 54 b 15. Pic buduc sukravicu, z cel ludzkich cekŭčuju 64 a 12, pristūpŭjŭčim 65 a 15, pejŭčije 66 a 10, 72 a 16, nemajučich 90 b 7 i jinšyja.

Ale pad upływam carkoŭna-słavianskim — vidavočna na movu narodnuju — jo takža ładnaja kolkaść prykładaŭ iz *šč* u part.: Boh riz'kudajŭščij 3 b 14, błŭdzaščich 4 b 13, pras'aščim 6 b 1, 'ušehomahuščij 135 b 8, pachŭščimi 29 a 17, 29 b 1, šmerdzuščij 54 a 9, łaskučinŭščij 95 a 13, 'učinuščij 116 a 8, činŭščich 129 b 6. U vapoš-

nich 4 prykładach zamiž spadziavanaha *a* pierad *šč* jość *u*. Kali hetaje *u* nie analogičnaje, dyk mienavanyja prykłady byli-b prymietnikami. Zdajecca być peŭnym prymietnikam *pachuščy,* bo part. było-b pachnučy (z *n* pierad *u*), bo ŭ 3 as. mn. 1. jo *pachnuć*.

Part. praes. activi jimiennaje, sto łučyła zakaścianiełaje jak prysłoŭje maje tolki *č* (a nia šč): šijuči 49 a 16, čujŭči 95 b 10 i h. d.

stj dało *šč* prykł.: ne'adpŭščajce 47 a 14, 'adpŭšču 48 a 1 a jinšyja.

PIERACHOD *W* U *Ŭ* A *U*

Zamiž *v* čaści słavianskich movaŭ mova kryvickaja dastała z movy prasłavianskaje dyjalektyčna tam zachavałaje *ŭ* a *w* (Pr. Šachmatov: Kurs, 3). Pierad samahukami ciapier u kryvickaj movie byvaje *w* (dvuvusnaje *v*), ale takža niaredka *ŭ*, prykł.: ŭałe, traŭu (pr. Karski, II-1, 413, skul biaru prykłady).

Pa ščeźnieńniu jeraŭ *w* pierajšło ŭ *ŭ*.

U starakryvickich pamiatkach nia było asobnaje litary dziela abaznačeńnia *ŭ*. Abaznačali hety huk litaraju kiryličnym в (v) abo *y* (u), zaležna ad pachodžańnia. Adchiny ad hetaha pakazujuć byćcio huku *ŭ*. Prykłady z *ŭ* z *w* jość rana a vielmi šmat. Z najstaršych pamiatkaŭ pryvodzie šmat prykładaŭ *V*. Jagič u "Kritičeskija zametki po istorii russkago jazyka" 82.

Taksama ŭ našym rukapise jość mnostva prykładaŭ z u z w.

Jak vidać iz prykładaŭ, *u* z *w* jość u pryjmieni, pryrostkach i naahuł na miescu pačatnaha *w* pierad suhukam. Na *u* z *w* u siaredzinie słova niama nivodnaha prykładu. Pryčyna hetaha ŭ tym, što: 1. arabskaje waw (transkrybavana pieraz *v*) vymaŭlajecca blizka da ŭ; 2. Aŭtar nia moh chacieć abaznačać značkom dla *u* pierachod *w* u *ŭ*, bo hetym usioroŭna nie abaznačyŭ-by huku *ŭ* Dziela taho, jak u kirylicy, aŭtar staraŭsia addavać *ŭ* z *w* i nat niaredka *u* z *w* litaraju waw, a *ŭ* z *u* značkom dla *u*, ale ŭ pryjmieni i na pačatku słova błytaŭsia ŭ jich pachodžańniu. Z hetaje pryčyny časta znachodzim *u* z *w*. U siaredzinie słova ŭ takich słovach, jak *naŭčony,* zaŭsiody aŭtar piša waw — *navčonij,* bo ŭ nutry słova najčaściej mieŭ *ŭ* z *w*.

w pierachodzie ŭ *ŭ* pa samahuku pierad suhukam. Ale takža nienaciśnienaje *u* pa samahuku pierachodzie ŭ *ŭ*. Dyk *w* a *u* u mienavanym pałažeńniu źlilisia ŭ vadnym *ŭ*, adno rožniacca skłonami, katoryja kirujuć.

Užo Jagič, op. cit. 81, zaciemiŭ, što "Po materiału, kotoryj u menja pod rukoju, okazyvajetsja, kak budto by v severozapadnych (biełorusskich) pamjatkach čašče stoit *u* vmesto v".

Karski, II-1, 290, dapuščaje, što takža pa suhuku papiaredniaha słova moža byci *ŭ,* ale nie zaŭsiody. Dumaju, što heta abmyłka z taje pryčyny, što naparu (vielmi redka) u etnografičnych zbornikach sustrakajecca *ŭ* pa suhuku papiaredniaha słova. Ale het'kija prykłady źjavilisia tam abo ź niaŭvahi, abo naziraŕniam vymovy čałavieka, što pierad zapisavańnikam, hamoniačym blizu zaŭsiody čužoj movaju, staraŭsia vymaŭlać tak, kab było nia vielmi pakryvicku. Naziraŕniam vymovy ludu i siabie samoha ja pierakanaŭsia, što *ŭ* z *w* abo *u*, biaz rožnicy, u pryjmieni albo pryrostku i naahuł na pačatku słova pierad suhukam moža być tolki pa samahuku. Pa suhuku byvaje zaŭsiody tolki *u* (biaz rožnicy z *w* ci *u*). Apračа taho, časta byvaje *u* pa samahuku papiaredniaha słova. Byvaje heta prośle pauzy, naahuł pa vydychu źjaŭlajecca zaŭsiody *u*. U rezultacie hetaha ŭ movie kryvickaj na pačatku słova prypadaje *u* kolki razoŭ čaściej čymsia *u*. Hetym rožnicca ŭžyvańnie *ŭ* u movie ŭkrajinskaj a kryvickaj. Źviarnuŭšy na heta ŭvahu i hledziačy pryčyny hetaje rožnicy, ja zaciemiŭ, što Kryvičy vymaŭlajuć *ŭ* z bolšym vokaličnym elementam čymsia Ŭkrajincy. Mienšym vokaličnym elementam u ŭkrajinskaj vymovie *ŭ* nadabie vyjaśnić toje, što ŭkrajinskaje *ŭ* moža na paru pierachodzić u *v*.

Z taje pryčyny, što zamiž *w* musić być pierad suhukam ŭ, a, z druhoha boku, *ŭ* moža być adno pa samahuku, ščezła spačatnaje *w* u *pieršy* (vyššaja stupień ad *piervy):* Peršij 79 b6, Peršije 77 a 5 i pad. — zaŭsiody. A byvaje, što *w,* apynuŭšysia ŭ takim pałažeńniu, pierachodzie ŭ *u*, jak na pačatku słova, — 'ad'ušŭl 82 a 4, z otъvьs-, asnovaju jo zajmia vьsь.

Oŭ i *ŭo* z pryčyny blizkoha da *u* charaktaru *ŭ* byvaje pierachodzie ŭ *u*, prykł.: *adudziačyć* z *otoŭdziačyci, paturać* z *potŭorać. Paturać* zapisana mnoju ŭv Ašm. pav., a "patvarać jo ŭ słoŭniku Šaternikavym; pr. ras. potvorstvovat'. U *sonca* iz *soŭnca oŭ* pierajšło ŭ *o*. Prykład iz rukapisu: sunca lo6a6 (=sonca).

PIERACHOD Ł U Ŭ

Jak było vidać iz prykładaŭ, pryvodžanych dziela roznych asablivaściaŭ, *ł* pierachodzie ŭ *ŭ* u hetkich prypadkach: 1) u spačatnaj hrupie ьl, ъl ź nieskładatvornymi jerami i składatvornym *l*: Vuŭk (=voŭk) lb14, doŭh 6b 2, poŭna 114b5 i šmat jinšych; 2) u spačat-

naj hrupie — lъ u jmiennych part. praeter. activi II: vipeŭ 3b3 i mnostva jinšych.

U pryviedzienych prypadkach *ł* zaŭsiody pierachodzie ŭ *ŭ*.

Kali voźmiem na ŭvahu, što ŭ kryvickaj movie ŭ mienavanym pieršym złučeńniu nieskładatvorny ь pierajšoŭ u taki-ž ъ, dyk možna skazać, što ŭ *ŭ* pierajšło *ł*, stajačaje la daŭniejšaha ъ i *l* składatvornaje iz zadniepadniabiennym vokaličnym elementam. Hetym, značycca, kryvicki pierachod *ł* u *ŭ* roźnicca ad pierachodu *l* u *v* u polskich nareččach, u vyšniaj łužycka-serbskaj movie i častkava ŭ paŭnočnarasijskaj movie, u katorych kažnaje *ł* pierachodzie ŭ *v*. Šachmataŭ, Kurs, A, 135, bačyć pryčynu pierachodu ŭ movie kryvickaj *ł* u *ŭ* u papiarednim abo nastupnym ъ, najmia, što *ł* u hetych złučeńniach u movie kryvickaj i jinšych movach słavianskich, znajučych hetuju źjavu, spradvieku roźniłasia svajoj vymovaju ad *ł* u jinšym pałažeńniu a heta pad upłyvam zadniepadniabiennaha ъ.

U nazoŭnym i jinšych skłonach spakmieńnikaŭ a jmiennych prymietnikaŭ kancavoje *ł* nie pierachodzie ŭ *ŭ*, darma što pa hetym *ł* taksama byŭ kališ ъ. Heta vyjaśniajecca tym, što tut dziejała analogija skłonaŭ iz *ł* pierad samahukam. Pr. Karski, II-1, 399, pieršy adstupiec. Što zapraŭdy dziejała heta analogija, pierakanajemsia z prykładaŭ, dzie padobnyja słovy, staŭšysia sučastkaju słova składanaha, uścierahlisia analogičnaha ŭpłyvu. U takich prypadkach jość pierachod *ł* u *ŭ*: poŭšasta 49 b 13, poŭnoči 94 b 14, poŭhoda 106 b 7, 106 b 8, poŭdna 106 b 14, 106 b 15.

Aprača movy kryvickaje, pierachod *ł* u *ŭ* u mienavanych prypadkach znaje mova słavienskaja, ukrajinskaja a serba — charvackaja, u katoraj ł pierajšło ŭ *ŭ*, katoraje ŭ *o*.

HUK H

Mova kryvickaja zamiž *g* maje *h*. Karski ŭvažaje, što huk *h* zamiž *g* byŭ u kryvickaj movie ŭžo ŭ X stahodździu (op. cit. I, 96, a II-1, 469). Lapunoŭ u recenzi ŭkrajinskaje hramatyki Kulbakina ("Slavia" III, 1924-25 h. b. 691) uvažaje, što možna dapuścić pierachod *g* u *h* dyjalektyčna dla movy prasłavianskaje.

U našym rukapisie zaŭsiody jo *h*, što było vidać iz pryvodžanych dahetul prykładaŭ na jinšyja źjavy.

Hetta adno pryviadu adchin. Siudy naležyć, što *g* pa karennym *z* nie pierajšło ŭ *h* (pr. Karski, II-1, 471). U "Al kitabie" heta majem u prykładzie *mazkoŭ* 1 b 7, dzie tolki *g* mahło pierajści ŭ *k*.

Nia tak jak u movie rasijskaj, u kryvickaj *h* pierad *n* nia čeźnie: precehnŭŭši 83 b 10, pacehnŭŭ 109 b 9.

PIERACHOD ĆC u JC

U rukapisie jo het'kija prykłady: 'ajcŭ 2 b 16, 'ajcuŭ (='ajcoŭ) 11 a 6, 'ajca 11 a 11, 22 b 1, 63 b 7, nad 'ajcom 11 a 14, 22 a 8, 'ajcoŭskaj 11 b 8, 'ejca 11 b 9, 38 a 7, 138 a 1, 'ajcu 11 b 11, 17 a 12, 31 a 8. I ojče 19 a 9, 19 a 11, 'ajcove 70 a 8. U nom. sg. hetaje słova maje chormu *'acec* 11 b 4, 19 a 6.

Šachmatov: Kurs..., 285, vykładaje, što ŭ rezultacie skaračeńnia padvojnaha abo daŭhoha *c* stałasia zdaŭžeńnie papiaredniaha samahuku. Rezultat byŭ tyj, što samahuk pačaŭ vydavać huk pierachodny ad zadniaha samahuku da nastupnoha źmiakčonaha suhuku. Hety pierachodny huk dalej raźvivaŭsia ŭ huk samastojny *j*.

AD VYDAVIECTVA

Jak skazana na pačatku hetaje pracy ŭ "Prytarnavańniu arabskaje abecady da kryvickaje movy a pryncypy transkrypcy", u rukapisie "Al kitab" kryvickija huki *w* a *ŭ* abznačanyja adnej i tej samaj arabskaj litaraju *waw*; ale, dziela lahčejšaha čytańnia, litara *waw* była transkrybavanaja, zhodna z vymovaju, pieraz *v* abo *ŭ*. Adyli z' niedahladu ŭ niekatorych miascoch zamiž *ŭ* nadrukavana *v*. Taksama zamiž łacinskich *ch* u kolki miascoch nadrukavana kiryličnaja litara *x*. Dziela taho ŭvažajem patrebnym prypomnieć, što na miescu *v* i *ŭ* transkrypcy, jak taksama na miescu *ch* i *x*, *l* i *ł*, u rukapisie jo pa adnej litary.

Vyjaśnieńnie niajasnych skaračeńniaŭ čytar znojdzie ŭ "Viedzie" № 1 z 1952 h., b. 3-5, abo ŭ vadbitcy ź "Viedy" — u knižycy J. Stankieviča "Maleńki maskoŭska-biełaruski słoŭničak frazeologičny", Niu Jork 1953, б. 3-5.

Z' niezaležnych ad vydaviectva pryčynaŭ my na hetym pierarыvajem druk pracy prof. J. Stankieviča praz movu "Al kitabu". My spadziajemsia, što praciah jahonaje hetaje pracy, značycca morfologija a słoŭnik "Al kitabu", buduć vydanyja jinšym vydaviectvam.

ŹMIEST

Zaciemlenyja abmyłki druku.

Na bačynie 24 u radku 19 źvierchu maje być: na miescu naciśnienaha „ě"

Na bač. 85 u radku 17 źvierchu maje być: kolki razoŭ čaściej čymsia ŭ.